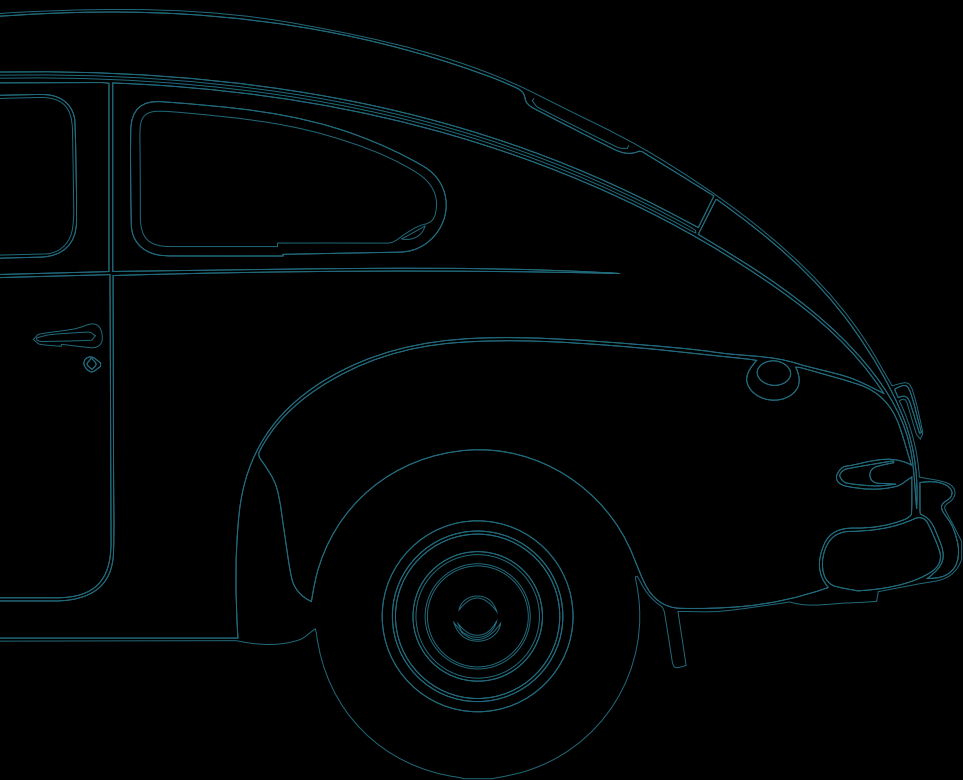

Svensk folkhemssociologi

– en essä om tid, rum
och begreppshistoria

Rolf Å. Gustafsson

Svensk folkhemssociologi

– en essä om tid, rum
och begreppshistoria

Rolf Å. Gustafsson

(CC BY 3.0)

Published under Creative Commons Attribution
3.0 Unported License

© Rolf Å. Gustafsson

Södertörns högskola
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/publications

Omslagsbild: Volvo PV444 (1947–58), ritning (sida)

Omslag: Jonathan Robson

Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryckt hos E-Print, Stockholm 2024

Södertörn Academic Studies 98

ISSN 1650-433X

ISBN 978-91-89504-65-3 (tryck)

ISBN 978-91-89504-66-0 (digital)

Innehåll

Ut ur tidplatsbubblan!	7
Idéers konkreta trajektorier: Exemplet historielöshet	17
Lund, Uppsala, Stockholm 1947	23
Berätta inte!	43
En ovetenskaplig berättelse om folkhemssociologi i kortbyxor	47
Humaniora utan respons och lösningar.....	55
Historier om historismen: Utvikning 1.....	63
Beteendevetenskap eller forskning om socialt handlande?.....	73
Berättelser om berättande: Utvikning 2.....	79
Historia som alla undersökningars moder.....	91
Skriva är nu.....	105
Att göra historia, tänka historia och skriva historia (speciellt efter upplysningens "sadeltid").....	115
Altruism, egoism, sociologism	125
Sociologi som rörelsebegrepp och alternativ framtid	137
Svensk sociologi i förkastningslinjen?.....	143
Fångad i tidplatsbubblan	147
Refererad litteratur	159

Ut ur tidplatsbubblan!

Det finns nog ingen som skulle råda en skribent att inleda en text med att be läsaren föreställa sig ett tidrum. Ändå tar jag risken. Åtminstone några associationer och fragmentariska bilder borde dyka upp som det går att bygga vidare på. Trots svårigheterna och motståndet att föreställa sig ett tidrum – ingen har väl egentligen sett eller känt ett sådant – hävdar jag ändå att det är viktigt att ägna tid och rum till detta. Varför? Jo, därför att ett speciellt slags ”tidrum” är ett grundläggande begrepp inom det *tidsgeografiska* perspektiv som här skall presenteras.

Jag vill bland annat använda tidplatsbubbla som en metafor för att understryka den isolering människor kan befinna sig i. Genom att se lite närmare på detta perspektiv hävdar jag att vi också kan lära oss mer om vad folkhemssociologi är och dess begränsningar. Stegvis skall vi röra oss framåt i en argumentation för att bryta med den svenska folkhemssociologi, som fortfarande utgör ett hinder mot kreativitet och intellektuella framsteg. Inte för att det var (är) något fel på folkhemmet, utan därför att i detta folkhem föddes en begränsande form av historielös samhällsvetenskap.¹

Tidsgeografer har utvecklat ett speciellt ”notationssystem”, ett slags figurer som spelar stor roll för att begripliggöra poängerna. ”Visualiseringarna är användbara när man undersöker sammanhang där många olika slags fenomen måste koordineras och få plats att mötas i tid-rum.”² Forskarna själva verkar faktiskt

¹ Begreppet folkhem har både missbrukats och missuppfattats. Det står klart och redovisas i Björck 2008 och Björck 2022, som väl är de mest genomarbetade redovisningarna av ordets och begreppets rötter och användning. Detta skall inte upprepas här. Jag håller mig till vad jag uppfattar som en ”smal” och ”konkret” innebörd; med folkhemssociologi avses här helt enkelt den akademiska disciplin som etablerades i Sverige 1947 och vars karaktär jag själv försöker skildra i det kommande. Den historiska epok som bildar ram kring folkhemssociologin skildras på ett övertygande sätt i de första kapitlen av Östberg & Andersson 2013.

² Ellegård 2019, s. 4. Samtliga översättningar av engelska citat till svenska är mina egna.

stolta över dessa figurer, som ofta är tankeväckande. Läsaren kan se saker och ting i nytt ljus.

En vanlig metafor är att betrakta det stora tidrummet som ett slags akvarium som inrymmer allt och alla. En annan bild är de ”bubbelkammare” som fysiker använder för att spåra elementarpartiklar när de undersöker naturens minsta byggstenar. Det tidsgeografiska perspektivet kräver också att man föreställer sig att tiden obevekligt rör sig uppåt, grafiskt sett, i det tänkta akvariet. Åt alla sidorna i samma akvarium finns hela tiden den rumsliga dimensionen. Ett exempel:

Rita upp en tredimensionell låda (och låt detta representera ett tänkt tidrum). Framtiden är nu hela det tomma utrymmet ovanför nuet (i botten av den metaforiska lådan befinner sig tidens början). I detta tidrum kan du placera in en människa som föds. Dra då ett litet streck rakt upp i det tidrum du konkretiserat i teckningen. Längden motsvarar den tid individen finns. Strecket skall vara rakt upp (vertikalt), så länge den aktuella individen inte förflyttar sig i rummet. Om och när den nyfödde förflyttar sig (eller för den delen förflyttas) i rummet; teckna då inte längre ett rakt streck uppåt, utan försök avbilda hens *trajektoria* genom att linjen böjer av åt det ena eller andra hållet (i längd och riktning proportionellt mot en tänkt projicering rakt ovanifrån). Du bör också tänka dig en upp-och-nervänd kon (eller som det heter ”ett prisma”) runt den aktuella individen. Detta blir då en bild av den (rumsliga) möjlighets-horisonten för just denna individ. Denna näbara omgivning finns med varierande omkrets hela vägen ”upp” utefter den aktuella trajektorian i takt med tidens gång.

Det bildspråk som nu håller på att växa fram är en rudimentär variant av vad tidsgeografer i Torsten Hägerstrands anda använt för att skapa, undersöka och illustrera vad man hoppades skulle kunna bli ett *vetenskapligt lingua franca* – kanske till och med en mötesplats för teologer och hydrologer!³ Ambitionen var att skapa ett ”utkast till ett generellt samhällsvetenskapligt synsätt” varmed

³ Hägerstrand själv enligt Asplund 2022 s. 252.

man skulle kunna avtäcka ”den universella innebörden av människans existens i tid och rum.”⁴

Kärnan i det tidsgeografiska tänkandet har också formulerats som en uppmaning till vanliga medborgare, beslutsfattare, planerare och forskare att ”ta hänsyn till eller överväga den materiella världen när man eftersträvar förändring.”⁵ Tidsgeografer hävdar också att man är speciellt bra på att upptäcka ”kopplingsrestriktioner” eller kanske snarare kopplingshinder i våra vardagliga konkreta liv. Grundläggande för socialt liv är ...”nödvändigheten att koppla individer till varandra i tidrummet för att de framgångsrikt ska kunna utföra en aktivitet. Till exempel, för att en människa ska kunna äta, måste hon vara placerad på samma plats samtidigt som måltiden är där för att serveras.”⁶ Och bilden av ständigt pågående och komplicerade logistikproblem växer fram:

En aktivitet, som att duka, kräver samordning av olika typer av enskildheter i tidrummet. Bordet, duken, tallrikarna, glaset, besticken och den som utför aktiviteten är exempel på vad som är inblandat. [...] Ordnanandet av saker kan påverka människors planer och aktiviteter. Bordet kan dukas på olika sätt och kunskapen och färdigheterna hos den som gör det är avgörande för resultatet. [...] en bild enbart av tid-rum-processen är inte tillräckligt för en analys, men underlättar när processen skall utforskas.⁷

Det finns all anledning att fundera på vad detta perspektiv har att erbjuda. Vad är det för *slags* resonemang vi står inför och vilka *insikter* kan vi få denna väg? Är det kejsarens nya kläder? Socialpsykologen Johan Asplund presenterar och använder sig av ett tidsgeografiskt perspektiv i sin sedermera klassiska bok från 1983, som vi får anledning till att återkomma till flera gånger.⁸ Han konstaterar då lite surt och uppgivet, att tidsgeografin tilldragit sig

⁴ Asplund 2022, s. 251 och s. 271.

⁵ Ellegård 2019, s. 1.

⁶ Ellegård 2019, s. 8.

⁷ Ellegård 2019, s. 5. Mina hakparenteser.

⁸ Den utgåva jag hänvisar till som Asplund 2022 publicerades ursprungligen 1983.

ett ”icke ringa internationellt intresse (inte bara bland geografer), medan svensk och nordisk samhällsvetenskap tycks ha förblivit ovetande om detsamma.”⁹ Nästan fyrtio år senare kan vi konstatera att denna slutsats står sig (i och för sig har en hel del andra perspektiv kommit och gått genom åren, men här har vi således en ansats som aldrig riktigt kom i ropet). Och det förväntade internationella jordskredet verkar i stort ha kommit av sig.¹⁰ Men låt oss inte fastna i frågan om vilka vetenskapliga perspektiv som ”slår”.

Mer angeläget är att försöka få grepp om detta udda perspektiv som på något sätt verkar ha både stora ambitioner och stor potentialitet. Vart leder det fantasieggande och poetiska bildspråket? Asplund ger några ledtrådar genom att lägga märke till att tidsgeografien trots sin formella enkelhet kan ”framstå som ganska svår att penetrera. En grundläggande vansklighet består däri, att tidsgeografien tycks utsäga på en gång väldigt mycket och väldigt litet om den sociala verkligheten.”¹¹

Utgångspunkten är ett slags lista på axiom eller ovedersägliga konstateranden. Det handlar om iakttagelser som nog de flesta gjort på en intuitiv nivå. Självklarheter som vi vanligen inte tänker på, som vi inte kan undgå, men som ändå är ”invarianta” förutsättningar/begränsningar för (människors) handlingsfrihet:¹²

1. Allt som sker, sker i tid *och* rum. Här får vi en påminnelse och uppmaning om att åtminstone tankemässigt ta hänsyn till materiella förhållanden eftersom ju rum/plats rimligen uppfattas som ett materiellt fenomen.
2. Individens (det någon, något eller några som ingår i analysen) är *odelbar(a)*. Därav följer; 2a) diskontinuerliga tidslinjer är inte möjliga, ej heller; 2b) förgrenade tidslinjer.
3. Inget eller ingen kan vid samma tidpunkt befinna sig på två platser i rummet. Allt som sker, inträffar således *på*

⁹ Asplund 2022, s. 251.

¹⁰ Gabaccia 2010, s. 9.

¹¹ Asplund, 2022, s. 251–252.

¹² Jag följer här Asplund 2022, kap. 11–12 och Ellegård 2019 och interfolierar en del egna reflektioner.

en viss plats vid en viss tidpunkt. Science-fictionfilmer i all ära, men i det verkliga tidrummet (som vi är intresserade av att studera) är allt lokaliserat till *en* bestämd punkt (som dock oftast kan sammanfogas till en linje; en så kallad trajektoria).

4. Tiden rör sig *oåterkalleligt framåt* (eller uppåt i de tredimensionella figurer man ofta skapar). Det verkar som att tiden konsumeras, den går åt, och den kan inte vridas tillbaka. Gjort är gjort. Skett är skett. Historien lagras och efterlämnar ibland spår, men kan inte ändras när den väl inträffat. (Inga trajektorier kan gå i cirkel eller tänkas baklänges/neråt).
5. Allt "tar tid" i den meningen att *tidsfri (omedelbar, momentan) förflyttning i rummet inte är möjlig*. Ett sätt att uttrycka detta i tidsgeografiska diagram är att alla trajektorier som inte är vertikala måste ha en viss lutning. Horisontala trajektorier innebär ju ett momentant "hopp" från den ena platsen till den andra.
6. Om A befinner sig vid plats A vid tidpunkt 1, kan A endast befinna sig vid (låt oss säga) plats B eller C eller möjligen D vid tidpunkt 2 (men alltså inte vid vilka platser som helst). Man kan uttrycka det som att de *platser som kan nås från varje given punkt* utefter en trajektoria begränsas av individens förflyttningsförmåga och det tidrum hen befinner sig i. (Detta benämns *prisma-principen* eftersom illustration av den fysiska möjlighetshorisonten blir ett prisma i notationssystemet).
7. En intressant följd av 1–6 är att många händelser utgör delar av en *sekvens* (Z följer på Y som i sin tur följt på X).
8. *Varför* det är på detta vis verkar tidsgeografen inte fundera så mycket på (samma gäller de andra invarianterna som avtäcks). Möjligen handlar det om att alla människor (och resten av den biologiska världen) är dödliga och därför är tiden en ändlig resurs i det individuella perspektivet. Och att ingenting sker på två platser samtidigt, vilket i sig kan betraktas som ett outgrundligt mysterium.

9. Begreppet *station* betecknar en plats i tidrummet där någon eller något står still i rummet under en längre eller kortare tid (ett vertikalt streck i tredimensionella tidsgeografiska figurer).
10. Vid (på? eller inom?) en station genomförs ofta ett *projekt* som, efter vad jag förstår, handlar om förverkligande av olika slags mänskliga målsättningar: ”Ur en aspekt definieras ett projekt av de *mål* individen eftersträvar eller av den *intention* han försöker förverkliga. Ur en annan aspekt definieras ett projekt av den sekvens av handlingar och händelser, som är nödvändig för målets uppnående eller intentionens förverkligande.”¹³
11. En ensam trajektoria innebär således att tiden obehagligen går (mot sitt slut för individen i fråga) samtidigt som denne rör sig i rummet eller helt enkelt står still. Därför intresserar sig tidsgeografen i betydande utsträckning för vad man kallar *sammankopplingar* som i bildspråket också framträder som ”*knippen av trajektorier*”: ”En individ kan inte involvera sig i ett projekt i ett ’tomt’ tidrum. Där måste också finnas materia, energi, information samt nästan alltid också andra individer. Individen måste *koppla sig* till ett eller annat: verktyg och/eller andra individer, och så vidare. Sådana projektbestämda kopplingar mellan trajektorior kallas för ’*knippen*’.”¹⁴ Eller så kan man kanske helt enkelt tala om ”det sociala”.

Och så här kan man alltså hålla på. Trots vad som framkommer i de två populärt hållna översikter av begreppsapparaten jag använder mig av, så hotar listan att bli oöverskådlig, abstrakt och kanske påminna om en lärobok i grammatik. Var börjar och slutar dessa axiom? Hur sammanhänger de med varandra? Vad är logiskt, analytiskt, syntetiskt, empiriskt i detta?

De flesta går väl med på att en odelbar individ knappast kan befinna sig på två olika platser samtidigt. (Ordet individ härrör ju

¹³ Asplund 2022, s. 266. Se även Ellegård 2019, s. 8.

¹⁴ Asplund 2022, s. 266.

från latinets *individuus*, jämför *in-dividus/dividere* och betecknar således en odelbarhet varför uttrycket odelbar individ egentligen är en onödig upprepning).¹⁵ Ingen ifrågasätter väl heller att en individ *flyttar sig mellan olika platser* i takt med att (hens) tid konsumeras. Men varför skulle en individ inte också kunna gå bakåt i tiden? Hänför sig oförmågan att befinna sig på två platser vid samma tidpunkt till individens *odelbarhet*, under det att oförmågan att röra sig bakåt i tiden har med *tidens obevekliga framåtskridande* att göra? Odelbarheten borde ju i sig formellt sett enbart innebära att du inte kan dela på dig – exempelvis i en del som går framåt i tiden och i en del som går bakåt – men varför skulle egentligen inte en odelbar människa kunna röra *hela sig själv bakåt i tiden*? Och varför antas att tiden rör sig kontinuerligt framåt med *konstant hastighet*? (Vi skall återkomma till ett ifrågasättande av detta när vi kommer till hur en del historiker betraktar tid).

En fullständig förteckning över de oformulerade förutsättningar som gäller i tidrummet för oss människor skulle sannolikt kräva en filosof, logiker, lingvist, teoretisk fysiker (eller dylik kompetent person), men då riskerar vi att genomgången blir ogenomtränglig för oss andra. Den centrala svårighet som finns inom all samhällsvetenskap – att klargöra, lyfta fram och kanske kritisera/överskrida just det mest självklara (och vad som betingar detta) – ställs på sin spets.

En historiker som själv intresserat sig för olika tidsbegrepp bidrar med en insiktsfull kommentar: ”Historiker är naturligtvis disciplinärt sett något mer känsliga för tidsfrågor än forskare inom andra discipliner. Tiden står dock inte i fokus för de flesta historikers forskningsagendor; det är vattnet vi simmar i, inte den fisk vi jagar.”¹⁶ Att få grepp om hur människor vanligen hanterar tidrummet – de språkliga förutsättningarna, hur de flesta agerar och hur en begriplig och systematisk ”notation” kan byggas upp – det vill säga att avtäckta de självklarheter som är invädda och osynliga i allt detta är ett både svårt och omfattande arbete.

¹⁵ Svenska akademiens ordbok (2022); ”individ”.

¹⁶ Gabaccia 2010, s. 3.

Johan Asplund ger ett illustrativt exempel när han ställer frågan om hur trajektorian för en individ *i ständigt rörelse* skulle kunna gestaltas med hjälp av tidsgeografernas notationssystem:

Blir inte trajektorian för en individ, som föds, lever och dör i en rymdfarkost, en linje utan lodräta avsnitt? Emellertid: rymdfarkosten utgör givetvis denna individs station – hans enda station, vilken han aldrig lämnar. Rymdresenären är på en gång ständigt mobil och ständigt stationär. Hur man med tidsgeografins visuella notationssystem skall avbilda en individ, som i denna bemärkelse bär sin station med sig (eller bärs med av sin station), vet jag inte.¹⁷

Jag har ett svar: Det som saknas är det *specifikt* mänskliga. Till ovanstående lista på elva punkter borde åtminstone två ytterligare ”självklarheter” fogas. De gäller förutsättningar som är konstitutiva för alla tidrum med människor (det vill säga även om och när de befinner sig ombord på ett rymdskepp). Vi behöver visserligen inte någon fast och oberoende plattform i världsallett, däremot är det rimligt med åtminstone följande två tillägg till tidsgeografins grammatik:

12. Varje (frisk) individ har ett *minne* och kommer (ofta) ihåg var hen varit vid tidigare tillfällen (och vad som pågick där).
13. Individerna *talat ofta med varandra* om sådant som inryms i punkterna 1–13.

Poesin kan berätta om dessa ständigt närvarande förutsättningar för mänskligt liv i tidsrummet. Detta sker i ett berömt modernistiskt operaverk – *Aniara* – med Karl-Birger Blomdahls musik. Det tillkom under 1950-talet och kan ses som uttryck för en undergångsstämning: Kalla krigets atombombshot, en pågående miljöförstöring samtidigt med de ”gyllene efterkrigsårens” överkonsumtion. I operan tvingas rymdskeppet *Aniara* att lämna jorden som blivit obeboelig på grund av radioaktiv strålning. Livet

¹⁷ Asplund 2022, s. 263.

ombord består omväxlande av ett lössläppt festande med plötsliga utbrott av desperation. Då och då återförs invånarna i skeppet till ett disciplinerat passagerarliv genom ett slags militärpolis. När ännu en katastrof drabbar – rymdskeppet kommer ur kurs – är alla dömda att fortsätta färden ut i oändligheten. Aniaras chefsastronom sjunger då i falsett att man inte längre kan återvända till basen. Rymdskeppet är ”en liten blåsa i Guds andes glas” och.¹⁸

... Jag skall berätta vad jag hört om glas,
och då skall ni förstå. I varje glas
som står tillräckligt länge oberört
förflyttas glasets blåsa efterhand
oändligt sakta mot en annan punkt
i glasets kropp och efter tusen år
har blåsan gjort en resa i sitt glas...

Vad är det som sker på eller i denna tidplats?

Chefsastronomen sjunger en desperat och klaustrofobisk sång. Han *minns* och *längtar*. Och *berättar*. *Metaforiskt*.

Tänk nu flera glasblåsor utan kontakt med varandra. Dövstumma tidplatsbubblor i ”guds andes glas”. Utan kommunikation blir de ovetande om varandra och reduceras till slumpvisa isolat i ett trögflytande universum. Men *inuti varje tidplatsbubbla finns liv*. Mänskligt liv därför att *passagerarnas* trajektorier förändras varje gång någon stämmer upp en desperat eller uppsluppen sång. Men *glasblåsans* trajektoria färdas ovevkligt ut i oändligheten.

Den mest grundläggande insikt av allt, som kan komma genom tidsgeografi, eller snarare; som här kommer indirekt via tidsgeografi och som borde fogas till listan över axiom, är nog trots allt att vi människor: Vill ut ur tidplatsbubblan! Det medium som då kommer till bruk kallas minne och mellanmänsklig kommunikation (en och annan sociolog skulle nu kanske börja

¹⁸ Citatet av Harry Martinson har jag hämtat från det libretto som bifogats texthäftet till en inspelning av *Sången om glasblåsan* ur operan Aniaras (Hovkapellet, Wikström, Ehrling): *Svensk Opera* (Caprice records: CAP 1262).

tala om kommunikativt handlande, men detta vore en utvikning som inte behövs för den här textens trajektoria).¹⁹

¹⁹ Jag syftar på Jürgen Habermas teoretiska arbeten om kommunikativt handlande, men som jag behandlat rätt utförligt i annat sammanhang: Gustafsson 2000.

Idéers konkreta trajektorier: Exemplet historielöshet

Vi skall hålla oss till det breda huvudspår i Asplunds bok som uttrycks i titeln *Tid, rum, individ och kollektiv*, men nu bryter vi med några av de tidrumsgeografiska axiom som just presenterats. Undersökningen skall här nämligen gälla *idéers* (och begrepps) trajektorier. Det föregående resonemanget fokuserade ju på trajektorier där (mänskliga) individer och materiella ting sammanflätades (eller ej) med varandra.

Man talar ju ofta om ”tankebanor” och då verkar det faktiskt rimligt med exempelvis brutna trajektorier: En tankegång kan ju upphöra för ett tag och sedan dyka upp på en ny tidplats (axiom 2a i det föregående överskrids).²⁰ Det kan vara fråga om en renässans för en och samma gamla tanke – någon har ”uppfunnit hjulet en gång till” – eller så är den aktuella tanken ”egentligen” inte identisk med den föregående. Ett bra argument för historiska perspektiv överhuvudtaget är att vi endast genom historisk kännedom kan avgöra vad som är ett ”nyuppfunnit” hjul, respektive något som verkligen är nyskapat.

Så länge vi inte tror att alla idéer eller tankegångar plötsligt dyker upp ur ”tomma intet” (och/eller att de har en egen existens i någon slags idévärld), verkar det rimligt att undersöka *när, var* och *vem* som bär fram idén (och *hur* den formuleras), men också *till vem/vilka* den framförs. Den tidsgeografiska begreppsapparat som här skisserats är då kanske en god början. Någoting vi kan arbeta vidare med och som uppvisar familjelikhet med resonemang inom idéhistoria, vetenskapshistoria, kulturhistoria och närliggande forskningsfält. Kulturhistorikern Peter Burke talar om ”intellektuella praktiker” och det visar sig att konkretionen här kan drivas långt:

²⁰ När det gäller idéer är det väl också rimligt att tänka sig ett överskridande av punkt 3: I den föregående sammanställningen; det finns ju många exempel på ”samtida innovationer”, en idé uppstår samtidigt och utan (känd) förbindelse mellan upphovspersoner som befinner sig på olika platser.

En trend i senare studier av vetenskaplig praxis är intresset för materiell kultur, med naturvetenskapliga instrument som solur, klockor, astrolab, teleskop och mikroskop. [...] Nyligen har ytterligare tonvikt lagts på de platser där upptäckter gjorts och analyserats, ”platser för fältstudier” såsom arbetsrum, bibliotek, verkstäder, anatomi-teatrar, botaniska trädgårdar, laboratorier, kliniker med mera.²¹

Konkreta aspekter kan mycket väl inverka på vilka idéer som formuleras och vilka som försvinner ut i periferin: Vem som talar till vem – och i vilken sekvens – vem som sitter vid bordsändan under ett samhällsvetenskapligt seminarium osv. Låt oss därför pröva hur förståelsen av en idé kan bli bättre, om och när analysen kopplas till tid, rum, individ och kollektiv. Bättre än om idén bara dyker upp i en presentation (eller försvinner ut ur sikte), utan redovisning av kopplingar till tid, rum och mänskligt handlande.

Det är inte vilken idé som helst som här tas som exempel: Undersökningen gäller idén att sociologi kan och bör bortse från historiska perspektiv. Denna idé eller tankegång – vars konkreta trajektoria vi således skall undersöka i nästa kapitel (”Lund, Uppsala, Stockholm 1947”) – är delvis osynlig och svårupptäckt. Den är idag ett slags självklarhet. Därför behövs en omväg för att identifiera vad jag härmed döper till ”*idén om sociologins historielöshet*.”

De allra flesta som läste sociologi vid ett svenskt universitet under perioden – låt oss säga; 1970-talet till någon gång på 2010-talet – genomgick och tenterade en speciell kurs (ungefär en fjärdedel av tiden i grundutbildningen) som betecknades ”sociologisk/samhällsvetenskaplig metod” (eller något liknande). De flesta som fortfarande idag, och under flera föregående decennier, varit/är yrkesverksamma som samhällsvetare/sociologer, har således läst och tenterat på en bok av typen *Research Methods in the Social Sciences*.²² Vårt konkreta exempel är inte valt av en slump. Det handlar om en mycket spridd text. År 2005 publicerades den

²¹ Burke 2018, s. 120. Min hakparentes.

²² Frankfurt-Nachmias & Nachmias 2005 [1993].

femte upplagan och författarna vill enligt sitt förord erbjuda ”en fullständig systematisk framställning av det vetenskapliga tillvägagångssättet inom ramen för socialvetenskaperna.”²³

Det finns en uppsjö av liknande böcker på marknaden. Inte så underligt. Det är svårt att genomföra bra samhällsvetenskaplig forskning. Därför är det viktigt att tillvarata erfarenheter från tidigare lyckade och misslyckade försök. Tvivelsutan finns det en mängd användbara råd och varningar i sådana böcker. Inte enbart forskare, journalister, politiker, utan också många samhällsintresserade medborgare, skulle ha stor nytta av att känna till hur det exempelvis är lätt att dra felaktiga slutsatser av iakttagelser av människors handlingar, utsagor och dokument, och inte minst hur man kan ljuga (eller göra misstag) med statistik.

Till saken hör också att bokförlagen vet att man varje termin kommer att få sälja ett antal exemplar av sådana böcker. Det är svårt att frigöra sig från tanken att de ständigt nya upplagorna inte enbart har med pedagogiska och vetenskapliga uppdateringar att göra, utan också ingår i en försäljningsplanering.

Vårt exempel är på sammanlagt sexhundra sidor och bokens nitton kapitel fördelar sig i fyra huvudavdelningar; ”foundations of empirical research”, ”design and structure of research”, ”data collection” och ”data processing and analysis (inklusive statistiska bearbetningar) varefter det tillkommer bilagor. Där ingår en orientering om användningen av ett statistiskt databearbetningsprogram och mot slutet får läsaren råd om ”Writing research reports”. Den elev och lärare som tillgodogör sig hela bokens innehåll har helt enkelt ett recept ”från ax till limpa” och kan i princip sätta igång sitt arbete. Vi kan notera att handbokens struktur är ett slags sekventiell trajektoria! Den är även en berättelse som antyder att du börjar med ”en forskningsfråga” och slutar med att publicera ”en forskningsrapport”.

Hursomhelst. Den viktigaste frågan är kanske ändå; vad handlar denna bok om?

²³ Frankfort-Nachmias & Nachmias, s. xix (förord).

Boken själv ger på sätt och vis ett fullödigt svar på vad ”forskningsmetoder” kan vara, men svävar på målet när det gäller frågan om vad ”vetenskaplighet” innebär (när det gäller detta tema vore det möjligt att driva en genomtänkt argumentation betydligt längre och hävda att boken uttrycker en föråldrad, skev eller till och med felaktig bild av hur samhällsvetenskapens vetenskaplighet numera diskuteras i kompetent litteratur).²⁴ Här räcker det dock med att konstatera ett ovedersägligt faktum, nämligen att boken är *helt tyst om vad som avses med ”social sciences”*.

Vi får faktiskt inte mer än indirekta hänvisningar om detta, även om vi läser bokens första kapitel. Den högtidliga rubriken på detta ofta åsidosatta kapitel 1 är rätt och slätt ”The scientific approach”. Ingenstans avgränsas dock ”socialvetenskaperna” från andra vetenskaper eller forskningsområden. Och det gäller resten av boken! Tvärtom framhålls likheterna mellan naturforskning och socialforskning.²⁵ Frågor inställer sig, men förblir obesvarade:

Vari ligger det *sociala* i socialvetenskaperna?

Har natur- och socialvetenskap alltid varit av samma slag; *vilken historia har dessa möjligen sammanfallande vetenskaper?*

Räknas *historievetenskapen in i socialvetenskaperna?*

²⁴ Frankfort-Nachmias & Nachmias 2005 [1993] åberopar Hempels ”covering law theory” utan några kommentarer om att detta perspektiv är mycket kontroversiellt. Litteraturen är enorm! Se Murphey 1986 för en viss översikt över vad Hempel avsåg, hur debatten gestaltat sig och en diskussion om att detta även rör alla socialvetenskapers ontologiska och epistemologiska fundament, trots att Hempel faktiskt primärt avsåg historievetenskap. Denna artikel har valts därför att den publicerades nästan ett decennium *innan* Frankfort-Nachmias & Nachmias publicerade sin lärobok. Murphy 1986, s. 56 sammanfattar: ”The controversy over the covering-law model has not been resolved in forty years and it will not be resolved in the near future. The current moves in the field appear to be an exploration of alternative explanatory models (narrative, rational decision) on the one hand and an analysis of causality on the other.” Författarna bryter också mot god filosofisk sed genom en mycket ytlig behandling av ”*verstehen* traditionen” som kulminerar i ett underligt påstående: ”In contrast to the *verstehen* tradition, *logical empiricists* take the position that social scientists can attain objective knowledge in the study of the social as well as the natural world. They contend that the social and the natural sciences can be investigated with the same scientific methodology” (s. 12–13).

²⁵ Se exempelvis Frankfort-Nachmias & Nachmias, s. 6.

Inte ett ord till svar. Indirekt fattar dock sannolikt den student som erbjuds liknande läroböcker ändå att den handlar om hur man skapar innehållet i sociologi, statsvetenskap, psykologi (och liknande, hur nu dessa avgränsas). I varje fall *inte* historia (och liknande, hur nu detta avgränsas). Det är helt enkelt just inom dessa först nämnda tentamensämnen som detta slags kursböcker förekommer. Man kan säga att vi står inför en etablerad ”självklarhet”, en institutionaliserad praxis, eller till och med ett *oförklarad och delvis dolt historiskt ”faktum”*.

Hur hamnade vi här?

Här kommer detta att betraktas som en historia *om* och *i* historielöshet. En blind och döv historielöshet. Eller snarare: Det är en historia som endast svårligen kan berättas så länge vi håller oss strikt inom ramarna för den socialvetenskap som fortfarande lanseras i nämnda slags läroböcker. Och nu är vi tillbaka till vårt huvudspår: En del av svaret på frågan om den blinda historielösheten inom svensk sociologi kan vi få *genom att återskapa den trajectoria som lokalt bar fram idén om folkhemssociologi*.

Huvudrollerna i denna berättelse innehas av fyra välutbildade vita män. Vad som händer inom och runt denna kvartett mot slutet av 1940-talet skulle komma att få intellektuella och sociala konsekvenser många år framöver i folkhemmet. Det handlar om hur etablissemanget – i detta exempel socialdemokratin i samverkan med liberala akademiker – vidtog organisatoriska åtgärder som för lång tid framåt stängde dörren för ett historiskt perspektiv inom svensk sociologi och socialvetenskap.

Lund, Uppsala, Stockholm 1947

Ambitionerna med sociologi var stora åren efter andra världskriget. Man kan faktiskt försöka vara lustig och tala om dessa som högtflygande, utan att bli alltför långsökt. Eller vad sägs om en passage från den bok som översattes till svenska från den svenskättade amerikanska sociolog som flera gånger besökte Uppsala och Stockholm under de formativa åren. Hans tilltro till exakt vetenskap togs som förebild av de inhemska akademiker som ville bygga upp sociologin. Som stolt amerikan kunde Lundberg meddela att:

Det är uteslutande ett resultat av de exakta vetenskapernas utveckling att en B-29 överhuvudtaget kan byggas eller flygas [B-29 var ett fyrmotorigt bombflygplan som bland annat fällde den första atombomben över Hiroshima]. Det är uteslutande genom en liknande utveckling inom socialvetenskaperna som en funktionsduglig världsordning kan utbildas eller administreras.²⁶

Den som talar till oss här är *George A Lundberg* (1895–1966). Han är den förste i vår kvartett. De metaforer han jobbar med är kanske inte så välformulerade och läser man mer i hans text börjar det gunga. Det är nämligen här och där osäkert om han ska uppfattas bokstavligen eller metaforiskt. (En elak läsare skulle fråga sig varför alla dessa metaforer blommar när Lundberg vill berätta varför han vill koncentrera sig på att mäta olika sociala fenomen, vilket är hans metod-kredo). Det är en rätt så udda amerikansk akademiker med svenskt påbrå vi möter. Här har vi en som ville slå världen med häpnad och göra gott. I Lundbergs fall handlade det om att frälsa världen med en *forskningsmetod*, snarare än att göra upp planritningar för ett bättre samhälle. Och han ville inte sätta sig in i hur andra såg på saken. Han verkar ha

²⁶ Lundberg 1952, s. 119. Min hakparentes i citatet. (Även s. 142 i engelskspråkiga upplagan från 1947 *Can science save us?* Longnams, Green coop, 1947.)

satsat på att börja från början. Framförallt hävdade han eftertryckligt och gång efter gång att samhällsvetenskapen fullt ut borde tillämpa naturvetenskapliga metoder. (För den specialintresserade läsaren bör nämnas att Lundberg är känd som en av ”operationalismens” främste förespråkare inom samhällsvetenskap.)²⁷

Doktor Lundberg hävdade att bara han fick lära alla att mäta och kvantifiera snart sagt alla sociala fenomen, så skulle samhällsforskningen på sikt också kunna rädda världen från krig, fattigdom och sociala problem. Genom objektiva mätningar skulle hypoteser kunna prövas och förkastas och så småningom skulle forskarnas mödosamma och samvetsgranna arbete resultera i en användbar och ”empiriskt verifierad” teori om den sociala verkligheten. Men, det är svårt att förstå hur han föreställde sig att få makthavarna att sedan basera sin maktutövning på de objektiva sanningar han skapat.

Det är också svårt att begripa hur Lundberg fick ihop det, när han väl medveten om andra världskrigets förödande slut i Hiroshima och Nagasaki, gång på gång framhåller att samhällsvetenskap bör organiseras och genomföras enligt samma mönster som naturvetenskap. Först då kan samhällsvetarna uppnå samma objektivitet, politiska oberoende och framgångar som de problemlösande fysikerna redan uppnått:

Sociologerna har tyvärr inte hittills lyckats övertyga något vidare stort antal människor om att de sysslar med att söka ett vetande, vilket är bevisligen sant i trots av vetenskapsmannens egna, personliga tycken, förhoppningar och smakriktningar. *Alla* vetenskapsgrenar har genomgått detta stadium. Fysikerna är som grupp betraktade under politiska omstörtningar mindre utsatta för störningar än sociologerna därför att deras arbete är

²⁷ Larsson 2001 är en bred och välgjord studie av den svenska sociologins etablering. Denna avhandling bildar en ram för min framställning om detta, men jag refererar också till annan litteratur för att ge en levande och ibland mer polemisk bild av skeendet. Larsson & Magdalenic 2015 ger ett bredare panorama och innehåller uppdaterad litteraturlista. Tre historiska översikter bör nämnas som också behandlar svensk sociologi efter den tid jag här fokuserar på: Eriksson & Fasth et al. (1997), Hansen (1999) och Hammarström & Ekerwald (red.) (2022).

av erkänt lika stor betydelse under alla slags regimer. Socialvetenskapen bör sträva efter att nå en liknande ställning. [...] De *verkliga* sociologernas tjänster skulle vara lika nödvändiga för fascister som för kommunister och demokrater, precis på samma sätt som fysikernas och läkarnas.²⁸

Vetenskapen med stort V kan och skall rädda mänskligheten. Ja, faktiskt bokstavligen rädda mänskligheten från att utplåna sig själv, bara den håller sig till den allmängiltiga naturvetenskapliga och objektiva forskningsmetod Lundberg kommit fram till. Det bör kanske noteras att han själv aldrig genomförde naturvetenskaplig forskning (och endast begränsade egna samhällsvetenskapliga undersökningar). Hans frälsningsliknande tankegång ignorerade inte bara stora delar av amerikansk samhällsvetenskap och debatten i och omkring denna. Den ignorerade ju också historiska erfarenheter. Hur kunde någon, efter den högteknologiska utrotning och förödelse som just avbrutits, vara övertygad om att i det fall alla forskare fick samma villkor (och tillvägagångssätt) som ”fysikerna” så skulle allt ordna sig till det bästa?

Lundberg strök också ett streck över en minst sagt mångförgrenad europeisk idéhistoria – vi återkommer till denna – och där just frågan om skillnader och likheter mellan natur- och samhällsvetenskap diskuterats av filosofer, historiker, sociologer, -ja snart sagt alla intellektuella med självaktning har ju vridit och vänt på denna fråga sedan 1700-talets slut.

George Lundberg blev inflytelserik under dessa formativa år. Han spelade en tydlig melodi i den kvartett av män vi fokuserar på. Gunnar Boalt, som vi strax återkommer till, är mycket tydlig i sina memoarer när han skriver att i början på 1950-talet hade Lundbergs bok *Foundations of Sociology* ”blivit en bibel för den lilla grupp samhällsforskare som kände sig hemma på Högskolan.”²⁹

Näste man i vår kvartett: Torgny Segerstedt (1908–1999). Han är helt klart den mest berömde och offentligt framgångsrike av de

²⁸ Lundberg 1952, s. 53. Min hakparentes i citatet.

²⁹ Boalt 1988, s. 8.

tre inhemska akademiker vi nu vänder blicken mot. Han är den ende som förlänats en plats i svenskt biografiskt lexikon, där också hans kanske ännu mer framstående namne och far, i egenskap av tidningsman som förde en viktig kamp mot nazismen under andra världskriget, erhållit en plats. Torgny d.y., som här primärt intresserar oss, fick följaktligen ett alltmer imponerande curriculum vitae: Rektor för Uppsala universitet under rekordlång tid (1955–1978), medlem i Svenska akademien (1975), styrelseordförande och ledamot i en rad forskningsfonder, men också i ledningen för Livförsäkringsbolaget Trygg och liknande organisationer under längre perioder; kort sagt, vi talar om en lärd man med ett omfattande nätverk och många talanger, som enligt svenskt biografiskt lexikon ”betytt mer än de flesta svenskar, både direkt genom egna insatser och genom de långtgående effekter hans arbete haft [som forskningsadministratör och universitetspolitiker]”.³⁰

Långt efter det att Torgny Segerstedt tillträtt som Sveriges första professor i sociologi, när denna tjänst inrättades i Uppsala 1947, så ställdes han inför frågan om varför just George Lundberg inledningsvis gavs en så central roll i den sociologi som Segerstedt åtog sig att forma under uppbyggnadsperioden. Och nu kommer ett lika förvånande som oroande svar. Segerstedt själv uppgav (1989) till en intervjuare:

Jag tror att det var slumpens verk. Efter kriget kom det en jämn ström av amerikanska forskare till Skandinavien. Det var huvudsakligen kollegor i Oslo som förmedlade kontakten. Men det var inte alltid så lätt att veta vilket värde man skulle tillmäta dessa forskare.³¹

Men det var naturligtvis ingen *ren* slump. Chansen eller risken att det exempelvis skulle dykt upp en fullfjätrat marxist eller någon Marcuse-typ i Uppsala vid krigsslutet var minimal. Dessutom kan vi ganska säkert säga att i det fall en sådan typ skulle ha dykt upp,

³⁰ Citatet är hämtat från: Ralph 2022.

³¹ Bengtson & Molander 1998, s. 41–42.

så hade Torgny Segerstedt inte låtit hen ta ton i kvartetten (vi vet att Segerstedt långt senare stoppade Joachim Israel för att han inte gillade dennes koppling till 68-vänstern och denne sociolog var så nära Marcuse som en svensk akademiker kan komma).³² Det var knappast någon slump att en amerikan inbjöds. Segrarmakten USA var ju en aktiv och populär kraft på det internationella kulturutbytet område som vid denna tidpunkt också aktivt bedrevs genom vad som kallats en intellektuell Marshallhjälp (delvis CIA-finansierad).³³ Till detta måste läggas det faktum att paret Myrdal redan under tiden innan andra världskriget aktivt verkade för att etablera amerikansk samhällsvetenskap i Sverige och att Rocke-

³² Om Joachim Israels egna bild av relationen mellan Torgny Segerstedt och honom själv kan man läsa i den senares personligt hållna memoarer (som också innehåller tidsbilder från samhällsvetenskapens folkhemstid och åren kring 1968): Israel 1998.

³³ Det är idag dokumenterat att under kalla kriget fanns en CIA-finansierad organisation som försökte påverka opinion och ideologi i Europa – inte minst via samhällsvetenskapliga forskare och deras publicistiska verksamhet – men det ligger i sakens natur att det är svårt att kartlägga omfattning, inriktning och effekter av detta. Den så kallade ”Congress for Cultural Freedom” bildades 1950 och verkade fram till ett avslöjande 1966, varefter CIA-finansiering fortsatte in på 1970-talet genom ”Ford Foundation”. Det verkar främst handlat om seminarier, konferenser och stöd till publikationer (bland annat den svenska Tidskriften *Kulturkontakt* 1954–1960). Klart är ändå att Herbert Tingsten och andra framträdande kulturpersonligheter under åren kring 1950–1960 var konkret engagerade i möten och publicistisk verksamhet som (åtminstone) delfinansierades av CIA i syfte att aktivt påverka opinion: Nilsson 2011. En översikt över internationell forskning om detta återfinns i: Aronova 2012. Så kallad ”extra-mural” finansiering (externfinansiering, sponsring, partnerskap, samfinansiering etc.) är ju någonting som för närvarande är under stark tillväxt och det vore därför synnerligen angeläget med forskning om hur, vilka och när andra än regering och riksdag finansierar svensk samhällsvetenskap. Utan att implicera någon logik av typen ”guilt by association” bör här nämnas att Torgny Segerstedt d.y. avslutar en artikel om kontakter mellan amerikansk och svensk sociologi med följande ord. Segerstedt 1977, s. 307: ”In attempting to recall the past, I have been struck by the enormous importance U.S. research in the social sciences has had for the development of social sciences in Sweden. Actually, it has been much greater than I could describe. A swarm of names, papers, and impulses gush forth. I have still not accounted for the economic aid we received from Rockefeller Foundation and later from the Ford Foundation. During the end of the 1940s and the beginning of 1950s, we were regularly visited by representatives for the Rockefeller Foundation, who shared our concerns and our needs. Without their help we would not have gotten very far. We have every reason to be grateful.”

feller Foundation var en sponsor att räkna med i detta sammanhang.³⁴

Slump att det var just George Lundberg?

Ja, kanske.

Slump att det var en eller annan välvillig amerikan som trodde på ”objektiva” och ”värderingsfria” plattformar för att lösa sociala problem?

Nej, knappast!

Idétrajektorian anpassades nämligen till den *sekvens* som gäller för statliga utredningar och därmed kan vi inte längre tala om ren slump, begreppet *domesticerad slump* är kanske mer adekvat? Logistiken klarnar något, om vi ställer frågan hur Torgny Segerstedt överhuvudtaget blev professor i det nya universitetsämnet sociologi 1947. Den tillträdande professorns akademiska meriter lämnade (av naturliga skäl) en del övrigt att önska. Möjligheterna att uppöva kompetens i sociologi i Sverige var ju mycket begränsade. Segerstedt hade redan 1934 disputerat i praktisk filosofi och utsetts till docent i Lund. Under några år hade han också deltagit i en pionjärbetonad seminarieverksamhet med bl a några landsflyktiga sociologer från det blivande ”tredje riket”. Dessa seminarier inspirerade svenska akademiker att intressera sig för nya *samhällsvetenskapliga* perspektiv.

Dessutom tog Segerstedts karriär ett stort steg framåt när han 1939 tillträdde en professur i praktisk filosofi vid Uppsala universitet och nu börjar intrigen tättna. Regeringen hade nämligen tidigare tillkännagivit planer på att dra in denna tjänst (tillsammans med andra universitetspositioner i filosofi) i den mån detta blev möjligt i samband med att de oavsättliga innehavarna pensionerades eller avled (det här var på den tiden nyliberalismens avreglering av statsförvaltningens fasta tjänstestruktur inte ens fötts som en tanke). Segerstedt tillhörde dem som i tidningsartiklar kritiserat den sparsamhetsinriktade, möjligen också filosofi-skeptiska, socialdemokratiska universitetspolitiken. Och här kommer nu kanske den rena slumpen åter in i Segerstedts och

³⁴ Larsson, s. 44ff.

folkhemmets liv. Förmodligen helt oberoende av dessa akademiska och forskningspolitiska förvecklingar hade nämligen Segerstedt d.y. i samma veva, enligt egen utsago, på uppdrag av sin faders tidning (Handelstidningen) sänts till Ystad för att bevaka invigningen av ett museum. Det var bra timing sett i den yngre Segerstedts karriärsperspektiv, för nu inträffar en osannolik händelse (i varje fall mer osannolikt än mötena med George Lundberg i Uppsala när Segerstedt väl blivit professor).

Invigningstalet i Ystad hölls nämligen av ”Statsrådet Engberg”, vid denna tidpunkt Ecklesiastikminister och sålunda med makt att påverka huruvida filosofiprofessorerna skulle återbesättas eller ej. Den unge Segerstedt dristade sig till att fråga Engberg om han fick följa med i den bil som skulle ta statsrådet till Malmö när invigningen var överstökad. Segerstedt var ju trots allt ingen vanlig journalist, utan docent och till yttermera visso, också son till den berömda Segerstedt d.ä.

Nu uppstår en viktig ”koppling” mellan två separata persontrajektorier, vilket i sin tur leder till begynnelsen på ett nytt ”projekt” (jag tillämpar begreppsapparaten från kapitlet om ”Idéers konkreta trajektorier”). Torgny Segerstedt d.y. berättar nämligen om att svaret på vädjan, om att få dela taxi med statsrådet Engberg, blev positivt: ”och så åkte vi iväg. Vi fick en chaufför som körde i den takt han kört då han körde med häst och vagn.” Och Segerstedt berättar vidare:

Slutligen kom vi fram till Malmö central och just då började klockan slå nio. Jag hoppade ur bilen och rusade genom spärren och sade till stinsen som stod där: ”Stoppa, stoppa! Tåget får inte gå för statsrådet skall med. ”Jaså, är han inte ombord”, sade stinsen. ”Nej, han är inte ombord.” Så stoppades tåget och så kom Arthur, tung och svettig och flåsande. Då han kommit ombord på tåget sade han: ”Då kan ju docenten följa med här till Lund.” På tåget frågade han: ”Nå vad har docenten för bekymmer?” ”Jo”, sade jag, ”jag har ett bekymmer att man tänker dra in en professor som jag hade tänkt att jag skulle få.” ”Nja”, sade han, ”det skall nog gå bra”. I nästa nådiga lunta kom den.³⁵

³⁵ Bengtson & Molander 1998, s. 31 redovisar en intervju med Segerstedt.

Och nu kommer nästa osannolika – men ändå faktiskt inträffade – steg i händelseutvecklingen (tidsgeografer skulle antagligen tala om att ett ”knippe” av trajektorier med vissa ”projekt” nu låg inom möjlighetshorisonten för de inblandade). Segerstedt berättar nämligen att ”för att få stöd av riksdagen och få igenom förslaget [om att återbesätta tjänsten i praktisk filosofi] skrev Engberg att professuren i praktisk filosofi borde få en väsentligen sociologisk inriktning. Det är troligt att han framför allt tänkte på en vetenskap som sysslade med folkrörelser.”³⁶

Det hela faller på plats: Segerstedt får jobbet!

Visserligen har han aldrig sysslat med folkrörelseforskning, men det är en välmeriterad (vit, svensk, känd, manlig, liberal) praktisk filosof som skickat in sin lunta med meriter och han har dessutom nyligen skrivit några verk som tangerar sociologiska frågeställningar.³⁷ Docenten i praktisk filosofi blir nu efter sedvanliga procedurer professor i praktisk filosofi med viss inriktning mot sociologi och han berättar själv ... ”min nya inriktning hade väl en grogrund i en viss opportunism om man så vill. Den kom när Engberg beslöt sig för att tillsätta Hägerströms professur [det vill säga den professur som Segerstedt erhöll 1939].”³⁸

Man kan uttrycka det som att Segerstedt hjälpte slumpen på traven genom att meritera sig åt det sociologiska hållet, när den kombinerade tjänsten i praktisk filosofi med sidoundervisning i sociologi skymtade i tamburen, men precis som i en äkta action-film kan vi nu skruva upp händelseutvecklingen ett snäpp: Den fjärde kvartettspelaren – docenten Bertil Pfannenstill som vi ska återkomma till – låter nämligen berätta om en olycklig och slumpmässig händelse som inträffar under själva sakkunnighetsförfarandet. Det fanns nämligen flera sökanden förutom Segerstedt, inte minst verkar Harry Meurling varit en välmeriterad och skarp konkurrent ”som var mycket älskad bland Uppsala filosoferna”...

³⁶ Ibid. Min hakparentes i citatet.

³⁷ Den mest utförliga analys av Segerstedts sociologiska arbeten jag funnit är Sohlberg 2000.

³⁸ Bengtson & Molander 1998, s. 30. Min hakparentes i citatet.

Den rena slumpen bidrog till innehållet i nästa steg i den i för sig formellt sett förutbestämda sekvensen i vår trajektoria:

Han slog ihjäl sig när han rusade fram till telefonen. Han ramlade och dog av hjärtslag – vilket som kom först vet man inte. Segerstedt blev kallad till professuren. Om flera hade sökt, hade Segerstedt inte haft några som helst möjligheter.³⁹

Vad som återstår att berätta om denna del av kvartettspelet handlar mer om planering och kall beräkning. Socialdemokraterna bestämde sig strax efter andra världskriget för att rusta upp landets universitet och högskolor och tillsatte en omtalad och betydelsefull utredning ”angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor” (SOU 1946:74). Det var naturligt att då använda sig av Torgny Segerstedt som expert. Han hade ju alltså sedan 1939 bedrivit viss undervisning i sociologi som en del av den tjänst i praktisk filosofi han erhållit delvis via slumpens verkningar (stinsen i Malmö och Meurlings frånfälle). I finalen bidrog Segerstedt med två insatser.

För det första skrev han en passage i utredningen, som kom att få avgörande betydelse för inriktningen på det nya självständiga universitetsämnet sociologi, när detta inrättades efter riksdagens godkännande av utredningens huvudförslag. I texten kan man först läsa ett antal uttalanden som senare blivit famösa och som riktar sig mot centraleuropeisk samhällsvetenskaplig-filosofisk tradition (läs tysk) – som till varje pris bör undvikas – till förmån för den mer moderna och internationella (läs amerikanska) forskningen och så pekas riktningen ut för svensk folkhemssociologi:

Vill man schematiskt karakterisera denna (internationella sociologiska) forskning, torde man kunna säga, att den till en del haft en starkt spekulativ, till en annan del utpräglad empirisk inriktning. Bland representanterna för den spekulativa sociologin återfinnas en rad kända franska och tyska vetenskapsmän. Den empiriska sociologin har däremot framförallt nått en rik utveckling i Förenta Staterna. Någon tvekan torde

³⁹ Bengtson & Molander 1998, s. 62.

inte råda om att, när man i Sverige talat om behovet av att införa sociologin som en vetenskaplig disciplin, man härvid avsett en empirisk vetenskap med uppgift att utforska moderna samhällsförhållanden.⁴⁰

Efter detta välkomnande av Lundbergianismen (eller i varje fall något modernt, amerikanskt och helst empiriskt) till den kommande sociologin i folkhemmet återstod att föreslå hur de nya tjänsterna skulle tillsättas. Eftersom det kan verka lite *för* osannolikt för att vara sant – för den som kanske tycker att den här berättelsens uppläggning i form av kvartettspels-metaforen och dess bitoner gått lite väl långt – ska jag låta Segerstedt själv berätta om sitt slutgiltiga bidrag till folkhemssociologins födelse 1947. Utredningen hade nämligen kommit fram till att föreslå en uppdelning av professurerna i praktisk filosofi i två delar (dels en i praktisk filosofi, dels en i sociologi) och vidare enligt Segerstedt:

För att undvika oändliga tillsättningsstrider med diskussioner om vad ämnet skulle syssla med föreslog vi [i nämnda utredning] likaledes att innehavaren av den praktisk-filosofiska professuren skulle få välja vilken halva han ville tillhöra.⁴¹

Voila! Saken är biff:

Jag väljer att bli professor i sociologi, såsom jag själv varit med om att föreslå att jag ska få välja! Ett speciellt tack till stinsen vid Malmö central, slumpen och alla andra som välvilligt bidragit till detta. Welcome Dr Lundberg!

Därmed är det dags att vända blicken mot den tredje medlemmen i vår kvartett: Gunnar Boalt (1910–2000) som 1954 utsågs till den förste professorn i Sociologi vid Stockholms universitet. Sakkunnig vid tillsättningen var naturligtvis bland annat Torgny Segerstedt och hans positiva yttrande innehöll inget slumpmässigt. Gunnar Boalt blev därigenom Sveriges andra sociologiprofessor och det är allmänt omvittnat att han var mycket betydelsefull genom att bygga upp ämnet i huvudstaden. Student-

⁴⁰ Citatet är från SOU 1946:74 via s. 254–255 i Fridjónsdóttir 1987.

⁴¹ Bengtson & Molander 1998, s. 40. Min hakparentes i citatet.

uppror, vänstervindar och marxism bidrog dock starkt till att Boalt enligt egen utsago retirerade från ledarskapet för sociologiska institutionen mot slutet av 1960-talet.

När det gäller Gunnar Boalt är det kanske främst den krokiga inledningen på karriären och den senare i livet ådalagda öppen-hjärtigheten som sticker ut. Hans första akademiska meriter erövrades nämligen inom biologin (filosofie licentiat i botanik 1934) och först efter en tid som bland annat gymnasielärare, där ett intresse för sambanden mellan uppväxtvillkor och skolresultat väcktes, började han studera praktisk filosofi vid Stockholms universitet och disputerade i detta ämne 1947.

Gunnar Boalt illustrerar under sina tidiga och sökande år i karriären kanske främst det öde vi alla människor delar i så måtto att våra liv hänger på en skör tråd. Han berättar nämligen att han var nära att stryka med i trettioårsåldern under sitt arbete som biolog ute i den svenska skärgården på en, hör och häpna, sälfarm:

En jättestark skärkarl, Stefansson, och jag skulle frakta några sälungar väl inslagna i säckar, över till ångbåtsrännan med häst och släde. Stefansson gick före ekipaget med väldiga kliv och prövade isen med isbillen. Men isen brast i alla fall under släden där jag och sälarna samsades. Jag hamnade i vattnet. Det var strömt och jag kom under isen.⁴²

Slumpen, möjligen Stefansson och Boalt själva, kunde dock uppenbarligen reda upp den livsfarliga situationen. Så långt står vi i denna berättelse inför den kombination av egen vilja och skicklighet – men också tur och otur – som hela tiden finns med i allas våra liv. Vare sig vi är sociologer eller ej. Vad Boalt själv *inte* redovisar i detta sammanhang är dock någonting extremt ovanligt, inte bara för blivande professorer i sociologi, utan för alla människor. Boalt var en god berättare, men antyder i sina memoarer endast kortfattat vad det egentligen handlade om där ute på isen 1940 under brinnande världskrig. Det visar sig att Boalt arbetade för ”Forskningens beredskapsorganisation”, och som

⁴² Boalt 1988, s. 3.

han lite skämtsamt uttrycker sig, ”på en sälfarm med pedagogiska uppgifter att lära sälungarna först att äta och sedan att simma. Det gick bra. De hade naturligtvis fallenhet för båda delarna.”⁴³

Men det var egentligen någonting häpnadsväckande som Boalt och hans kollegor sysslade med. Vi kan låta en man vid namn Per Fellenius berätta om det som gick under beteckningen ”Operation Palmen” under andra världskriget. Det faktum att jag här låter denne Per föra ordet i en intervju i *Aftonbladet Plus* 2015 innebär faktiskt inte att sakupplysningarna är falska på kvällstidningsvis (eller på något annat sätt).

Det började med att pappa satt på krogen med en vän till honom som hette Gunnar Boalt. Min pappa hade läst om djurpsykologi, och tillsammans kom de på idén att man borde kunna använda sälar i militärt syfte. Han hade en bra säljförståelse, min far, så han såg till att han fick träffa den tidens försvarsminister (Per Edvin) Sköld. Det resulterade i att han fick låna ett flygplan för att åka och hämta upp sälungar, berättar Waldemar Fellenius son, 78, som var en liten pojke när ”Operation Palmen” pågick.⁴⁴

Jo, det är verkligen ”vår” tredje kvartettspelare som nämns i intervjun och detta eftersom han deltog i ett hemligt projekt där man tränade sälar i att lokalisera främmande ubåtar. De militära och tekniska framgångarna tycks ha varit begränsade, även om de knapphändiga uppgifterna tyder på en lovande inledning. Det rörde sig om ett omfattande projekt i de speciella bassänger som anlades ute vid Gålö i Stockholms skärgård i en numera nerlagd marinbas.

Jag har själv hört Boalt medryckande berätta om hur han sändes till en fashionabel butik för damunderkläder i Stockholm city med uppdrag att inhandla ett antal damgördlar i olika storlekar. Någon smart person hade nämligen kläckt idén att pröva att fästa magneter eller detonationsutrustning på sälarnas hala och spolformiga kroppar med hjälp av denna vanvördiga

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Citatet är från en artikel i *Aftonbladet Plus*: Forsling, J.

användning av damunderkläder. När butiksbiträdet frågade ”vilken storlek önskar min herre” och vart varan skulle sändas med faktura, svarade nämnde Boalt ”alla storlekar” och tvingades av militära sekretesskäl att be om att få det hela inslaget i prydliga paket. Därefter betalade han kontant och bad att få tacka för hjälpen! Och promenerade värdigt iväg med paketet under armen. Detta var under 1940-talet då rådande könsroller och puritanism utgjorde ett bålverk mot extravaganta utflykter i alternativa livsstilar. Både Boalts och Fellenius berättelser har naturligtvis nära nog outtömliga ”narrativa möjligheter”. Bortsett från hur den ena eller andra detaljen utformas, så är det inte svårt att frammana både dråpliga och dramatiska bilder av detta surrealistiska och sannolikt framsynta militär-biologiska projekt, som alltså ingick i vår sociologiska pionjärs forskningserfarenheter.

Hursomhelst sökte sig Gunnar Boalt efter kriget till det civila akademiska livet och nu kan berättelsen snävas in på den tredje kvartettspelarens mer direkta bidrag till skapandet av en akademisk svensk sociologi. Då har vi stor nytta av att Boalt faktiskt själv gläntar på dörren till vad som kan kallas ”karriärs- och imperiebyggandets hemliga verkstad” – någonting som vi sällan får inblickar i – vilket bland annat sker i en artikel med titeln *Institutionsimperiernas nedgång och fall*. Här möter vi en lika underlig som unik öppenhet som klätts i ett objektiverande språk. Den åldrande professorn skriver tillsammans med sin assistent och talar om sig själv i tredje person och avtäckar mot slutet av redovisningen det han bedömer som den centrala drivkraften bakom den negativa bild av akademiskt liv som tecknas... ”varför måla en så dystert bild av prefekten och växelspelet mellan hans forskning, administration, familj och känsloliv? Svaret är att statusaspekten i de flesta fall finns med som en gemensam faktor.”⁴⁵

Vi får också veta att från 1949 och några år framåt arbetade Boalt som lärare i sociologi i Stockholm, innan detta ämne givits en fast ställning i universitetets förvaltningsstruktur genom den

⁴⁵ Boalt & Bergryd 1973, s. 48.

professur som han själv erhöll 1954 och betraktade som ”min professur”:

Jag tyckte ju att det var min professur och att jag arbetat fram den. Det var en chock när jag upptäckte att ingen annan såg det så. Jag blev vettskrämd, rädd att professuren skulle gå min näsa förbi. Visserligen hade jag ju min lärartjänst vid Enskilda gymnasiet, men jag hade fått smak för forskning. Lärarbanan lockade mig inte längre.⁴⁶

Så långt är det nog många akademiker som känner igen sig i en liknande oro inför konkurrensen, osäkerheten och inte minst de moment av slumpmässighet som ofta råder vid akademiska tillsättningar. Många av dem som kommit igenom nålsögat verkar ha förträngt känslan av att gå på is under dessa faser av yrkeslivet, medan andra får leva med misslyckandet som en slagskugga under resten av livet (vi återkommer strax till vår fjärde kvar-tettspelare som drabbades av detta).

Inte minst mot denna bakgrund är det förvånande med den uppriktighet som ådagaläggs när Gunnar Boalt berättar om de knep han använde sig av för att förbättra sina chanser. Av någon anledning hade han fått för sig att de redan etablerade professorerna vid den humanistiska-samhällsvetenskapliga fakulteten i Stockholm inte välkomnade det slags sociologi han själv företrädde.

Han trodde att de flesta av fakultetens professorer ville ha en sociologi inriktad på historiska undersökningar och studier av primitiva samhällen och inte en sociologi av Boalts slag som byggde på statistiska metoder och data från det moderna samhället.⁴⁷

Den karriärsinriktade Boalt bestämde sig för att motverka detta motstånd från (förhoppningsvis) framtida kollegor genom att till sociologiämnets litteraturlistor foga publikationer från andra ämnen vid Stockholms universitet. Enligt egna uppgifter byggde

⁴⁶ Boalt 1988, s. 9–10.

⁴⁷ Boalt & Bergryd 1973, s. 42.

den medvetna taktiken bland annat på bedömningen att det var ...” naturligtvis en stor ära för varje svensk samhällsforskare att få in en bok på kurslitteraturen för det nya ämnet. Detta var ett viktigt avgörande, men lika viktigt var det att smickra prefekterna för de samhällsvetenskapliga institutionerna vid just Stockholms universitet.”⁴⁸ Kopplat till detta var trixet att inkludera en så stor andel svenska bokverk på listan som möjligt, eftersom han hoppades detta skulle gynna studenttillströmningen till den egna undervisningen, för att studenterna slapp läsa engelska. Boalt erkänner alltså att han systematiskt tillämpade taktiska principer i arbetet med att konstruera studenternas läslistor under åren 1949–1954. Han leder också i bevis att så skedde med jämförande statistik från liknande sammanställningar från de andra universitet som just inlett undervisning i sociologi (Uppsala och Lund). Boalt och hans medförfattare kommenterar detta, som vore det en annan person än Boalt själv det handlar om, när man på sociologvis torrt konstaterar att:

Som dessa siffror visar gav Boalt i betydligt större utsträckning än kollegorna på andra orter utrymme åt svenska författare, och i synnerhet uppmärksammade han svenska författare inom sin egen fakultet. På detta sätt hoppades han vinna stöd för sig själv och sin institution från svenska författare och speciellt från professorerna i den egna universitetsorten.⁴⁹

Och på den vägen var det. En viktig uppgift under pionjärtiden var att få igång produktionen av svenska läroböcker och Boalt tog sig an uppgiften med stor frenesi. Inte heller denna gång var det uteslutande vetenskapliga skäl bakom bokproduktionen. Öppenhjärtigt får vi insyn i hur det komplexa samspelet – kanske ska vi tala om vetenskaps sociologiska processer – gestaltades i Boalts och den tidiga svenska sociologins formering. Möjligen finns en ton av cynism och uppgivenhet i detta – som utomstående kan man naturligtvis också beklaga de studenter som tvingades ten-

⁴⁸ Boalt & Bergryd 1973, s. 42–43.

⁴⁹ Boalt & Bergryd 1973, s. 43.

tera på böcker som tillkommit i rask takt – men det är också möjligt att se utsagor av nedanstående slag som ett viktigt bidrag till (sociologisk) realism, när Boalt berättar:

... efter min skilsmässa måste jag betala underhåll för mina fem barn. Föreläsningarna fick därför ge stoff till läroböcker och populärvetenskapliga tidningsartiklar. Receptet var enkelt: man tager en bra utländsk lärobok på något lämpligt specialområde, stuvar om innehållet en smula, illustrerar tankegångarna med svenskt statistiskt material och hittar på en del nya teoretiska aspekter att krydda innehållet med. Sedan raskt iväg till förlaget med manus och till sist skjuts in i ugnen! det vill säga den nya listan kurslitteratur.⁵⁰

Många studenter reagerade negativt på den ”boaltologi” – ja, så kallades ibland sociologi skämtsamt i Stockholm – när den serverades i uttunnad Lundbergiansk och starkt lokal version fram till någon gång på 1970-talets början. Nog måste det omtalade 68-upproret delvis ses som en reaktion på den underliga folkhems-sociologi som uppstod i huvudstaden? Därmed lämnar vi för tillfället Gunnar Boalt.

Vi vänder blicken mot den fjärde och sista medlemmen i vår kvartett. Tur-otur, planering-slump, taktik-saklighet skördar nu sitt första offer. Bertil Pfannenstill (1909–1995) fick nämligen en ordentlig sågning av sina meriter, när han skriftligen förklarades inkompetent för den akademiska position inom sociologi som han sökte 1956. Ja, så kunde det gå till vid tillsättningsärenden, men det var ovanligt, ändå skedde just detta när han sökte den ”preceptor” (biträdande professur) i sociologi som då utlysts i Lund. När så den ”riktiga” professuren skapades 1959 tillföll denna samma person som tre år tidigare utsetts till preceptor (Gösta Carlsson). Förste och andre fiolen i vår narrativa kvartett (Segerstedt och Boalt) genomförde den sågning som hette duga. Pfannenstill verkade aldrig riktigt hämtat sig från detta:

⁵⁰ Boalt 1988, s. 10.

Jag fick då lämna universitetet, eller rättare sagt, då fanns det ingen befattning kvar för mig. Så jag blev lärare på Folkhögskolan i Eslöv tills jag 1963 blev universitetslektor. Därmed gitte jag inte skriva så mycket. Jag skrev någonting om folkhögskolan och jag hade ganska mycket att göra då. När man varit borta så många år, var det svårt att knyta an.⁵¹

Pfannenstill berättar också om den bok med titeln ”*Sociologins grunder*”, som han publicerade 1943 och som utgjorde en viktig del i meriterna för en professur i sociologi; ”Boalt gick till hårt angrepp” mot denna skrift och hävdade ”att den blott innehöll tokigheter. Han undrade till och med om en helt normal person kunde skriva sådant larv”. Det var i varje fall så Pfannenstill uppfattade det och till saken hör att läser man den text som Boalt levererade till sakkunnighetsförfarandet, kan man knappast säga att Pfannenstill överdrev eller var snarstucken.⁵² Vi står med andra ord inför ytterligare en glimt in i karriärskapandets hemliga verkstad, men denna gång är det någonting som varken Boalt eller Segerstedt omnämner i sina egna minnesteckningar. Hursomhelst erbjöds Pfannenstill långt senare (1970) att utge en andra upplaga av denna bok, vilket dock aldrig blev av och hans kommentar till detta är av det sorgsamma slaget:

Det var mycket synd, men jag var för trött och för ledsen. Jag vet inte varför, jag kan inte skriva sedan dess, jag kan inte, förutom små uppsatser.⁵³

Även Pfannenstill hade deltagit i den pionjärbetonade seminarieverksamhet (ledd av Einar Tegen) som pågick i Lund och Stockholm under 1930- och 40-talen, där inte minst tyska landsflyktiga akademiker bidrog till att presentera den i Sverige ganska okända sociologiska forskningen.⁵⁴ På liknande sätt som Boalt upprätthöll

⁵¹ Bengtson & Molander 1998, s. 79.

⁵² Larsson 2001, s. 127 går igenom de första professorstillsättningarna i sociologi i Sverige – inklusive den i Lund där Pfannenstill inkompetensförklarades – och man får nog säga att hans reaktioner inte var grundlösa.

⁵³ Bengtson & Molander 1998, s 81.

⁵⁴ Se vidare Nilsén, 1996.

också Pfannenstill en extraordinarie lärartjänst i sociologi från 1947 (1948 utnämndes han till docent i detta ämne i Lund) innan den olyckliga sågningen något decennium senare. Pfannenstills chef i Lund skriver i ett officiellt sammanhang, strax innan den för Pfannenstill olyckliga (icke)tillsättningen, om hans långa lärargärning bland annat att ”studenters intresse för ämnet har visat sig synnerligen stort. [...] Det råder inte minsta tvivel om, att läraren i sociologi vid universitetet har att som lärare, examinator och institutionsföreståndare fullgöra samma åligganden som förbindas med innehav av en professur.”⁵⁵

Pfannenstill uppger själv att han hade ”en tysk kulturkon-servativ hållning” och att han en gång tänkt studera teologi och betecknar sig vid ett tillfälle som ”gammal god högerman”, vilket väl knappast kan ha inneburit några stora plus under den formering av sociologin som pågick i och för det socialdemokratiska folkhemmet.⁵⁶ Doktorsavhandlingen gällde en Hegelinspi-rerad engelsk statsfilosof (Bosanquet) och låg inte rätt i tiden – för att uttrycka det mildt – i varje fall berättar Pfannenstill att ”när jag hade skrivit min avhandling, upptäckte jag den starka reaktionen just mot Hegel. Denna antihegelianska inriktning var mycket kraftig i Sverige. Motståndet företrädades framförallt av Herbert Tingsten. Om han hatade någon tänkare, så var det Hegel han hatade.” Denne Tingsten var som bekant inte vem som helst. Pfannenstill hade helt enkelt fått en av folkhemmets absolut ledande intellektuella krafter och Amerikavänner till sin motståndare (Tingsten ingick också ett tag i den utredning som ledde fram till SOU 1946:74).

Och så här kan man hålla på genom att vrida och vända på det mänskliga samspel och de strukturer som kan ha påverkat vår kvartett: Människornas och idéernas trajektorier, kopplingar, knippen, kopplingshinder, projekt, sekvenser – för att tala med Hägerstrand-Asplunds terminologi – men även: Minne, tidsanda,

⁵⁵ Gunnarsson & Lindberg 1996, s. 11.

⁵⁶ Uppgiften om Pfannenstills politiska orientering och Tingstens reaktion på Pfannenstills avhandling kommer från Pfannenstill i Bengtson & Molander 1998.

dialog, monolog, makt, och om man så vill, naturligtvis också ”diskurs”. Det börjar bli en berättelse.

Berätta inte!

Pfannenstill publicerade en artikel i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1945 med titeln "Sociologien som vetenskap". Den är uppenbarligen skriven som ett inlägg i den då högaktuella debatten om vad man skulle satsa på i den förstärkning av socialvetenskaperna som var på gång. Den bygger i sin tur på en bok av Pfannenstill som utkommit några år tidigare och som än idag kan betraktas som en av de mest omfattande och genomarbetade svenska texterna av denna karaktär. Enligt författaren själv var det "en antipositivistisk studie – en uppgörelse med George Lundberg."⁵⁷

Artikeln behandlade teman som: Hur borde samspelet mellan teori och empiri utformas? Vilka internationella förebilder skulle man söka sig till? Vari bestod dess praktiska nytta? Pfannenstill målar upp en bred, lärd och i många stycken fortfarande aktuell översiktsbild. Vi har att göra med en tvättäkta akademiker av traditionellt slag, men läsaren inser snart arten av de problem Pfannenstills artikel sannolikt ledde till för hans egen del. Kanske kan man säga att den i förväg beseglade hans karriärs öde, eftersom han redan 1945 stängde dörren till det slags sociologi som under just denna tid alltmer framstod som framtidsmelodin. Artikeln vänder sig mot den schematiska bild som bara något år senare skulle få ett slags officiell sanktion genom det "betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor" som vi redan mött.

Gång på gång polemiserar han mot en förenklad syn på de "teoretiska och empiriska elementen" i sociologisk forskning och det verkar som om författaren hade aningar om vad som komma skulle i nämnda utredning. "Här i Sverige har på senaste tid framkommit starka yrkanden på att sociologien, om den skall få officiellt erkännande, måste vara en deskriptiv sociologi".⁵⁸ Man kan naturligtvis också vända på steken och tänka sig att utred-

⁵⁷ Bengtson & Molander 1998, s. 67.

⁵⁸ Pfannenstill 1945, s. 448 och 463.

ningen (1946) polemiserade mot Pfannenstills bok och artikel (1943 och 1945). Möjligen hade han redan gjort bort sig genom att hävda att ”på grund av att sociologien framförallt studerar förändringar, måste de sociologiska begreppen bli historiskt bestämda.” Pfannenstills polemik mot en överdriven tro på objektiv vetenskap à la Lundberg och ”teorilösa” fakta skulle dock kunna varit skriven idag:

Föraktet för teorier är en föråldrad inställning i den allmänna vetenskapsläran. Det hörde ihop med den förra forskargenerationens positivistiska kunskapsuppfattning: Man begärde kunskaper i form av minnesgods, fakta, saker, ty man ansåg naturvetenskapens stora framsteg vara föranledda av sysslandet med materiella fakta, ej med teorier. Man gick en smula för långt i denna sin inställning, men otvivelaktigt hade den ett stort berättigande för sin tid. Numera har man emellertid fått upp ögonen för teorins betydelse i faktasamlandet.⁵⁹

Lundadocenten och den statliga utredningen rörde sig uppenbarligen på kontrakurs och såg motsatta möjligheter och hot i framtiden. Pfannenstill hävdade att:

Det finns [...] ingen anledning att frukta, att om sociologien får medvind här i landet den hellre skulle vilja anknyta till den tidigare tyska sociologien än till den moderna amerikanska. För övrigt har man ej heller rätt att avfärda den tyska sociologien med att kalla den för ”filosofi”. Den var på sitt sätt före sin tid, och att klandra den för bristande empiriskt intresse innebär en försummelse av den enkla regeln, att man skall lägga ett tids-historiskt perspektiv på en vetenskaps utveckling. När man talar om tysk sociologi, får man ej heller glömma Max Webers och Werner Sombarts insatser.⁶⁰

⁵⁹ Pfannenstill 1945, s. 450.

⁶⁰ Pfannenstill 1945, s. 449. Min hakparentes i citatet.

Folkhemssociologin skulle ju enligt den statliga utredningen helst vara amerikansk, modern, vetenskaplig och inriktad på kvantifierbara och (på annat sätt) observerbara fakta. I ena öppningen skulle empiri, fakta, det som kan mätas och kvantifieras stoppas in. Så rasslade maskinen igång. I andra änden tänktes både förbättrad ”teori” och substantiella resultat komma ut; ”det gäller att finna de kvantitativa enheter, med vilkas hjälp man kan mäta och jämföra sociala fenomen och skeenden” som det heter i 1946 års betänkande. Parallellerna till den från ax till limpa-modell vi mött i boken *Research methods in the social sciences* är väl inte alltför långsökta?

Felet med filosofi, historia, litteratur, film, konst, var – enligt den sociologiska doktrin som växte sig allt starkare bland akademiska och politiska makthavare mot slutet av 1940-talet – att stora fält av vårt mångfacetterade kulturarv riskerade att störa den rena och eviga trafiken av ”observationer/empiri-mätning-hypotes-teoriprövning”. Johan Asplund har betecknat resultatet som ”en ritualistisk tabellsociologi”.⁶¹

Forskning – den vetenskapliga – handlade om sådant som man hävdade kunde kvantifieras, mätas, beräknas och direkt observeras.

Berättelser – oavsett hur förbindelserna med den oberoende verkligheten redovisades och upprättades – skulle undvikas i vetenskaplighetens namn. Ofta förekom ändå, som vi sett, dolda metaberättelser om nödvändigheten av att undvika både berättelser och metaforer.

⁶¹ Asplund 1987, s. 136.

En ovetenskaplig berättelse om folkhemssociologi i kortbyxor

En ambition hos den vinnande delen av grundarkvartetten var att undvika historiska perspektiv och därmed kopplingar till central-europeiska idétraditioner. Man kan också uttrycka det som att tidig svensk sociologi försökte att ställa sig utanför idéhistorien. Här skall vi pröva tanken, om inte just denna ambition att göra ”socialvetenskap” till något objektivt som står över eller bortom alla dessa politiska strider, paradoxalt istället *bidrog till en mycket speciell och värderingstät folkhemssociologi*.

Om den föregående berättelsen skulle bli till en film, finns det en given kandidat för slutscenen. Det är Gunnar Boalt som mot slutet av sin karriär bestämde sig för att beforska den egna verksamheten. Det var naturligtvis framsynt och modigt att vid 1960-talets mitt vända sociologins blick mot sociologin själv. Genom denna insats framträdde dock personliga och vetenskapliga tillkortakommanden av oväntad räckvidd. Boalt ville etablera ett nytt forskningsfält – vetenskapsociologi, ”sociology of sociology” – som vid denna tid även internationellt befann sig i sin linda. I ett antal skrifter gav han sin syn på hur en sådan forskning skulle kunna läggas upp, men det hela slår tillbaka på den dåvarande svenska sociologin.

Nu är det Boalt som sågas. En recensent av den engelska bok som Boalt publicerade 1969 betraktar hans uppläggning så märklig och motsägelsefull att recensenten frågar sig: ”Är Boalts bok då en självparodi?” Det är den med all sannolikhet inte, även om bokens självkritiska och samtidigt dunkla iakttagelser, gör att detta inte helt kan avfärdas som en tolkningsmöjlighet. En annan recension avslutas med meningen; ”Boalt, den rigoröse metodologen, förmedlar inte mycket till läsaren”, och en tredje sammanfattar ansatsen som; ”Formalistisk och lite stelbent, sannolikt leder den till ritualism i forskningen.” Detta är de tre engelska recensioner jag kunnat finna, de kommer från ledande amerikan-

ska tidskrifter och de fragment som här återges avspeglar den nära nog genomgående negativa bilden.⁶²

En ledtråd till reaktionernas bakgrund får vi redan av titeln på den svenska bok som publicerades 1965, det vill säga innan Boalt presenterade sina idéer på engelska. De två böckernas texter har många innehållsliga och tankemässiga överlappningar, och den svenska titeln lyder *Profetgloria och forskarmöda – en förstudie till forskningsarbetets sociologi*. Med reservation för hur det kan ha uppfattats av läsarna vid denna tid, så är det ändå svårt att frigöra sig från intrycket av att texterna hade ett självömkande och kanske framförallt ett närsynt perspektiv på ”forskarmöda”. Professorn i sociologi hävdade nämligen – och detta utan ironi eller som parodi – att forskningsarbete bör studeras bland annat för att det är det mest konfliktfyllda och frustrerande jobb som överhuvudtaget finns i ett modernt samhälle:

Skiljer sig forskarrollen i något avseende från andra roller? Ja, möjligen på en punkt: forskaren skall tillgodose så många värden att han inte kan tillgodose alla. Vad han än gör, blir han tvungen att avstå från andra viktiga värden. Han måste alltid nöja sig med kompromisser på alla punkter. Jag föreställer mig att andra arbeten inte är lika svåra att klara av med bibehållen självaktning. Men jag medger att exempelvis en konstnär, en tidningsman eller en lärare kanske upplever omöjligheten att prestera ett gott arbete lika stark. De evigt besvikna, de ständigt gäckade som får trösta sig med andras misstag kan dock vara fler bland forskarna.⁶³

Det visar sig att utgångspunkten för resonemanget är att forskarmöda hela tiden riskerar att göra ”profetglorian” till någonting som är alltför tungt att bära. Boalt hävdar faktiskt att det är *omöjligt* att helt och fullt lyckas i detta arbete. Inte svårt, motigt eller krävande, utan omöjligt! Och nu kommer vi till de mest tveksamma eller rent av felaktiga idéerna: Boalt tar nämligen helt

⁶² De tre recensionerna av Boalts sociology of sociology som citeras är i tur och ordning: Doreian 1970, Fisher 1970 och Hagstrom 1970.

⁶³ Boalt 1965, s. 18.

okritiskt och utan närmare argumentation den Lundbergianska forskningsansatsen som mall för vad forskaryrket generellt sett antas kräva. Detta är genomgående i hans resonemang och kan illustreras på många sätt. Här kan vi nöja oss med den bild av kraven på en avhandling som Boalt ställer upp som ett lika självklart som obönhörligt ideal.

En perfekt avhandling i beteendevetenskap skall bland annat redovisa tillförlitliga och giltiga data för ett representativt stickprov, pröva hypoteser uppställda i förväg på grundval av en eller flera angivna teorier, bearbeta siffermaterialet korrekt, draga berättigade slutsatser, redovisa arbetets gång så att läsaren kan kontrollera varje steg i det och slutligen vara av värde för samhället.⁶⁴

Vi rör oss således hemtamt bland den Lundbergianska folkhems-sociologins köksredskap, men det visar sig tyvärr att det är mycket, mycket svårt att tillreda någon god eller närande anrättning med de verktyg denna tillhandahåller. Om metoden kunde tala i egen sak skulle den kanske säga ”berätta inte, mät!” När Boalt själv försökte skapa någonting som kunde likna en ”perfekt avhandling” i beteendevetenskap, som dessutom skulle handla om den egna beteendevetenskapen, kom han till vägs ände. Historien om detta måste här dessutom *berättas* på ett helt ovetenskapligt sätt enligt de kriterier som folkhems-sociologin satte upp.

Att det är någonting svårbegripligt och destruktivt som byggts in i resonemangen står klart. Den berömde sociologen Alvin Gouldner kommer oss till undsättning i det förord denne inbjudits att skriva till Boalts engelskspråkiga bok (en av recensenterna hävdar för övrigt att ”Boalts bok blir mycket lättare att förstå efter att man läst A Gouldners introduktion” och jag håller med flera av recensenterna att det är en intressant och träffande bild av Boalt och svensk sociologi som ges i detta förord):

Poängen som Boalt betonar, den punkt som allt hans tänkande rör sig kring, är inte enbart den tillfälliga och egendomliga

⁶⁴ Boalt 1965, s. 126.

förekomsten av misslyckanden, utan snarare misslyckandet som en universell erfarenhet av *all* vetenskap, och faktiskt (det känner man tydligt) av, all mänsklig verksamhet. Det är misslyckandets ofrånkomlighet och generella förekomst, inte misslyckande som en avvikelse eller som ett olycksfall, som Boalt dras till med fascination. Boalts sociologi är därför ett uttryck för en tragisk vision och är utan tvekan, enligt min åsikt, den enda vetenskaps sociologi som fokuserar på denna tragiska dimension.⁶⁵

En gång i tiden lanserades i en skämtsamt hållen artikel i den prestigefyllda vetenskapliga tidskriften *Acta Sociologica* bilden av pojkscouter i förbindelse med svensk sociologi. Författare var Ulla Bergryd som dessutom var medförfattare till Boalt i flera av hans vetenskaps sociologiska studier. Bildspråket tenderar att dra ett löjes skimmer över det gruppriktade och normfokuserade teoretiska perspektiv, som den möjligen självvironiske Gunnar Boalt en gång enligt nämnde Bergryd, harmlöst betecknade som ”en sociologi för pojkscout-rörelsen.” Bergryd själv drev tesen att denna kortbyxesociologi var av tvångsneurotisk karaktär – med bland annat ett pedantiskt ordningssinne, en ältande försiktighet som parades med girighet och ett stort kontrollbehov – vilket antogs sammanhånga med den internationellt sett unika och påtvingade svenska homogeniteten enligt ”neopositivistiska epistemologiska principer”.

Vår forskande Oidipus drabbas därmed av en uppskjuten tonårstid. Många tillbringade ganska många år i ständig kastrationsångest i förberedelser för den fruktade *rite de passage*, det offentliga försvaret av avhandlingen.⁶⁶

Och jag instämmer: Det finns naturligtvis inga Vetenskapliga belägg, men jag vet att jag personligen träffat många tvångsneurotiska kortbyxesociologer. Den eviga pubertet Bergryd talar om är en träffsäker karakteristik, som kanske inte alla uppfattar som en

⁶⁵ Gouldner 1969, s. xxxi.

⁶⁶ Bergryd 1982, s. 369.

förbannelse, men den vuxna omgivningen mår dåligt om en fyrtioåring betar sig lika barnsligt, egocentrisk och med samma slags ”tunnelseende” som en rasande femtonåring. Tro mig, man får leta efter arbetsplatser där lika många är så socialt tafatta och lomhörda, som på en sociologisk institution. Allt skall naturligtvis inte skyllas på pappa Lundberg-Segerstedt-Boalt, men när misslyckandets avgrund konstant hotar, när kortbyxorna riskerar att åka av. Ja, då gäller det kanske att hålla fast vid vetenskapen, att inte släppa in för mycket litterära ambitioner, kulturarv och overifierade berättelser av olika slag.

Folkhemssociologi växte ur en brygd av politisk vilja, individuella trajektorier med karriärsprojekt, rena sammanträffanden, statligt regisserade sammankopplingar, avlänkningarna och möjligen en okritisk beundran av andra världskrigets segrarmakt:

Historielöshet proklamerades. Den historiska forskningen om svensk sociologis framväxt, som här komprimerats ner till en berättelse om ett kvartettspel, kan tas som ett exempel. Denna typ av resonemang blir omöjliga för den som strikt följer nypositivismens fokus på mätbara observationer. Teorin med stort T ska ju helst handla om *generella lagar med existens bortom historiens gång.*

Positioneringssjuka uppstod i kölvattnet av 1968: Fokusering på att undersöka och ta ställning till vilket ”läger” kollegorna tillhör. Denna variant av antingen-eller logik krävde tribut genom att många sociologer slutade att lyssna på dem som tillskrivits positionen att tillhöra de andra: Antingen för eller emot positivism, för eller emot kvantitativ empiri, för eller emot kvalitativ empiri (”mjukdata”), för eller emot politisk vänster... Ibland var det viktigare att utröna *vem* som tyckte vad än att försöka förstå *varför*. Sociologin blev mer och mer inåtvänd och kunde påminna om en dysfunktionell familj. Vakthållning mot oönskade perspektiv och vetenskapsteorier – verkliga eller inbillade – blev en integrerad del av vardagen.

En historielös akademiker riskerar att möta sin ungdomsförälskelse i den första boken, på första seminariet eller hos den första äldre kollegan med lite utstrålning. Utrymmet för tillfälligheternas spel blir stort. Och vem vill sedan lyssna på kritik av sin

ungdomskärlek? Enklare att försöka övertyga sig själv om att första förälskelsen verkligen var rätt ”val”.

Individuella trajektorier med egna projekt och utan kopplingar till andra tidrum blev ett mönster. När sociologi funnits som svenskt universitetsämne i 67 år (bortsett då från Gustaf Steffen som man glömde i historielöshetens tecken),⁶⁷ bestämde sig en redaktionskommitté för att bjuda in och så småningom publicera ett antal ”framstående sociologers beskrivningar av ämnets utvecklingsförlopp tillsammans med den parallella historiska formeringen av deras egna akademiska habitatus” (förord).⁶⁸ Detta måste uppfattas som en del i det växande intresset för historiska perspektiv på den egna verksamheten.

Charmigt och möjligen lite oroande är redaktörernas kommentar till den bok som blev resultatet; ”som tur var negligerade författarna våra förhållningsorder och rekommendationer för att istället själva ta kommandot och bestämma såväl upplägg som innehåll”. Bokens titel blev *Det personliga är sociologiskt – 14 professorer om svensk sociologi* och innehåller just detta; fjorton berättelser om olika vägar in i den samhällsvetenskapliga världen

⁶⁷ Se Wisselgren 1997, som är en intressant översikt över Steffens liv, hans skrifter och den tidigare punktvisa forskningen om honom, ävenledes en analys av tänkbara skäl till varför hans arbeten inte kom att spela någon framträdande roll i den svenska sociologins institutionalisering och självbild. Steffen var en klassisk intellektuell personlighet av internationella mått och med ett problematiskt förhållande till såväl socialdemokratin som tysk socialfilosofi. För att ge en skymt av den bredd som svensk samhällsvetenskap glömde eller ignorerade, kan några fragment ur artikeln om Gustaf Steffen i svenskt biografiskt lexikon citeras; Lillienstam (2007–2011): ”Redan under tiden i Tyskland lyssnade S [Steffen] till katedersocialister bland tidens ekonomer. Under vistelsen i England blev han reformist. I Fabian Society, där han trädde in som medlem, lärde han känna Sidney Webb och Bernhard Shaw och påverkades. Som vän i England till den landsflyktige anarkisten Peter Krapotkin hade han beröring med syndikalister. S:s inspiration infann sig lätt. Som flitig medarbetare till GHT [Göteborgs Handels och sjöfarts Tidning] uppskattades han i de liberala kretsar som utgjorde GHT:s tillskyndare. [...] S tog itu med ännu ett stort upplagt arbete, *Världsåldrarna* (1918–1920). Männslighetens historia betraktades ur vad som var ett försök till socialpsykologiskt perspektiv. Men S förflyfte sig. Impulserna var disparata, och universellt giltiga resultat kunde inte nås genom litteraturstudier. Några recensenter ställde sig välvilliga, men verket blev fortsättningsvis obeaktat och torde ha bidragit till S:s vetenskapliga isolering.”

⁶⁸ Andersson, G & Brante, T & Edling, C 2014, (red.).

och personligt färgade förhållningssätt till det akademiska livet (och en del annan intressant information om den bedrivna forskningen tillsammans med sådant skryt och gnäll som verkar vara svårt att undvika i memoarliknande sammanhang). Hursomhelst:

Hur mycket lyssnade de fjorton professorerna på de andra tretton kollegorna?

Svaret är: Nästan inte alls. Läger man ihop antalet referenser i de fjorton artiklarna blir det totalt 412 referenser. Hur många av dessa hänvisar då till någon av de andra som medverkar i boken? Svaret är 12 referenser. Saken blir ur ett dialogperspektiv inte mindre problematisk, när man upptäcker att hälften av referenserna i boken, som går till någon annan som medverkar i boken, hänvisar till Göran Therborn (det visar sig dessutom att Göran Therborns egna 19 referenser i sitt eget bidrag till boken samtliga hänvisar till honom själv).

Summa summarum är det således endast 6 av sammanlagt 412 hänvisningar som går till någon annan än författaren själv eller Göran Therborn av bokens sammanlagt fjorton deltagande professorer. En hårdragen slutsats blir att svenska sociologer lyssnar på internationella storheter och undviker svenska kollegor (utom Göran Therborn som helt klart själv är både och). Är kollegorna så dåliga och ointressanta? Är det viktigare att ”vara internationellt orienterad”? Är alla de fjorton så specialiserade i sin forskning att samtalspartner och inspiratörer endast finnas utanför Sverige? Möjligen, men den inhemska dialogen verkar hursomhelst död vid denna tidpunkt.

”En liten blåsa i Guds andes glas?”

Humaniora utan respons och lösningar

I anslutning till att Johan Asplunds bok *Tid, rum, individ och kollektiv* (1983) kom ut förärades den två stort uppslagna artiklar i *Dagens Nyheter*: Först en recension av idéhistorikern Ronny Ambjörnsson, som tyckte att bokens breda anslag och flöde av uppslag gav ett spretigt intryck, men också att ”just här ligger Asplunds stora styrka: friheten att röra sig mellan olika fack, litteraturvetenskap, sociologi, psykologi, historia, som om gränser inte existerade.” Eftersom författaren konstruerar sin text ”med yttersta metodmedvetenhet och förtrogenhet med modern vetenskaplig debatt”, och dessutom är ”något i svensk samhällsvetenskap så sällsynt som en stor stilist”, blir en slutsats att: ”Med sin intellektuella nyfikenhet har Asplund blivit den store introduktören i svensk samhällsvetenskap och debatt.”⁶⁹ Drygt ett år senare utropar docenten i teoretisk filosofi, Bo Dahlbom, i en längre debattartikel om ”humanioras uppgift i vårt historielösa samhälle”, att: ”Det bästa jag läst av en svensk samhällsvetare är Johan Asplunds ’Tid, rum, individ och kollektiv’, som faktiskt är en historiebok.”⁷⁰

Det finns här ingen anledning att tillföra fler exempel – en genomgång av samtliga recensioner skulle ändå inte vända på den bild som numera är gängse – nämligen att vi står inför en samhällsvetenskaplig klassiker. En text som vill och lyckas med att ge nya perspektiv. Indirekt förebådar Asplund exempelvis sådana begreppshistoriska perspektiv som långt senare blev högsta mode (varom mer sedan). När Asplund själv åberopar en klassiker – *The Civilization of the Renaissance in Italy* (Jacob Burckhardt 1958) – får vi inte bara en glimt av ett bärande tema i hans egen bok. Vad Asplund säger om Burckhardt, gäller enligt min mening också hans egen *Tid, rum, individ och kollektiv*:

⁶⁹ Ambjörnsson 1983.

⁷⁰ Dahlbom 1985.

Explicit diskuterar Burkhardt temat ”individens uppkomst” i fyra korta kapitel, vilka tillsammans utgör andra avdelningen i hans stora undersökning. På ett utrymme föga större än en ordinär essä utvecklas här en veritabel socialpsykologi. Men det är fråga om aningar och antydningar. Att insistera på att avgöra om Burkhardt i en handfast mening hade ”rätt” eller ”fel” vore kanhända ett missförstå hans framställningsform.⁷¹

Min huvudpoäng här är att Asplunds klassiker *inte* kom att spela någon större roll inom svensk sociologi. Den studsade bort, vilket kan ha berott på att det helt enkelt inte gick att bortse från Asplunds framställningsform. Det var för mycket resonering, för mycket humanism, för lite siffror och slutsatser. Det är ett ofta uppmärksammat faktum att Asplund visserligen lästs med behållning av många ”allmänintresserade”, samtidigt som den dominerande responsen från ämneskollegorna varit mycket svag.⁷² Man får exempelvis leta förgäves efter någon recension av boken i sociologernas egna professionella tidskrift *Sociologisk Forskning*. I en av de fåtaliga kommentarerna från en kollega om Asplunds hela bidrag kan man läsa att ”hans böcker är förmodligen de mest lästa av alla svenska sociologiska verk – generationer av studenter har vuxit upp med *Det sociala livets elementära former*. Å andra sidan har ingen av hans böcker utsatts för vanlig kritisk granskning. De flesta har inte ens recenserats.”⁷³

Det kan naturligtvis finnas en mängd skäl till denna outsiderposition (eller brist på kollegiala responser). Det kan inte uteslutas att den undanskymda positionen delvis är självvald, möjligen också självförvållad. Ser vi till resonemanget i det föregående kan vi ju dessutom konstatera att Asplund verkar vara i ”gott sällskap”. Inte på så vis att många andra svenska sociologer också läses av en ”intresserad allmänhet”, utan snarare så att svenska sociologer ofta ”kör sina egna race”.

⁷¹ Asplund 2022, s. 63. Här bör också nämnas att strax efter att jag själv skrivit den föreliggande texten, så publicerades en artikel; Svallfors 2022, som tydligt fastnat för samma bedömning om just denna passage av Asplund!

⁷² Se exempelvis Svallfors 2022.

⁷³ Eriksson 2005, s. 284.

En sak till som rimligen har med saken att göra: Frankfurt-Nachmias kan faktiskt hjälpa oss vidare – ni kommer ihåg den lärobok i socialvetenskap vi tidigare gjort nedslag i – genom att där finns de kriterier som *forskare måste uppfylla för att kunna skapa en vetenskaplig text*. Klassiker, speciellt inom humaniora, måste dock läsa denna typ av råd som vore de skrivna i *tvärtom-språket*. Det visar sig nämligen att en klassiker ofta:

- *inte* inleds med en klart angiven och begränsad frågeställning,
- *inte* heller brukar texten inledas med en allsidig redovisning av forskningsläget (klassikern brukar istället själv bli eller ibland påstå sig vara själva forskningsläget),
- *inte* heller brukar klassikern mot slutet av texten komma fram till slutgiltiga svar på textens temata och frågor,
- *inte* heller brukar en hovsam och respektfull ton användas, utan tvärtom bör några dolda eller öppna antagonister utses (och som en gärna orättvist och hårdragen polemik riktas mot),
- *inte* heller är det vanligt med en enhetlig, oföränderlig och motsägelsefri begreppsapparat (tvärtom blir en klassiker ofta klassiker genom alla försök att tolka vad som egentligen blev sagt),
- *inte* heller brukar en klassiker innehålla stora mängder mätningar, avancerade databeräkningar eller utförliga redovisningar av metod (här finns dock en del undantag)
- *inte* heller är det brukligt att en klassiker nogsamt håller sig på fast mark i den specialist-täta akademiska världen (gränserna mellan psykologi, idéhistoria, filosofi, statsvetenskap, sociologi, historia, konst, litteratur överskrids och blandas).

Om vi nu hade tid, och om det skulle vara avgörande för resten av resonemanget, så skulle det med stor sannolikhet gå att utveckla föregående skiss till en omfattande och väldokumenterad bok. Övertygande skulle det då (förmodligen) gå att påvisa att om en

författare dessutom enbart skriver på ett ”litet” språk (läs; icke engelska) och/eller blir felöversatt och/eller översatt i konstigt valda fragment och helst också med betydande tidsförskjutning (inom samhällsvetenskap handlar det då *från* tyska, franska, italienska och varför inte svenska *till* engelska) – ja, då ökar sannolikheten för klassikerstatus betydligt. En klassiker har ofta (på gott och ont) ofta ett slags kultstatus: Mångtydig, läsvärd och möjlig att återupptäcka gång på gång.

Jag hävdar alltså att Asplund blev klassiker genom att *inte* följa gängse råd om socialvetenskaplighet. Andra och mer positiva skäl till status som klassiker finns naturligtvis, men dem antyder jag bara här. Man kan förslagsvis tolka Asplunds arbete *antingen* som ett utbrytningsförsök *eller* som ett försök till dialog med eller reform av den praktik som etablerats några decennier efter det kvartettspel som tidigare skildrats. En kompletterande tolkning är att Asplund sökte efter och så småningom kunde skapa en *humanistisk* rännil inom svensk sociologi.

När Asplund själv var med och startade *Sociologisk Forskning* 1965 var tidskriften öppet sökande, både i teoretiska och praktiska avseenden, och med tydliga inslag av pionjärande och amatörism.⁷⁴ Bilden av ett sökande efter ”det sociala”, efter något specifikt, som detta ämne skulle kunna beforska verkar ha varit påträngande. Aktivt gränssättande och olika avskärningsmanövrar – såsom vi sett exempel på under kvartettspelet – verkar dock inte varit lika framträdande i dessa sammanhang.⁷⁵ Göran Ahrne skriver att ”de teoretiska bidragen i de första årgångarna av *Sociologisk Forskning* var ganska torftiga i den meningen att de inte anslöt sig till eller tog spjörn emot någon pågående teoretisk diskussion. [...] Utifrån dagens perspektiv är det märkligt att se och läsa artiklar som i det stora hela saknar eller i varje fall har väldigt få referenser till andra arbeten.”⁷⁶

⁷⁴ Se Ahrne 2013.

⁷⁵ Larsson, 2001, s.15 och Larsson & Magdalenic 2015, kap. 4 undersöker hur ”boundary-work” hade en framträdande roll vid institutionaliseringen av sociologi i den svenska akademiska världen under 1950-talet.

⁷⁶ Ahrne 2013, s. 72–73. Min hakparentes i citatet.

Just genom att *inte* följa sådana råd som presenteras i böcker av typen Frankfort-Nachmias blir Asplund en klassiker, men en utomstående sådan, möjligen också en humanist. Rollen som reformator eller dialogpartner bland dem som valt en annan väg – eller hamnat i en annan trajektoria – är det svårare att upptäcka. Följdriktigt kom Asplund aldrig att betraktas som socialvetenskapsman, beteendevetare och, som vi strax skall se, blev han alltmer skeptisk till rollen som sociolog.

Johan Asplund har då och då gläntat på dörren till sin personliga trajektoria. Han berättar att ”Uppsala universitet tilldelade mig licentiatgraden i sociologi 1965. Två år senare flyttade jag till Göteborg. När jag bröt upp, hade jag varit knuten till sociologiska institutionen i Uppsala under mer än åtta år.”⁷⁷ Åtta år är en lång tid för en ung man! Eftersom denne man så småningom – enligt min tolkning – blev en humanistiskt, och därmed också historiskt, bevandrad samhällsforskare, kan det ha sitt intresse att se på eventuella kopplingar till Torgny Segerstedt d.y. På denna tid var Segerstedt nämligen inte bara djupt involverad i efterkrigstidens omdaning av det svenska samhället, en liberal kulturpersonlighet med mer eller mindre uttalad skepsis mot socialdemokratiskt välfärdsbygge, utan dessutom en man med ambitioner att bli en teoretiskt betydande socialpsykolog.

Redan under andra världskriget hade Segerstedt anslutit sig till flera inhemska och internationella samhällsdebattörer och akademiker som hävdade att ”demokratins problem” kunde lösas genom att i samhällsplanering premiera gruppen som grundläggande levnadsform. En historiker som undersökt Segerstedts perspektiv skriver bland annat att: ”Grupp-kategorin löser inte bara liberalismens och demokratins problem, den är också för Segerstedt en viktig vetenskaplig upptäckt.”⁷⁸

Det visar sig att i Segerstedts skrifter från denna period turneras olika variationer på det tema som nog får sägas varit gängse inom stora delar av den socialpsykologiskt orienterade (anglo-

⁷⁷ Asplund 1987, s. 131.

⁷⁸ Smedberg 2019, s. 724. *Demokratins problem* var titel på en skrift publicerad av Segerstedt 1939 och jag följer här den intressanta studien av Smedberg 2019.

amerikanska) sociologin under denna tid. Här finns den för sociologistudenten välkända bakgrundsteckningen, där uppsplittningen av många individers trajektorier skisseras och kopplas till den åtskillnad mellan primär- och sekundärgrupper som tvingas fram genom folkomflyttning, industrialisering och urbanisering. Primärgrupper...

var grupper där människor samarbetade i solidaritet, levde i direkt närvaro med varandra, hade en vi-känsla, och socialiserades in i samma normsystem. Dessa normer upplevdes dock inte som främmande eller förtryckande, menar Segerstedt, för de bars upp av alla medlemmar i gruppen. [...] I det moderna samhället dominerar sekundärgruppen, där arbetar människorna för varandra på ett opersonligt sätt – sekundärgrupper som fabriken, kontoret eller staten är så stora att specialisering måste råda – den moderna människan tillhör många grupper menar Segerstedt, men ingen ”som, hon helt tillhör och som känner helt för henne”.⁷⁹

Eftersom ett antagande av Segerstedt också är att ”gruppen uppkommer när det finns ett uniformt beteende som kan spåras tillbaka till sociala normer inom gruppen, [och] dessa normer i sin tur kunna härledas till en normkälla som ser till att normerna efterlevs”,⁸⁰ så kan det te sig följdriktigt med ett reformarbete inriktat på att uppmuntra ett visst slag av normer och skapa grupper som gynnar socialisation in i sådana normsystem. Exempel på frågor som blev hängande i luften var dock: Vem, vilka och hur avgörs utformningen av lämpliga normer, hur utformas sanktionssystemen mot normbrytare och framförallt; vilka *andra* analyser av industrisamhällets konsekvenser och framväxt kan samhällsvetenskaplig analys erbjuda? Den nya vänsterns kritik av svensk folkhemssociologi var inte nådig och hade, i ett retrospektivt perspektiv, det ganska väl förspänt mot slutet av 1960-talet.

Asplund berättar att i Uppsala under 1960-talet ”högaktades i princip” Segerstedt, ”men nonchalerades i icke ringa utsträckning

⁷⁹ Smedberg 2019, s. 725–726. Min hakparentes i citatet.

⁸⁰ Smedberg 2019, s. 731.

i praktiken” och Asplund fick ett dedicerat exemplar av *The Nature of Social Reality*: ”Den utgör en sammanfattning av Segerstedts system men utgör kanske inte ens hans mest betydande verk. I alla händelser gick den, på tröskeln till studentrevolter och nymarxism, tämligen spårlöst förbi. Vad jag vet har den heller aldrig återupptäckts.”⁸¹

Vi kan konstatera att Segerstedts ambitioner till gruppbaserad reformverksamhet marginaliserades. Tilläggas bör att folkhems-sociologins interna intresse för Segerstedts egna perspektiv också avtynade betydligt snabbare, än vad som skedde med det vidare intresset för gruppbaserad reformverksamhet. (Inom arbetslivsforskningen, som hade en central ställning i svensk sociologi under 1970–90-talen, fortlevde dock länge så kallad socioteknisk grupporganisation som ett centralt tema).⁸² Men låt oss återgå till huvudspåret i den föreliggande framställningen.

Ser vi till Asplunds fortsatta akademiska bana, framförallt hans texter, kan vi konstatera ett alltmer utvecklat fokus på socialpsykologi. Närmare bestämt kan man säga att han vidareutvecklade detta ämne i historistisk riktning (vi återkommer snart till detta).

Folkhems-sociologins sociala reformambitioner går dock knappast att spåra i Asplunds analyser. Huruvida detta var två sidor av samma mynt (alternativt ett slags orsaks-verkan relation) – å ena sidan distansering från gruppdynamik som ett specifikt medel för demokratisering och å andra sidan nedtoning av sociala reformambitioner överhuvudtaget hos Asplund – kan och skall här inte närmare utredas. Frågan får hänga i luften.

Komna så här långt i resonemanget räcker det nämligen med att konstatera att många ögonöppnande klassiker, i likhet med stora delar av Asplunds produktion, saknar ambitioner att föreslå praktiska problemlösningar.

Till den föregående listan på vanliga klassikeregenskaper kan vi nu lägga:

⁸¹ Asplund 1987, s. 138 och det tidigare citatet; s. 133.

⁸² Gustafsson & Kjellberg 1983, s. 37.

- En klassiker presenterar *sällan en konkret lösning på ett socialt problem* (varmed avses problem som står på den aktuella dagspolitiska agendan).
- En klassiker knyter ofta an till både samhällshistoriens (kända) förlopp och rör sig i tanken också fram och tillbaka till vad vi kan kalla idéhistoriens innehåll.
- En klassiker blir klassiker till stor del genom att bli läst och omläst. Detta kan mycket väl ha att göra med den historiska ansatsen. Folk verkar vilja ha perspektiv på sina egna tidplatser.

Historier om historismen: Utvikning 1

Vad innebär då påståendet att Asplunds arbete kan ses som ett (delvis ignorerat) försök att historisera socialpsykologin? Vad är poängen med att hävda att folkhemssociologin var historielös?

Den som framställer historielöshet som ett problem, bör rimligen åtminstone försöka visa *att*, och helst också *hur*, en historiskt förankrad analys blir ”bättre” och/eller mer insiktsfull än en ”rent” mätinriktad (eller på annat sätt) historielös redovisning. En sådan *demonstrativ* strategi har tillämpats av och till i det föregående.

Idealet vore väl att också *förklara varför* en historisk framställning ofta krävs för att ett samhällsfenomen som exempelvis folkhemssociologin skall bli mer begripligt än om företeelsen ifråga bara presenteras som ett (stumt) faktum. Många skulle nog åtminstone önska sig en redovisning av den akademiska debatten om detta. Men då stöter vi på stora och nära nog oöverstigliga svårigheter. Inte enbart därför att det finns hyllmetrar skrivet om dessa frågor, utan också därför att detta *nödvändigtvis blir till texter om texter* (eller som här i kapitlet ”Berättelser om berättande”). Man kan säga att vi ser ut över kanten till det bråddjup där samhällsvetenskapens hittills olösliga frågor finns i form av analyserande texter – i skrifter om samhällsvetenskapen själv och dess historia – och där vi nu plockar upp några exempel för att se lite närmare på dessa. Möjligen får vi genom denna utvikning en aning om vad folkhemssociologin gick miste om, möjligen också ett hum om vad man ville undvika. I varje fall är förhoppningen att vi efter detta kan tala, läsa och skriva om folkhemssociologin på ett mer allsidigt sätt än om vi förnekar, eller förbigår, alla historier om historismen.

En internationellt framstående historiker uttrycker det som att ”Västerländsk historiografi utmärker sig genom sin upp-tagenhet av epistemologi; den historiska kunskapens problem.”⁸³ Under hela perioden alltsedan René Descartes (1596–1650) har

⁸³ Burke 2005, s. 23.

relationen mellan ”västerländsk historiografi och västerländsk vetenskap haft en såväl nära som problematisk relation” och vidare;

En del historiker har försökt imitera naturvetare och tillämpa matematik på det förflutna. På 1600-talet imiterade John Craig Newton genom att skapa en lista över historiska principer och axiom. Cambridge-historikern J. B. Bury förklarade en gång att ”historia är en vetenskap, varken mer eller mindre.” Andra historiker från Vico till Collingwood har definierat sig själva i kontrast mot "vetenskapsmännen". I båda fallen har debatten om modern vetenskap satt sin prägel på västerländsk historiskrivning.⁸⁴

För att komma vidare blir det nödvändigt att först klara upp några terminologiska fällor. Det finns ju flera olika historier om historismen. En anledning till att den utdragna debatten blivit både tillrörd och förvirrad är Karl Poppers (1902–1994) inbrott i denna. Detta skedde ungefär samtidigt med att den ovan skisserade positioneringen av svensk akademisk sociologi pågick. Idag vet vi att Poppers vetenskapsfilosofiska traktat skulle komma att få ett avgörande inflytande på efterkrigstidens politiska och samhällsvetenskapliga utveckling. Begreppet ”social ingenjörskonst” myntades. Idén att genom stegvisa och noggrant uppföljda utvärderingar åtgärda sociala problem var en viktig beståndsdel i den tankevärld som bar fram den tidiga svenska sociologin.⁸⁵ Ett tag såg det nog ut som om den gruppbaseade socialreformism, som Segerstedt företrädde, skulle kunna slå igenom på allvar som ett verktyg för social ingenjörskonst (se den korta kommentaren om svensk arbetsmiljöforskning i slutet av förra kapitlet).

Utän att närmare gå in på den omfattande forskningen kring vänsterradikaliseringen av samhällsdebatt och akademiskt liv, som skedde kring det sedermera ikoniska ”1968” (då folkhemsociologin for illa), kan vi dock konstatera att både gruppideologi och Popperianism fick en allvarlig knäck under detta tidsskede. Kanske skulle man (något överdrivet) kunna hävda att repara-

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Larsson 2001, kapitel 6.

tionsarbetet efter Poppers reaktion på världskrigets totalitära politik fortfarande pågår. Den här boken kan faktiskt betraktas som en del av detta reparationsarbete. Därför skall först ”*Poppers historicism*” kortfattat karakteriseras. Därefter vänds blickarna mot vad som här betraktas som en mer långsiktigt överlevande och bredare uppfattning om kärnan i historiska perspektiv: Den historism resten av bokens resonemang bygger vidare på.

Det gäller således att hålla rätt på huruvida någon talar om ”*Poppers historicism*” eller om diskussionen avser de historiker som *vanligen* räknas som historiker och som ofta stod för idéer som var rakt motsatta dem Popper projicerade på (sina) historicister.⁸⁶ Som sagt, detta trassel bör redas ut, för att inte Poppers resonemang fortsatt skall spöka i de kommande kapitlen. Poppers udda formulerade historicism bidrog ju sannolikt till att understödja den skepsis mot tysk samhällsvetenskap och överhuvudtaget historiska perspektiv som var ett viktigt tema när folkhemssociologin etablerades. Vill man idag historisera sociologin gör man därför klokt i att tydligt markera att det då *inte* handlar om ”*Poppers historicism*”.

Popper är dock naturligtvis begriplig utifrån sina egna perspektiv och en skiss på hans resonemang tillhör efterkrigstidens historia. Vi kan konstatera att den sedermera världsberömda Karl Popper 1945 publicerade en vetenskapsteoretisk skrift, *The Open Society and Its Enemies*, som han arbetat med under en längre tid. Arbetet genomfördes som en form av exil i Nya Zeeland under andra världskriget. Popper var född i Österrike och såg sitt arbete med att formulera teoretiska grunder för en ”liberal och antitotalitär hållning” som ett bidrag till de allierades krigsansträng-

⁸⁶ Se vidare Iggers 1995, s. 136 som väl är en av de allra mest utförliga redovisningarna av hur termerna historism/historicism glidit in och ut ur varandra. Popper använde, som vi sett, begreppet ”historicism”, men i annan litteratur förekommer vanligen också ”historism” (tyska historismus). Det förvirrande ordvalet har diskuterats i många sammanhang. En fyllig redovisning på svenska är Persson 2000, s. 91 ff, som inte funnit något auktoritativt ställningstagande för det ena eller andra, men som själv använder ”*historism*”. Detta följer jag (bortsett då förstås i citat). Se även Beiser 2011, s. 2–6.

ningar och som en förberedelse för fredligare tider.⁸⁷ Inte minst angrep han Marxismen som exempel på sådana ogrundade och storslagna förutsägelser om mänsklighetens framtid som borde rensas bort från samhällsvetenskapen. Tre sammansatta artiklar publicerades under krigsåren och resulterade senare i den vitt spridda boken *The Poverty of Historicism*. Inledningen till artikelserien är ärlig och öppen, men inger farhågor för en tillrörd debatt: ”Med ’historicism’ menar jag en socialvetenskaplig metodik som betonar dess historiska egenskaper och syftar till *historiska förutsägelser*. Eftersom jag är övertygad om att denna historicistiska metod i grunden är ansvarig för socialvetenskapernas efterblivenhet, är min framställning av dessa påstående säkerligen inte opartisk.”⁸⁸

Jämfört med Karl Poppers idiosynkratiska bild av historismen erhåller vi en mer konkret historiskt-kontextuell analys av historismen när vi kopplar ihop denna med en annan tid och plats. Vi hamnar då långt ifrån fokus på historiska förutsägelser och ensidig materialistisk marxism; vi intresserar oss istället för vad som benämnts ”den tyska historiska skolan” (eller historism i snävare bemärkelse) och betraktar detta som en paradigm-sättande rörelse.⁸⁹ Vi förflyttar oss till Tyskland mot 1800-talets slut. Det är vanligt att betrakta den tyske historikern Leopold Ranke (1795–1886) som företrädare för en modern källkritisk, akademiskt självmedveten (professionaliserande) och specialiserande historievetenskap. Ett ofta återopat uttalande av Ranke, som bidragit till hans status, är att seriösa och professionella historikers primära uppgift helt enkelt är att enbart spegla historiens förlopp ”som det verkliga var” (vi återkommer till detta).

⁸⁷ Nordin 2011, s. 285ff och 459ff.

⁸⁸ Popper 1944, s. 86–87 och vidare: ”I am building up a theory which has often been maintained in parts, but hardly ever in the fully developed form presented here. This is why I have deliberately chosen the somewhat unfamiliar name ’historicism’.”

⁸⁹ I det kommande avses med ”historism i snävare bemärkelse”; det som Iggers 1995, s. 142–143 benämner ”Historicism as a historiographical movement”. Beiser 2015, s. 8 och s. 19 ff avgränsar historismen på liknande sätt och betecknar detta ”epistemological conception of historicism”.

Fredrik Beiser utnämner 1800-talet till historieskrivandets århundrade i inledningskapitlet till sin stora handboksmissiga genomgång av ett antal centrala historisters verk och ståndpunkter. ”Den tyska historicismens gyllene år var från 1850 till slutet av 1880-talet. Historia åtnjöt större prestige än någonsin tidigare, och betraktades som en vetenskap lika mycket som kemi eller biologi. Och så kom det sig att artonhundratalet blev historiens tidsålder precis som sjuttonhundratalet hade varit förnuftets tid.”⁹⁰

En ofta återkommande iakttagelse, som också gäller svenska förhållanden, är att humanistisk bildning sågs som grundläggande inom det högre utbildningsväsendet och hade en betydligt mer framskjuten ställning än vad som idag är gängse.⁹¹ Redan under 1800-talets första hälft etablerades med inspiration från tysk kulturutveckling den så kallade ”nyhumanismen” som kom att utöva inflytande under lång tid. Det handlade primärt om ett uppfostringsideal, ett sätt att uppmuntra moraliska eller kanske skall man säga moraliserande grundhållningar. På den officiella dagordningen stod idén att skapa helhetligt dygdiga medmänniskor (den mer nyttoinriktade tekniska och naturvetenskapliga utbildningen prioriterades länge ner av dessa nyhumanistiska strömningar).⁹² Denna dyrkan av bildning och klassiska ideal har också tolkats som en önskan att gynna eviga värderingar och/eller en konservativ romantiserande reaktion på samhällsförändringar i industrialiseringens kölvatten.⁹³ Mot slutet av 1800-talet ökade också intresset för historisk bildning och forskning starkt bland ”en välbärgad medelklass” som exempelvis i Sverige bar upp den förening som 1880 började utge *Historisk Tidskrift* ”... lektorer, handlande, läkare, godsägare, ångbåtskommissionärer, skogsinspektörer, kyrkoherdar och överstar.”⁹⁴

⁹⁰ Beiser 2015, s. 23.

⁹¹ Se Persson 2000, s. 61 och Libersohn 2011 som lägger stor vikt vid historism som bildningsinsats, nationsbyggande och vidmakthållande av kristendom.

⁹² Se vidare Nordin 2008, s. 55 och Hammar 2017.

⁹³ Mah 2011, s. 160.

⁹⁴ Nordin, 2008, s. 82, se även Persson 2000, s. 63.

Grundandet av Historisk förening och *Historisk Tidskrift* hade samband med tidens patriotiska stämningar. Få länder kunde uppvisa en sådan historia som Sveriges, framhöll man i inbjudan till grundandet, hos landets söner väckte den kärlek och vördnad. ”En yttring av denna svenskens kärlek till sina stora minnen är det stora intresse, hvarmed den fosterländska häfda-forskningen alltid omfattats i vårt land, den aktningvärda utveckling hon redan vunnit och det betydliga antalet af dem, som hos oss egna sig åt historisk forskning och historiska studier.”⁹⁵

När så Peter Burke ungefär vid tiden för *nästa sekelskifte* (2002) ombads att skissera fram en bild av vad som gemensamt karakteriserar västerländsk historieuppfattning (med hänsyn taget till tids- och lokalmässiga variationer), valde han att betona att en av de viktigaste egenskaperna är att man åtminstone sedan någon gång på 1800-talets mitt betonar förändring som uppfattas som linjär och så småningom också som en progressiv utveckling; ”tanken att förändring är kumulativ (en generation står på en annans axlar), eller att den är irreversibel.”⁹⁶ Kopplat till dessa idéer om utveckling och framsteg är också den grundläggande synen att ”varje historisk period har sin egen kulturella stil, sin egen personlighet. Man kan beskriva denna idé som en känsla av ’kulturell distans’; en syn på det förflutna som ’ett främmande land’.”⁹⁷

Därmed närmar vi oss vad vi här tar fasta på som den icke-popperanska historismens utmärkande drag. Det är vanligt att ange historismens idéhistoriska bakgrund som en kombination av tysk romanticism och andra motreaktioner mot upplysningstidens teoretiskt styrda och spekulativa historieskrivning.⁹⁸ Stegvis övergavs på denna väg gamla föreställningar om en ”evig mänsklig natur”, kristna dogmer om Guds allena rådande makt, likaså att historien består av återkommande cykler där liknande händelser, dygder och misstag upprepas.

⁹⁵ Nordin 2008, s. 83.

⁹⁶ Burke 2005, s. 17–18.

⁹⁷ Burke 2005, s. 19.

⁹⁸ Se Liebersohn 2011, s. 168 och Wright 2011.

En gemensam nämnare i den historism som överlevde in i vår egen tid – en del betraktar detta som en del av den moderna världsbildens framväxt – är att förändring över tid måste förstås som kvalitativa och inte enbart kvantitativa förändringar.⁹⁹ De innebörder och meningar människor tillskriver olika historiska situationer skiftar och varierar när tiden förflyter (och samhällsmedborgarnas relationer till varandra och naturen förändras). En adekvat historieskrivning bör därför spegla aktörernas ("upphovsmännens") egna utgångspunkter, språkanvändning och tolkningar i den förflutna tid som skildras och analyseras (vi återkommer till detta).

Tid och plats bör vara avgörande för analysen. Därför är anakronism en dödssynd för en professionell historiker, men ganska vanligt i vardagslivet. Insikten att inte enbart vardagsspråk, utan också politiska, vetenskapliga och religiösa begrepp har olika betydelser i olika temporala kontext är ett fortfarande levande arv från denna historism. Det är i denna mening som påståendet att Asplund försökte historisera socialpsykologin blir rimligt. Därför skall vi här senare ägna oss åt en del begreppshistoria.

Här bör dock också något sägas om den växande kritik mot historism som formulerades långt innan Poppers inlägg. Kritiken handlade inte enbart om reaktioner mot den tyska historismens tendens att skriva de stora männens historia, diplomatisk historia och att fokusera på politiska dokument i välskötta offentliga arkiv. Kritiken riktades också alltmer mot att historismen redan från början ingick i *ett statligt regisserat nationsbygge*. Nutida forskare påminner om att de alltmer statustyngda tyska professorerna vid tidens bildnings- och forskningsuniversitet – Berlins Humboldt

⁹⁹ Iggers 1995, s. 133. Ankersmit 1995, s. 143 citerar sociologen Karl Mannheims berömda hyllande av detta perspektiv som han såg som ett avgörande intellektuellt framsteg: "Historicism is thus not a fad nor a mere fashion. It is not an intellectual current. It is the foundation on which we make our observations of social-cultural reality. It is not something ingeniously contrived nor is it programmatic. It is the organically developed soil, indeed the world view itself, which came into being after the religiously-conditioned medieval conception of the world had fallen apart and after the secularized world-picture of the Enlightenment which grow out of it – with its fundamental idea of a supra-temporal Reason – had been dialectically transcended."

universitet där Leopold Ranke arbetade som lärare (1825–1870) var paradigmsättande¹⁰⁰ – dessa humanister och historiker var även ämbetsmän i statens tjänst:

Ranke såg på nationalitet som nära förknippad med bildandet av den moderna *staten*. Liksom många av hans samtida lockades Ranke av drömmen om att bilda en stat som kunde skydda tyskar från de befintliga stormakterna, framför allt Frankrike, och som kunde tjänstgöra som ett ramverk för att uttrycka den nationella kulturen. Hans verk gav historiskt understöd till Tysklands protestantiska medelklass i dess tro att tiden var kommen att uttrycka ett nationellt öde.¹⁰¹

I ett vidare samhällsperspektiv bör alltså historismen förstås som en del av ett historieintresse som understöddes och uppmuntrades från statsmakternas sida. Nutida historiografi verkar enhälligt hävda att Ranke tillhörde dem som förbisåg hur mycket den egna vetenskapen, trots uttalade anspråk på objektivitet och värdeneutralitet, baserades på antaganden om historiens riktning och på en samhällssyn som var immanent med samtidens politiska och ekonomiska elit.¹⁰² Ranke är fortfarande tveklöst en förgrundsförklarande figur som mycket av den internationella professionaliseringen och akademiseringen av historievetenskapen inspirerats av, därför är det viktigt inse att;

ur denna rekonstruktion av det förflutna, ”wie es eigentlich gewesen” [hur det egentligen var], skulle de stora krafter som format historien bli uppenbara. För honom konstituerade varje individ liksom alla de stora supraindividella institutionerna, så som stater, nationer, kyrkor och kulturer, en konkret meningsfull helhet som ingick i den bredare gudomliga viljan.¹⁰³

Ja, bokstavligen utgick Ranke från att Gud uppenbarade sig i historiens gång; ”Samtidigt som han förkastade de traditionella

¹⁰⁰ Se Beiser 2011, s. 253ff.

¹⁰¹ Leibersohn 2011, s. 169.

¹⁰² Se vidare exempelvis Iggers 2005, kap. 1 och 2.

¹⁰³ Iggers 1995, s. 131. Min hakparentes.

teologiska ramarna för historien, insisterade han på att hans egen undersökning utgick från en grundläggande religiös tro: 'att ingenting existerar utan Gud och ingenting lever utom Gud'.¹⁰⁴ *Nationalstaten, medelklassens bildning, Gud och Tysklands enande var återkommenade temata.* Det är lärorikt att ambitionerna till objektivitet och källkritik ändå hängde samman med en historieteckning som förstärkte och hyllade Rankes egen tid och dess makthavare. Den spränglärde och balanserade Georg Iggers går så långt att han utbrister: "Historiker besökte arkiven för att leta efter bevis som skulle stödja deras förutfattade nationalistiska och klassmässiga åsikter och därmed ge dem en aura av vetenskaplig auktoritet."¹⁰⁵

Det kan möjligen betraktas som ironiskt eller paradoxalt att Ranke som kopplats samman med *historisk positivism* – tron på det möjliga och önskvärda i att avspegla "hur det verkligen var", att inte döma historiska aktörer i efterskott och endast återge källor och kvarlevor på ett autentiskt vis – ändå i retrospektiv belysning framstår som starkt värderingsimpregnerad, ideologiserande och bunden till sin samtid.

Vad kan vi då lära oss av denna utvikning? Mina förslag:

- Det finns olika historier om historismen. De allra flesta saknade folkhemsociologin intresse för eller så kände man helt enkelt inte till dem. Poppers inflytande blev därför snedvridande via hans udda och begränsade syn på historiska perspektiv.
- Det gäller att hålla rätt på vilken man talar om, vilket här också är en förutsättning för resonemangen i de två kommande kapitlen om "Beteendevetenskap eller forskning om socialt handlande?" och "Berättelser om berättande".

¹⁰⁴ Beiser 2011, s. 255. Tron på, eller förlitandet på, övernaturliga fenomen (i Rankes fall Gud) genomsyrade många historisters liv och verk, inte minst gällde detta Meinecke; se vidare Krol 2020, s. 238 och Krol 2010.

¹⁰⁵ Iggers 2005, s. 28.

- I äldre bildningsideal ingick historisk kunskap och intresse som en integrerad del. Det verkar som att många samhällsmedborgare ansett det givande att delta i denna kultur. En hel del samhällsvetenskapliga begrepp och resonemang förutsätter historisk kunskap som idag ofta saknas.
- Det är svårt att distansera sig från sin egen tid, så att en kritisk överblick blir möjlig. En nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för detta är historisk kunskap om historien eller som det också kan uttryckas: medvetenhet om historier om historismen.
- En förutsättning för att kunna identifiera när någon uppfunnit hjulet en gång till – inom historieskrivning, samhällsvetenskap eller det levande livet – är ett visst mått av historisk kunskap.

Beteendevetenskap eller forskning om socialt handlande?

Motsättningen mellan *å ena sidan historia*, humaniora, socialvetenskap och kulturvetenskap (beteckningarna varierade beroende på upphovsman och tidsskede) och *å den andra sidan naturvetenskap*, teknik eller helt enkelt "science" förtydligades kring sekelskiftet mellan 18- och 1900-tal. Historism i den snävare bemärkelse vi här talar om kopplades allt tydligare samman med mänskligt aktörskap, intentioner, tolkning, meningsbyggande. Detta ofta som kontrast mot naturgivna och oföränderliga processer, där forskningsidealet istället ofta handlar om orsak-verkanrelationer och att upptäcka (naturliga och/eller naturliknande) lagbundenheter.

Idag står ofta beteckningarna "beteendevetenskap" (behavioural science också "social science", respektive "forskning om socialt handlande" ("action theory" också "social theory")), för två olika ansatser. Denna distinktion blir dock betydelsefull och begriplig först mot bakgrunden av den nutida forskningens rötter i ovanstående två bredare och äldre filosofiska idétraditioner. Eftersom beteendevetenskap framförallt förlitar sig på studier av mätbara yttre iakttagbara "beteenden", så tenderar man inom denna inriktning (i likhet med folkhemsociologin) att tona ner eller i värsta fall inte ens vara medveten om dessa historiskt nedärvda skillnader mellan de två perspektiven. Allt tenderar att då betraktas som "social science" (vilket här redan illustrerats i kapitlet Idéers konkreta trajektorier: Exemplet historielöshet).

Följer vi historikern Jörn Rüsens analyser kan man sammanfatta det som att "historismen utvecklade ett hermeneutiskt arbetssätt" och att "det förflutnas handlingar och idéer bara kan förstås i sitt tidspecifika sammanhang" och vidare att:

... historisterna framförallt fokuserar hur idéerna gör sig gällande som handlingsmotiv i mänskliga subjekt. Detta ger en historia som "förstår" insidan av handlingar och gör strävanden

i det förflutna begripliga. Med detta följer en historisk identitetsbildning och ett historiskt sammanhang som ger mening åt utvecklingen.¹⁰⁶

En hel del av historismens ställningstaganden formulerades som *ett försvar för humanioras egenart*, när en alltmer vetenskapligt och ekonomiskt framgångsrik naturvetenskap flyttade fram positionerna under 1800-talet.¹⁰⁷ ”De historiska skolor som dittills dominerat tankelivet utmanades av nya strömningar och från 1880-talet ser vi metodstrider bryta ut inom språkvetenskapen och historievetenskapen, juridiken och nationalekonomin.”¹⁰⁸ En tydlig och ofta uppmärksammas formulering är den som filosofen Wilhelm Windelband (1848–1915) presenterade i ett tal med rubriken *Historia och naturvetenskap*, när han tillträdde som rektor vid Strasbourgs universitet 1894.¹⁰⁹ Nog är det en illustration av historieintressets samhällsroll under denna tid att en tillträdande rektor filosoferar så grundligt på detta tema! Vi läser detta med behållning drygt 130 år senare. Finns det någon svensk högskolerektor vars tal om; ”att vi måste kvalitetssäkra och stärka vår produktivitet i den internationella forskningsfronten”, kommer att läsas för sitt sakinnehåll på 2160-talet?

Windelbands tal var ett inlägg i den metodstrid som hade utlösts några år dessförinnan genom historikern Karl Lamprechts argumentation för att historia borde bedrivas enligt mönster från naturvetenskaplig forskning.¹¹⁰ Man kan se det som en kulturhistorisk process av vidare betydelse; ”Sökandet efter historiska studiers vetenskapliga status var en bred intellektuell rörelse

¹⁰⁶ Rösen enligt Persson 2000, s. 83.

¹⁰⁷ Beiser 2011, s. 374ff.

¹⁰⁸ Agevall 2013, s. 13. En intressant översikt över hur Windelband och den tyska debatten spreds och delvis transformerades i västvärlden finns hos Fuchs 2011.

¹⁰⁹ För en översikt över Windelbands position och analyser finns i Beiser 2015, kap. 9. Att Windelbands distinktion nära nog är obligatorisk i historiografiska sammanhang framgår av exempelvis Burke 2005 s. 20–21.

¹¹⁰ Se exempelvis Beiser 2011, s. 24–25 som hävdar att Lamprechts publicering av *Deutsche Geschichte* under 1890-talet var starkt bidragande till debatten kring ”historismens kris” (genom Lamprechts naturvetenskapliga ansats). Turerna i dessa vetenskapliga kontroverser var både komplicerade, textmässigt omfattande och har genererat omfattande forskning.

under artonhundratalet, både inom och utanför akademien; många olika begrepp konkurrerade, inte bara mellan olika länder utan också inom de nationella gränserna.”¹¹¹

Även om Windelband själv betraktade sina formuleringar som försöksvisa (och som dessutom reviderades i senare texter), så är det begreppspar som nu myntades ett bestående arv; åtskillnaden mellan *nomotetisk* och *idiografisk* forskning.¹¹² Rektorstalet över-sattes faktiskt till svenska 1915 och jag saxar här ur detta:

... erfarenhetsvetenskaperna söka i kunskapen om det verkliga antingen det allmänna i *form av en naturlag* eller det enskilda i den historiskt bestämda *gestalten*; [...] Somliga äro lagvetenskaper, andra händelsevetenskaper; de förra lära det som alltid är, de senare det som en gång var. Det vetenskapliga tänkandet är – om man törs bilda nya konsttermer – i det ena fallet *nomotetiskt*, i det andra *idiografiskt*.¹¹³

Windelband bygger sin distinktion på *vad man vill uppnå* med forskningen. De metodologiska skillnaderna mellan de empiriska vetenskaperna, hänför sig alltså *inte* till något antagande om deras ontologiskt sett särskilda kvaliteter. Detta medför att Windelband kan hävda att ”samma föremål kunna göras till objekt för en nomotetisk undersökning och därjämte också för en idiografisk.”¹¹⁴ Indirekt reserveras det idiografiska perspektivet främst till historiska studier, men Windelband utesluter inte att också lagvetenskapliga perspektiv kan och ibland bör komma till användning i historiska studier.¹¹⁵

¹¹¹ Fuchs 2011, s. 74.

¹¹² Se exempelvis Beiser 2011 som ägnar ett helt kapitel (9) åt Windelband. Här kan också nämnas att Heinrich Rickert sedan byggde vidare på och systematiserade Windelbands distinktion; se Agewall 2003.

¹¹³ Windelband 1915 [1894], s. 234, första två kursiveringarna av mig. Min hakparentes i citatet.

¹¹⁴ Windelband 1915, s. 234.

¹¹⁵ Detta är mycket tydligt hos Windelband, s. 245; ”verkliga händelser som förutsätter ”två slags orsaker”: ”å ena sidan den tidlösa nödvändigheten, i vilka tingens varaktiga väsen uttryckes, å andra sidan den särskilda betingelsen, som inträder i ett bestämt tidsögonblick. Orsaken till en explosion är i den ena – nomotetiska –

Om nu forskare med socialvetenskapliga ambitioner av det mer absoluta och uteslutande slaget med stark åtskillnad mellan vetenskap och historia – exempelvis av typen Frankfort-Nachmias & Nachmias – skulle få för sig att detta är ett hugskott eller något slags kompromissande mellan akademiska läger, kan det vara intressant att inse att Windelband angav sakliga skäl för sitt ställningstagande. Vilket perspektiv som bör väljas sammanhänger helt enkelt med vilket *tidsperspektiv* som läggs på det som skall undersökas:

Detta sammanhänger med att motsatsen mellan det alltid lika och det tillfälliga i viss mening är relativ. Det som under mycket stora tidsrymder icke undergår någon omedelbart i ögonen fallande förändring och som i sina oföränderliga former därför får behandlas nomotetiskt, kan inför att vidare perspektiv visa sig som något, vilket gäller endast för en ständigt begränsad tidsrymd, d v s som något tillfälligt.¹¹⁶

Enligt denna analys skulle man kunna hävda att debatten om naturvetenskapliga synsätt inom humaniora/samhällsvetenskap/historia bör uppfattas som en pågående (idéhistorisk) händelse. Ser vi det som en sådan – där vi alltså just nu befinner oss mitt i pågående vetenskapliga förändringar – så blir det rimligt att också betrakta dessa som oavgjorda.¹¹⁷ *Talar vi om diskursen kring ”naturvetenskap och historia” som något fortfarande pågående och ej avslutat, efter låt oss säga drygt 150 år, i den sammanlagt 2000-åriga västerländska filosofihistorien*, blir konsekvensen att den bör analyseras enligt sina egna kontextuella förutsättningar, det vill säga idio-grafiskt: Debatten har ju svängt fram och tillbaka på ungefärligen

betydelsen de explosiva ämnenas natur, vilken vi kalla kemisk-fysikaliska lagar, i den andra – den idiografiska – betydelsen en enstaka rörelse, en gnista, en skakning eller något likande. Först båda tillsammans förorsaka och förklara händelsen, men den ena är icke en följd av den andra, deras relation till varandra är icke grundad i dem själva.”

¹¹⁶ Windelband 1915, s. 234.

¹¹⁷ Nordin 2008, s. 208 berättar kort om en debatt från 1965 inom svensk historieforskning som ses som ett exempel på återlansering av naturvetenskapliga perspektiv. Se även Åmark 2012, s. 138ff.

detta sätt under, en trots allt, begränsad period av ca 150 år och; vi kan därmed betrakta frågeställningen som en del av en bestämd period i filosofihistorien.

Frågeställningen kan då *knappast betraktas som något evigt, nödvändigt eller som att den ligger i sakens natur*. Tolkningen bör istället gå ut på att denna diskurs uppstod genom olika reaktioner och förhållningssätt som skapades under den framflytande - kapitalismens fas. Naturvetenskap och teknik trädde fram och blev till en dominerande ekonomisk och kulturell kraft. Detta har bara hänt en gång – och kan bara hända en gång – och det vore därför orimligt att försöka förstå fenomenet enbart med hjälp av en nomotetisk ansats. På liknande sätt kan man hävda:

- Det finns och fanns bara en folkhemssociologi!
- Följer vi Windelband kan vi välja att *antingen* betrakta folkhemssociologi som ett slags beteende med vissa orsaker och verkningar *eller* som ett socialt handlande där människors vilja, drömmar och meningsbyggande kommer till uttryck.
- Valet är fritt (åtminstone så länge vi betraktar det som en social handling) och kan då också kopplas till vad vi vill åstadkomma och vad vi vill begripa lite bättre.

Nu till en annan och relaterad debatt som också pågått länge – men inte evigt – och som aktualiseras då och då. Ibland med polemiska höjdpunkter.

Berättelser om berättande: Utvikning 2

Gunnar Boalt arbetade, som sagt, mot slutet av 1960-talet med att studera (den svenska) sociologins sociologi – ett arbete som här tolkats som ett slags självmål eller som ett lovvärt men misslyckat försök. Ungefär samtidigt drog några internationellt framstående historiker igång en debatt om berättandets roll inom historieforskningen.¹¹⁸ Det är knappast troligt att Boalt (eller för den delen andra svenska sociologer) kände till denna debatt och ännu mer osannolikt att de i sådana fall skulle brytt sig. De såg ju varken berättande eller historieskrivning som sin huvuduppgift.

Ändå kunde sociologer i Sverige uppenbarligen inte undvika att berätta en hel del om sin sociologi och dessutom krydda framställningarna med både tveksamma och färgstarka metaforer. Inte så underligt. Det har nämligen visat sig mycket svårt att beskriva, analysera och diskutera forskning utan att berätta. Leopold Ranke som ju en gång blev berömd för att eftersträva en historieforskning som endast avspeglade ”hur det en gång var” hävdade tydlig att konst och vetenskap borde hänga samman med varandra.¹¹⁹ Med stor sannolikhet hade detta betydelse för historievetenskapens lyckosamma genombrott som publikt fenomen under sekelskiftet mellan 18- och 1900-tal.

Man kan säga att mot mitten av 1900-talet hade sociologi en *omedveten* relation till berättandets karaktär och samhällsroll under det att historieforskningens företrädare vanligtvis hade en *outtalad* relation till detta slags frågeställningar. Inom sociologin berättades det ändå friskt och metaforiskt när publikrelationerna – begripligheten, tolkningarna, de eventuella poängerna – krävde mer än tabeller, matriser och korstabuleringar.

¹¹⁸ Se Thompson 2022. Hamnell 2020 går igenom motsvarande debatt bland svenska historiker.

¹¹⁹ Beiser 2011, s. 255. Även Windelband 1915, s. 239 framhöll detta. Här kan även nämnas att Bloch 2022, s.104–105, som vi skall återkomma till, förde ett liknande resonemang.

Historikerna odlade den litterära stil som etablerats under 1800-talets nyhumanism.¹²⁰ En något senkommen reaktion från svenska historikers sida på nya strömningar publicerades 1990 ungefär samtidigt som debatten om berättelsernas roll inom historieforskningen nådde sitt zenit i USA, Frankrike och England. Den internationella debatten – där postmodern filosofi spelade en alltmer central roll – hade då ”knappast märks av” inom svensk historieforskning.¹²¹ Artikelförfattaren verkar orolig för att kollegorna skulle avfärda de tankegångar han introducerar och klarlägger, ...” jag tror det vore oklokt att avvisa det här som ett skenproblem”; ”man bör inte heller osäkra sin revolver så fort termer som litterär, fiktion, berättarschabloner etc. kommer in i debatten.”¹²² Artikelförfattaren ville helt enkelt introducera det som numera går under beteckningen ”the linguistic turn”:

Tidigare sågs texten som en relativt oproblematiserad funktion av källornas innehåll och/eller författarens intentioner. Nu har texten fått en mer självständig karaktär, dess struktur, form, språkliga konventioner och litterära schabloner ges en större roll i analysen av förhållandet mellan det förflutnas realiteter och historieskrivarens produkt.¹²³

Snart skulle en mängd berättelser om berättandet flöda. Under en period på flera decennier presenterades ibland konträra ställningstaganden i en debatt som delvis fortfarande pågår.¹²⁴ I en av

¹²⁰ Av Åmark 2012 och Österberg 2012 framgår att svensk historievetenskap vid 1960-talets mitt visserligen inledde ett försiktigt närmande till *internationella* teoretiska strömningar inom samhällsvetenskaperna (att svensk sociologi inte var en tänkbar inspirationskälla framgår indirekt), men att länge förblev huvudströmningen av traditionellt och sakfrågeorienterat berättande slag. Åmark, s. 169: ”Under 1980-talets andra hälft hade teoriorienteringen definitivt slagit igenom i historieämnet i Sverige. Teorianvändning var förvisso inte obligatoriskt, men det underlättade karriären om man visat att man behärskade även denna aspekt på forskningen.” Se Partner 2022, s. 337 för en intressant historik över hur (*anglophone*) traditionell historievetenskap tvingades möta postmodernism under 1980–90 tal.

¹²¹ Lundmark 1990, s. 127.

¹²² Lundmark 1990, s. 135.

¹²³ Lundmark 1990, s. 127.

¹²⁴ Se exempelvis Thompson 2022.

de otaliga kommentarerna till debatten om berättelsers utformning och vetenskapliga ställning talas (1992) om ”en veritabel explosion av intresse för berättande och teoretisering om berättande som detonerade på många olika platser, både inom och utanför akademins väggar.”¹²⁵ Hur en forskare definierar en berättelse hänger naturligtvis intimt samman med på vilket sätt en berättelse kan kritiseras eller försvaras, men här måste vi låta denna fråga hänga i luften.¹²⁶ Det primära syftet är att skissera fram en bild av vilka temata debatten berörde och vad folkhemsociologin missade.

En artikel med rubriken ”A Note on History as Narrative” publicerades 1967 i den ledande tidskriften *History and Theory*. Arikeln av Maurice Mandelbaum hade följande slutkläm;” den nuvarande tendensen att betrakta historien som berättelse är olycklig och behöver korrigeras.”¹²⁷ Inte nog med att detta kritiska inlägg – som kan uppfattas som ett försök att stämma i bäcken mot en omfattande akademisk debatt om historiska berättelsers uppbyggnad – i själva verket blev ett startskott för debatter på temat. Mandelbaum hävdade att filosofer hade missuppfattat historikers arbetssätt när ”storytelling” analyserades, men framförallt varnade han för att en debatt om detta riskerade att leda bort intresset från analyser av hur själva de historiska undersökningarna skulle gå till (urvalet av olika slags källor, tolknings-

¹²⁵ Kreiswirth 1992, s. 629.

¹²⁶ Zelenak 2015 ger en viss översikt av hur ”narration” kan karakteriseras och hur detta sammanhänger med kritik respektive acceptans för ”narrativism”. Kärnan i debatten uppges gälla hur ”representation” hanteras. Positionen ”naiv-realist” uppfattas då som den traditionella där historieskrivning idealt sett avspeglar ”verkliga” sociala händelser, medan i modernare versioner – ”representalist” – fortfarande bygger delvis på sådana antaganden, dock med hänsynstagande till att konstruktivistiska moment är nödvändiga; relationen mellan verklighet-historieteckning är indirekt. Zelenak pekar också på ”icke-representalism” som verkar försöka kringgå problematiken genom perspektiv som vare sig tar avstånd från konstruktivism eller förnekar en oberoende verklighet. Enligt min mening står det klart att: 1. Grundläggande ontologiska och epistemologiska frågor är avgörande för positionerna, 2. Begreppsbildningen är oklar och många deltagare tillskriver varandra positioner de kanske inte själva skulle gå med på att de har.

¹²⁷ Mandelbaum 1967, s. 419. Den närmast efterföljande debatten: Se Ely & Gruner & Dray.

perspektiv och annat som har med historievetenskapens empiriska grunder att göra). Mandelbaums varning skulle visa sig vara framsynt: ”betoningen av historieteckning som väsentligen lik historieberättande leder till att själva undersökningens roll i historikerns verksamhet försummas.”¹²⁸

Tjugofem år senare talade nämligen den engelske historikern Lawrence Stone i sin kritiska uppgörelse med debatten på temat ”history and post-modernism” om ett allvarligt och grundläggande *hot* mot historieforskning i vedertagen mening. Han hävdade att under de senaste decennierna hade själva ”the subject matter of history” allvarligt hotats och ifrågasatts och därmed kastat...

... professionen, särskilt i Frankrike och Amerika, in i en självförtroendekris som handlar om vad den gör och hur den gör det. Det första hotet kommer från lingvistik, som växer fram från Saussure till Derrida med klimax i dekonstruktion, enligt vilken det inte finns något utanför texter, som alla är vidöppna för personliga tolkningar oberoende av författarens intentioner. Texter blir på så sätt spegelsalar som inte reflekterar något annat än spegelbilder och som inte kan kasta något ljus på en ”sanning” som inte existerar.¹²⁹

Vänder vi oss så till Georg Iggers stora och ofta använda översiktsverk om 1900-talets (västerländska) historievetenskap kan vi få en slutvinjett över åtminstone en aspekt på denna mångfacetterade debatt. När det gäller en nyckelfråga – huruvida (och på vilket sätt) berättande texter (också) kan handla om en verklighet ”utanför” själva texten – så drar Iggers ett slags lättnadens suck. I bokens slutkapitel ställer han nämligen frågan om huru-

¹²⁸ Mandelbaum 1967, s. 419. Exakt tjugo år senare avslutas för övrigt en annan artikel i denna debatt med en liknande slutsats: McCullagh 1987, s. 46. Se även Bouton 2016, s. 168 som ger en viss översikt över argumentationen för och emot Hayden Whites tes.

¹²⁹ Stone 1991, s. 217. En intressant och, vill jag påstå, tidstypisk akademisk debatt följde där Joyce i Joyce & Kelly 1991, öppnar med: ”Lawrence Stone appears to have elected himself as the defender of ’history’”, och där responsen finns i Stone & Spiegel 1992.

vida den lingvistiska vändningen inneburit historiens slut för vetenskap på detta område.¹³⁰ Den oro han redovisat gäller de strömningar som under 1970- och 1980-talen (genom exempelvis Roland Barthes och Hayden White) enligt Iggers hävdade att ”historiska berättelser är verbala fiktioner, vars innehåll är lika mycket *uppfunna som upptäckta* och har formmässigt mer gemensamt med sina litterära motsvarigheter än med de vetenskapliga.”¹³¹

Någon gång vid 2000-talets inledning ges ”faran över-signalen”: Iggers gör bedömningen att historikerna trots allt *inte* tvingades att upphöra med ambitioner att vara någonting annat än romanförfattare, språkfilosofer och litteraturkritiker. Han gör iakttagelsen att: ”under senare år har postmodernism erhållit mindre uppmärksamhet från historikers sida.”¹³² Tilläggas bör att en av de mest framträdande och kanske mest polemiska skeptikerna vad gäller möjligheterna att upprätthålla en demarkationslinje mellan ”historisk verklighet” och ”berättande fiktion” numera verkar gjort ett slags avbön:

I några av mina tidigare uppsatser har jag ofta talat om historieskrivning som en blandning av fakta och fiktion och vid andra tillfällen till och med hävdad att historieskrivning – särskilt av det narrativa slaget – bäst kan förstås som litteratur och därför fiktion. Detta var missledande eftersom jag inte hade klargjort att jag med termen ”fiktion” hade Jeremy Benthams uppfattning om detta i åtanke, som en slags uppfinning eller konstruktion utgående från hypoteser, snarare än som ett sätt att skriva eller tänka, fokuserat på rent imaginära eller fantasi-kategorier [purely imaginary or fantastic entities].¹³³

¹³⁰ Iggers 2005, s. 149ff, rubriken till kapitel 10 I samma bok lyder; ”The ’linguistic turn’; the end of history as a scholarly discipline?”.

¹³¹ Hayden White 1978 enligt Iggers 2005, s. 119. För Iggers och Stones var hotet mot historieskrivningens grundförutsättning reellt – likväl för Gabrielle M Spiegel som uppfattade att en ångest (anxiety)... ”now hovers over the status and meaning of the word ’reality’.” För flera exempel på denna oro: se Gustafsson-Chorell 2003, s. 9ff.

¹³² Iggers 2005, s. 149.

¹³³ Hayden White 2014, enligt Bouton 2016, s. 169.

En annan ihållande debatt – som också har beröringspunkter med centrala temata i diskursen om postmodernitet – gäller frågan om *relativism* (speciellt etisk relativism). Många har hävdad att denna frågeställning till stor del uppstod via historismens inflytande. Därför har ”historicismens kris” blivit en återkommande rubrik i historiografiska översikter. Historismens ambitioner att identifiera det unika och särskiljande för varje tid och plats – att genomföra analyser utifrån vad man skulle kunna kalla ”lokala” förutsättningar – kan ju hota generella och universalistiska anspråk; ”historicismen underminerade det ständiga sökandet inom västerländsk filosofi efter transcendental legitimering av sociala, politiska och moraliska värderingar, det vill säga strävan att ge dessa värderingar något slags universell och ofrånkomlig giltighet.¹³⁴ En forskare har nyligen urskilt fem olika varianter på denna kris – dess förgrundsgestalter, dess olika turer och konsekvenser – varför jag här nöjer med att referera till den kanske vanligaste varianten.

Enligt Troeltsch teori härrörde historicismens kris från den relativism som är implicit i dess syn på mänskliga värden. Om värderingar är följden av specifika sociala och historiska kontext, och om dessa sammanhang är unika och inkommensurabla, så finns det inga universella eller absoluta värden. Eftersom historicismen är relativistisk, utgör den en källa till ”nihilism”, känslan av livets meningslöshet, som populariserats av Nietzsche.¹³⁵

En bok av religionsvetaren Ernst Troeltsch, som publicerades 1922, bidrog till att sätta igång debatten, men i detta fall verkar det mest handlat om en oro för att kristen tro och värderingar riskerade att brytas ner genom den etiska relativism som historism kunde bära fram. Å andra sidan vet vi att en av de mest namnkunniga historiker som deltog i debatten – Friedrich Meinecke (1862–1954) – tonade ner betydelsen av etisk relativism.¹³⁶ Där-

¹³⁴ Beiser 2011, s. 10. Se även Mah 2011, s. 162.

¹³⁵ Beiser 2011, s. 24.

¹³⁶ Ankersmit 1995, s. 144.

med hamnar vi mitt i en debatt som fortfarande pågår (*både* beträffande tolkningen av Meineckes och andra historikers resonemang *och* frågan om relativism). När det gäller tolkningen av Meineckes position finns dock en bred genomlysning som nyligen publicerats. Tror vi på denna blir bilden; ”Även om farorna med etisk relativism inte var omskakande för Meinecke kände han sig ändå tvungen att komma med en lösning.”¹³⁷

Kärnan i Meineckes försök till svar på den kritik som drabbade den historism han var en framträdande exponent för, måste dock sökas utspridd i flera texter av olika karaktär som dessutom skrivits vid olika tillfällen. Förvånande är möjligen att Meinecke verkar ha antagit förekomsten av ett slags övernaturlig och transhistorisk andlig kraft eller förtröstan som motvikt mot konsekvenserna av etisk relativism. Eller så förlitade han sig främst på personlig styrka och begåvning. Meineckes position verkar ha blivit att kreativa och intellektuellt modiga människor nog skulle kunna lära sig att leva med den historiskt sett nödvändiga relativism som karakteriserade samtiden:

Meinecke är övertygad om att relativism inte kommer att rubba den ”starka personlighetens” tro på en ”okänd absolut” eller ”gemensam primär gudomlig källa.” Dessa uppfattningar är viktiga för Meineckes historiefilosofi.¹³⁸

Om nu Meinecke på detta kanske överraskande sätt, åtminstone för egen del, lyckades komma till ro med den värderelativism som många betraktar som inbyggd i historistiska ansatser, så betyder detta naturligtvis inte att alla problem som förknippas med frågeställningen därmed är lösta. Ett steg framåt är att skilja på olika aspekter:

Relativism som kan hänföras till återkommande svårigheter att i filosofihistorien enas kring ontologiska/epistemologiska frågeställningar om hur relationen mellan *text och social/materiell*

¹³⁷ Krol 2022, s. 234.

¹³⁸ Krol 2022, s. 236, se även Krol 2010.

verklighet bör förstås, har här främst berörts i kapitlet ”Historier om historismen” (och vi återkommer till detta).

Den *etiska relativism* som berörts i det föreliggande kapitlet handlar väsentligen om förekomsten av olika normsystem. Ett sätt att karakterisera skillnaden är att tala om å ena sidan ”*sanningsanspråk*” och representation i förhållande till icke-lingvistiska förhållanden och å andra sidan ”*anspråk på normativ riktighet*” i förhållande till socialt konstruerade och historiskt nedärvda kulturer. En sådan habermasiansk formulering är dock bara en av flera möjliga. Och naturligtvis är de två typerna av frågeställningar intimt sammanvävda med varandra.

Håller vi fast vid ett historiskt perspektiv på dessa frågeställningar kan vi dessutom upptäcka en del likheter mellan det sena 1800-talets historiker och nutida postmodern kritik av (ett visst slags) teoristyrd historieskrivning. En gemensam nämnare är skepsisen mot historieteckning som bär på teoretiska och filosofiska antaganden där förändringar tillskrivs en riktning, ett syfte eller t.o.m. mänsklighetens mening och mission ...” i en allomfattande berättelse för att visa Historiens sammanhängande helhet.”¹³⁹ De typiska exemplen brukar kopplas till upplysningstidens ”spekulativa” historieskrivning (som ju historisterna ofta vände sig mot), men även Karl Marx (och naturligtvis Hegel) framhålls som exempel på problematisk historieskrivning byggd på teoretiskt förankrade teser.¹⁴⁰ En reaktion mot detta slags historia och samhällsvetenskap – i form av slagord om *de stora berättelsernas död* har vi redan sett antydd av Karl Popper – den riktar sig (inte alltid berättigat) mot antaganden om lagbundenheter, försanthållanden om en invariant mänsklig natur och kanske essentialistiska formuleringar om mänskliga egenskaper och drivkrafter.

Ett sätt att förhålla sig till denna problematik är naturligtvis det binära. Vi står inför ett val. Antingen det ena eller det andra: ”Relativism är intressant endast för dem som inte vill eller inte kan

¹³⁹ Bouton 2016, s. 164.

¹⁴⁰ Se Wright 2011.

välja mellan positivism och historicism.”¹⁴¹ Efter en genomgång av flera nutida och äldre historikers försök att komma tillrätta med frågan om ”objektivitet och relativism” avslutar Reinbert Krol dock med slutsatsen ”den verkliga utmaningen för historiedisciplinen ligger inte så mycket i att uppnå objektivitet utan snarare i att hantera konsekvenserna av etisk relativism.”¹⁴² Detta är den väg som denna bok vill utforska.

En kort hänvisning till den mångbottnade och rika historiefilosofiska litteraturen om moraliska, etiska och politiska aspekter är därmed på sin plats. Inte för att presentera lösningar på dessa sammansatta frågeställningar. Men, väl en indikation på vad Folkhemsociologin och andra discipliner som håller sig till sina en gång etablerade ramar riskerar att gå miste om. Hayden White som ju enligt en etablerad bild betraktas som framträdande exponent för postmoderna slagord – ”det finns ingenting utanför texten” – framträder i själva verket som djupt intresserad av etiska och moraliska frågeställningar. I den tolkning som den svenska idéhistorikern Torbjörn Gustafsson Chorell presenterat hävdas exempelvis att den sene White’s experimenterande historieskrivning var en del i utvecklandet av tankar om ”den socialt ansvarfulla uttolkaren”. Att förbli orubbligt utopisk och förhålla sig kritisk till etablerade sanningar är en grundprincip i denna hållning.

Genom att pröva olika sätt att se på det förgångna och gestalta historien som skrivna verk, film, eller ”teater”, kan historikern

¹⁴¹ Ankersmit 1995, s. 144 och vidare i en intressant fotnot, där Ankersmit instämmer i och tolkar grunderna för bland annat Meinekes ställningstagande; ”... moral relativism only arises if one tries to be both a good historicist and a good positivist. Indeed, if one shares the positivist’s desire for timeless truth, problems necessarily arise if one wants to be a historicist as well. But positivist historicist are like dip-somatic total abstainers. Historicists have no need to share their worries. Hence, for the historicist there is nothing self-contradictory about the notion of the evolution of moral values: the suggestion that this notion of morality undermines the notion of moral obligation seems just as strange and bewildering as the suggestion that we need not obey the traffic rules since these had not already been formulated in the days of the Pharaohs.”

¹⁴² Krol 2022, s. 249.

erbjuda alternativ till den värld som människorna upplever att de lever i.¹⁴³

Poängen är att debatt kring arbeten av sådana tänkare som Hayden White inte enbart – och säkert inte alltid, kanske inte ens främst – handlat om huruvida (och på vilket sätt) texter avspeglar, avbildar eller gestaltar förflutenheten. Där finns *också* en moralisk-etisk diskurs som naturligtvis inte enbart är en angelägenhet för historiker, men som under långa tidsförlopp diskuterat hur vi alla kan lära oss leva med sådana (kanske olösliga) frågor.

Några nedslag på olika ställen i omfattande och komplexa debatter – och som ju här dessutom presenteras genom en berättelse som sammanpressats kronologiskt och bygger på ett mycket begränsat urval – är naturligtvis inte själva debatten.¹⁴⁴ Den kan naturligtvis inte heller syfta till att bevisa något slutgiltigt. Ändå menar jag att vi kan lära oss något:

- Folkhemssociologins omedvetna förhållningssätt (eller möjligen medvetna undvikande av de frågeställningar vi här berört) ledde till att tankebanorna blockerades. Folkhemssociologin tenderade att *fastna i sin egen tidplats-bubbla* (möjligen skapades också kollektiva kommunikationssvårigheter).
- Uttryckt på ett annat sätt, via den terminologi som här utvecklas, kan man säga att möjliga sammankopplingar mellan parallella trajektorier uteblev (och/eller förhindrades).
- Den självreflektion som alla dessa historiefilosofiska debatter burit fram var inte alls lika framträdande inom folkhemssociologin, som ju hoppades på att det ”skulle räcka” med att allt bättre avspegla den nutida sociala verkligheten. Ingenjörskonstens (förment) värderings-

¹⁴³ Gustafsson Chorell 2003.

¹⁴⁴ Hamnell 2020 ger, vad jag förstår, en god översikt över debatten bland svenska historiker och som innehåller liknande ingredienser som den internationella, inklusive då polemiska överdrifter och missförstånd, samt den oro för historieskrivningens slut som uttalades när postmodernism debatterades som mest intensivt.

fria och objektiva teorier tillhör dock numera historien. I dubbel bemärkelse.

- Mitt resonemang är både ett försök – och en plädering för – att *sammankoppla två specifika trajektorier av idébärande människor*: En äldre och kulturellt bredare historietecknande tradition och en betydligt yngre och smälare samhällsvetenskap.
- Den som betraktar forskning som en form av socialt handlande – inte som ett ”beteende” – blir med stor sannolikhet också intresserad av historiska studier av vad forskarna gör, *hur* de gör, *varför* och med *vem/vilka*.
- Då kommer man sannolikt också att vilja redovisa sina undersökningar – det vill säga kommunicera resultaten till dem som inte deltagit i undersökningen (”ut ur tidplats bubblan!”) – och då kommer man *behöva skapa en berättelse*:

Att proklamera att berättelsen själv, en universell form för språklig kommunikation i alla tider och kända samhällen, befinner sig ”i kris” betraktades av historiker som förbryllande och varken välkommet eller underhållande. Narrativ var den enda form som läskunniga människor skapat för att representera händelser över tid; den skrivna historien är otänkbar utan detta.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Partner 2022, s. 334.

Historia som alla undersökningars moder

Min berättelse handlar hädanefter inte primärt om *hur* folkhems-sociologin hamnade utanför de bredare samhälls- och människo-intresserade strömningar vi skisserat. Vi närmar oss nu istället frågan vad det innebär att *bli* eller *vara en del av historien*. Vad skulle det innebära att se sig själv som en del av historievetenskapen, eller helt enkelt som en del av samhällets historiemedvetenhet? Vad missade folkhemmet genom att försöka ställa sig utanför?

Ordet historia har etymologiska rötter i grekiskans ”istoria” och motsvaras på svenska av vetande, kunskap, forskning, berättelse. En ”istor” skulle på svenska närmast hänvisa till en kunnig person, ett vittne och är etymologisk kopplat till ”jag vet” (jämför det fortfarande förekommande uttrycket polyhistor; mångvetare).¹⁴⁶ Men även erfarenhet i en bred mening kan språkligt kopplas till historieskrivning:

På grekiska betydde *historia* ursprungligen det som kallas *Erfahrung* [erfarenhet] på tyska, och eftersom det relaterade verbet *erfahren* [att ha en erfarenhet] innebär att man rör sig från en plats till en annan, handlar det om något som liknar en upptäcktsresa. Men som en vetenskap [Wissenschaft] framträder historien [Historie] först via rapporteringen om denna resa och ett reflekterande arbete kopplat till denna rapportering. Per definition är historia erfarenhetens vetenskap.¹⁴⁷

Etymologiskt finns alltså fog för den tes som uttrycks i rubriken ovan, vilket naturligtvis hänger samman med det som illustrerats i det föregående: Historieskrivning är en essentiell del av vår ständigt pågående och mångfacetterade mänskliga kultur. Historieskrivare har stött på och diskuterat snart sagt alla kända – i varje fall en stor och mångfacetterad mängd – frågeställningar

¹⁴⁶ Svenska akademiens ordbok (2022); ”historia”.

¹⁴⁷ Koselleck 2018a, s. 4.

som har att göra med samhällstudiers uppläggning, begränsningar och möjligheter.¹⁴⁸ En sådan nyskapelse som sociologi har tvingats att förhålla sig till alla undersökningars moder *antingen* genom att ignorera denna tradition, utstaka alternativa undersökningsområden, kanske skapa egna metoder (möjligen kompletterat med en eller annan attack mot alla dessa idiografer) *eller* närma sig historieskrivandet och kanske härma dess uppläggning med tillhörande ”interna” debatter.

Marc Blochs postumt utgivna och klassiska lärobok, *Till historiens försvar eller historia som yrke*, (franska originalet 1949; engelsk översättning 1954) har nyligen översatts till svenska och där kan man läsa att denne medeltidshistoriker ansåg att det var en olycklig formulering när någon påstod att ”historia är vetenskapen om det förflutna”.¹⁴⁹ Inte enbart därför att en vetenskap om det förflutna då skulle tvingas framstå som en allomfattande samhällsvetenskap om förflutenhetens samhällen, utan framförallt därför att vi lär oss genom analytiska kopplingar mellan ”då/där” och ”här/nu”;

historiens naturliga objekt är människan, eller för att vara mer precis: människorna. Till skillnad från singularformen, som lämpar sig för abstrakt tänkande, kommer pluralformen, grammatikens relativitetsmodus, väl till pass i en vetenskap om tillvarons mångfald. Bakom landskapets utpräglade kännemärken, [bakom verktygen eller maskinerna,] bakom de tillsynes förstelnade skrifterna och de institutioner som tillsynes helt lösgjorts från sina instiftare står de som historien är på jakt efter:

¹⁴⁸ Det bör här påpekas att jag ansluter mig till Koselleck 2004, s. 53ff, som hävdar att den sedan romartiden brett etablerade bilden av historiska verk som ett slags exemplsamling på historiskt begångna dygder och missdåd att ta lärdom av (speciellt för kungar, adel, krigsherrar och annan överhet) – ”*Historia magistra vitae*” – minskat i betydelse i takt med avklingandet av en cirkulär tidsuppfattning. Se även punkt 1 kapitlet ”Att göra historia...”, samt Gustafsson 2020 och framförallt Bouton 2019 som utvecklar och nyanserar Kosellecks tes och då även kortfattat tolkar March Bloch syn.

¹⁴⁹ Bloch 2022 [1949], s. 101.

människorna. Den som inte lyckas fånga dessa blir på sin höjd arkivassistent.¹⁵⁰

Enligt Bloch handlar historieforskning om att förstå mer om och av människors liv och levnadsvillkor *via* studier av olika tider och platser. Det är knappast realistiskt att hoppas att ”enbart” beskrivningar/avbildningar av förgången tid räcker (även om detta är svårt nog, eller snarare omöjligt, att åstadkomma helt och fullt). Han tillhör också den tradition som argumenterar för historieforskningens egenart och avger en lika tydlig som ödmjuk deklaration:

Vi känner oss inte längre tvungna att söka underkasta alla kunskapsföremål samma naturvetenskapliga förståelsemodell, då ju inte ens naturvetenskaperna helt och hållet går att tvinga in i detta schema längre. Vi vet inte riktigt i vilken form humanvetenskaperna kommer att existera i framtiden. Vi vet bara att dess existensberättigande – under förutsättning att grundläggande och självklara förnuftsriterier alltså uppfylls – inte kommer att grunda sig på att de distanserar sig från eller skäms över sin originalitet.¹⁵¹

Låt oss återvända till det konkreta exempel som här bildat ett genomgående tema; Johan Asplund. Sist vi mötte honom befann han sig i närheten av den första svenska sociologiprofessorn (Torgny Segerstedt). Och vi har sett att folkhemssociologin pekade ut centraleuropeiska (tyska) kulturvetenskapliga diskurser som något det var speciellt viktigt att undvika. Asplund berättar (1983) att ”så länge jag bodde i Uppsala och Göteborg betraktade jag mig som sociolog, dock inte utan en viss olust”.¹⁵² Utsagan kommer i början av ett kapitel med rubriken ”vad är socialpsykologi?” Detta öppnar för en tolkning att Asplunds arbete inte främst handlade om en uppgörelse med folkhemssociologins teoretiska och politiska begränsningar i största allmänhet. Inte

¹⁵⁰ Bloch 2022, s. 103–104. Hakparenteser i original beroende på att utgivaren velat markera vilka olika versioner av den franska texten som använts vid översättningen till svenska.

¹⁵¹ Bloch 2022, s. 95–96.

¹⁵² Asplund 2022, s. 87.

heller polemiserade Asplund mot den ”gruppbaseade” sociala reformverksamhet som Torgny Sergerstedt med flera aktivt lanserade under folkhemssociologins inledningsskede. Det Asplund försökte göra någonting åt var enligt min tolkning *mer specifikt; nämligen folkhemssociologins ahistoriska grundhållning*.

Om vi följer Asplund en bit på vägen när han undersöker begreppet socialpsykologi, menar jag att Asplund framträder som en begreppshistoriker i tillblivelse. Och detta innan begreppshistoria hade slagit igenom på bred front i den akademiska världen och utan att han själv verkar ha känt till denna inriktning (mer om det begreppshistoriska perspektivet senare). Det utgångsproblem – här och nu – som han undersöker i ett historiskt perspektiv formuleras på sedvanligt slagkraftigt vis: ”Socialpsykologin utforskar ofta individen som om han var en nedfallen meteorit. Ändå har ju individen uppstått i samhället. Även den process som åtskiljer individ och samhälle är en samhällsprocess.”¹⁵³ Han sparar inte på krutet när det gäller kritik av den sociologiska socialpsykologin:

På marknaden idag finns samtidigt ett stort antal introduktioner till socialpsykologin. I nio fall av tio är de amerikanska, omfångsrika och intill förväxling lika varandra. I allesammans tycks socialpsykologins ursprung och fundamentala problem vara bortglömda.¹⁵⁴

Asplund argumenterar för att socialpsykologin handlar om – eller snarare borde handla om – *förhållandet* mellan individ och samhälle; inte individen, inte samhället, det är hur individen (som begrepp) över tid uppstår, förändras och förändrar samhället som är studieobjekt. I några välskrivna och läsvärda kapitel skisseras följdriktigt bland annat hur den nya klocktiden, seder, umgängesvanor och fördelningen av en viktig produktivkraft, tillika tidsgeografisk faktor; jordfördelningen i landet, karakteriseras av stegvisa och komplexa mönster av individualisering.¹⁵⁵

¹⁵³ Asplund 2022, s. 97

¹⁵⁴ Asplund 2022, s. 105.

¹⁵⁵ Kap. 7, 8, 9 i Asplund 2022.

I skrifter kring sekelskiftet mellan 18- och 1900-tal där själva den moderna socialpsykologin formuleras, anser Asplund att han ”kan förnimma en underton av osäkerhet och olust.” Och så kommer en punchline:

Man kan kanske säga, att socialpsykologin uppstod *under hot*, under ett hot som man försökte artikulera eller besvärja.

Vad var det som man uppfattade som ett hot?

Svar: människan själv.¹⁵⁶

Den tid och plats då modern socialpsykologi skapas är den tid då alltfler främlingar och okända individer dyker upp i städernas vardagsliv, i litteraturen och hamnar i fokus för akademikers intresse. Och trots de socialpsykologer som dök upp kring sekelskiftet; ”Ändå finns där hela tiden som ett latent hot, vilket består i den från kollektivet lösgjorda individen, den enskilde.”¹⁵⁷

När klyvnings- eller desintegrationsprocesserna blir så allmänna och farliga som de blev under förra århundrandet – då uppstår socialpsykologin.¹⁵⁸

Är då Asplunds tes någorlunda rimlig. (Att den skulle gå att fördjupa, nyansera, bygga ut betraktar jag som självklart). Fanns det verkligen inga främmande och ”från kollektivet lösgjorda” individer i det rurala bondesamhället? Eller för att hålla oss till begreppshistoria; kunde man på denna tid inte tala om individer i någorlunda samma betydelse som idag? Tesen har ju slagordsmässigt uttryckts som att; ”När industrialiseringen tillverkar individer, tillverkar den samtidigt främlingar.”¹⁵⁹ I sökande efter några indikerande svar, kan vi hålla oss till Sverige. Asplund själv använder både inhemska och internationella exempel och presenterar dessutom argument såväl *för* sin tes som *nyanseringar*

¹⁵⁶ Asplund 2022, s. 92.

¹⁵⁷ Asplund 2022, s. 93.

¹⁵⁸ Asplund 2022, s. 101.

¹⁵⁹ Asplund 2022, s. 99.

och ifrågasättanden. En mängd historisk forskning, romaner, biografier kommer till användning när perspektivet vidgas långt utöver vad som skulle kunna kallas folkhemssociologins temporala och geografiska fält. Så brukar också begreppshistoriker arbeta.

För Sveriges del har jag funnit en begreppshistorisk studie som har relevans för Asplunds problemställning. Idéhistorikern Bo Lindberg, som arbetar i Reinhart Kosellecks anda, gör dock tidsmässigt halt långt innan Asplunds individualiseringsprocesser skulle ha satt in. Här skall vi därför utnyttja denna studie av politiska begrepp i ”det tidig-moderna Sverige” (tyngdpunkten ligger på 16- och 1700-talen) genom att se denna period som ett slags baslinje.¹⁶⁰ Begrepps bilden bör ju då ha varit ganska opåverkad av de stora och snabba förändringar som satte in vid 1800-talets början och som ledde över till den moderna tid där individer utkristalliserades (och som i sin tur kom att uppfattas som ett integrationsproblem enligt Asplund).

Vi kan då konstatera att inte ens i termregistret till Lindbergs bok kan vi finna uttrycket ”*individ*”, trots att där finns ca 120 termer exempelvis ”allmänhet”, ”gemene man”, ”invånare”, ”medborgare”, ”persona moralis”, ”samhälle” och ”undersåte”.¹⁶¹ Man kan kanske säga att begreppen cirkulerar kring den problematik som Asplund intresserar sig för, men att det verkar ha saknats en tydlig terminologi kring ”individen” och hens sociala relationer. Vid mitten av 1700-talet – den s.k. frihetstiden – kommer dock alltfler debatter igång om det ”borgerliga samhället” bland intellektuell elit och i viss mån politisk överhet.¹⁶² Ordet för samhälle är dock av medeltida ursprung och har enligt studien inte någon mer framträdande plats i den offentliga debatten:

Etymologiskt har det med att *hålla samman* att göra (däremot inte med tyskans Gesellschaft). ’Samhelde’ och ’manna samhelde’ förekommer i *Konungastyrelsen* från 1330-talet. Sedan tycks ordet ha fallit ur bruk. ’Samhellig’ och ’samhellighet’ är belagda på 1600-talet, i betydelsen lojal resp. harmoni mellan

¹⁶⁰ Lindberg 2006.

¹⁶¹ Lindberg 2006, s. 236–237.

¹⁶² Forsskål citerad i Lindberg 2006, s 72.

styrande och styrda, men substantivet 'samhälle' saknas. Det återkommer emellertid hos Jesper Swedberg [1700-talets första decennier].¹⁶³

Lindberg uppfattar dock att en "ambition" att göra åtskillnad mellan det privata och publika förekommer under 1600-tal.¹⁶⁴ Han finner dock endast enstaka belägg. Och som så mycket annat i den begreppsvärld som undersöks, handlar det mycket om ett slags utpekande, pliktbeläggande och kontrollerande överhetsperspektiv. Riksrådet Axel Oxenstierna skriver (1627) exempelvis i ett principiellt hållet brev om förhållandet mellan det allmänna och det privata intresset;

att det 'en godh partriot väl anstår' att förakta och sätta åsido 'alle sådana privata incommoditeter, som hvar och en enskilt angåå', eftersom vi är 'skyldige att affvärja vårt fäderneslanz skada, förderff och olycke' med liv, blod och allt som är oss kärt.¹⁶⁵

Det verkar alltså som att 16- och 1700-talens svenska begreppsapparat ofta innebär ett höjt finger från överhetens sida som ett hot eller en uppläxning av "sina" undersåtar. Individer i modern mening, sådana som kan hota andra samhällsmedlemmar i både vertikala och horisontella riktningar (och/eller upprätthålla autonomi) är det svårt att finna belägg för. I den begränsade utsträckning det överhuvudtaget är tal om individer (privatpersoner och enskildas intressen) handlar det om överhetens privilegier som grundas på hierarkisk makt.

Låt oss med de begränsningar som är inbyggda i studien, dra slutsatsen att Asplund var på rätt spår. Det fanns inga individer i modern mening (lösgjorda, fria, hotande, odisciplinerade, urbana) förrän någon gång på 1800-talet. I varje fall hade man få och otydliga begrepp för sådana människor och därmed talade man sannolikt sällan om sådant.

¹⁶³ Lindberg 2006, s. 72–73. Min hakparentes i citatet.

¹⁶⁴ Lindberg 2006, s. 121–122.

¹⁶⁵ Lindberg 2006, s. 117.

Vår mycket begränsade begreppshistoriska övning skall nu fortsätta med att undersöka om vi kan få några indikationer på att Asplunds tes stämmer; att individer i ökad utsträckning begreppsliggjorts och kanske till och med framställts som hotande när vi närmar oss vår egen tid. Låt oss följa mönster från ”riktiga” och betydligt mer omfattande begreppshistoriska undersökningar och slå upp ”Individ” i *Nordisk familjebok*, närmare bestämt den berömda ”Uggleupplagan” från 1910.¹⁶⁶ Det visar sig att vi då finner en formlig tirad mot den ”sinnliga” individualiteten. Det är svårt att inte uppfatta nedanstående resonemang som en tydlig indikator på Asplunds bedömning att individer kunde uppfattas som hotande under 1900-talets inledning:

Den sinnliga individualiteten kännetecknas af sin tillfällighet och sin isolering från andra individualiteter, gentemot hvilka den vill göra sig själf gällande (”kampen för tillvaron”). En människa, som drifves af dessa tendenser, blir egennyttig, despotisk och nyckfull. Denna individualitet har intet berättigande gentemot det allmänna. [...] All sund utveckling af det mänskliga lifvet måste ytterst syfta till att göra denna förnuftiga individualitet gällande.¹⁶⁷

Jag får faktiskt vatten på min kvarn, om vi går till samma uppslagsverk och läser vad som framkommer under uppslagsordet ”Socialpsykologien” (som återfinns under uppslagstermen ”sociologi” som en av sociologins fyra huvudavdelningar). Inte bara därför att vi träffar på Gustaf Steffen, nu som författare till uppslagsartikeln och som driver tesen att sociologin generellt bör anknyta till historievetenskap, utan också därför att den framhåller socialpsykologins betydelse för att förstå avvikande beteende:

Dess [Socialpsykologiens] första föremål är den enskildes sjäslif betraktad som källa för allt socialt liv. Det gäller att studera sjäslivets utveckling från de lägsta till högre stadier inom människosläktet öfver hufvud och hos barnet samt att iaktta de

¹⁶⁶ Se Christensson 2008 för en presentation av denna litteratur.

¹⁶⁷ Nordisk Familjebok 1904–1926. ”Individ” (s. 566–567). Min hakparentes i citatet.

enskildes avvikande beteende under olika sociala tillstånd det vill säga under olika själsliga påverkningar från människorna.¹⁶⁸

Sammanfattningsvis föreslår jag efter denna skissartade begrepps-historiska undersökning en slutsats: Asplunds resonemang verkar inte tagna ur luften. Begreppsmässigt verkar nutida socialpsykologi uppkommit som en del i förändringarna från ett ”individfattigt” samhälle till 1800-talets alltmer individualistiska livsstilar. Den nutida socialpsykologin verkar således ha glömt en viktig grundproblematik; att begripa hur och varför ett ökat antal lösryckta (individualistiska? hotfulla? ensamma? isolerade?) människor överhuvudtaget lever i vårt samhälle. Och hur och när vi (andra) började tala (och skriva) om detta. Folkhemsociologins tanke på gruppintegration framstår därmed i ett nytt ljus. I varje fall verkar det fruktbart att *via* begreppshistoria försöka öka möjligheterna att förstå människor – här och nu – och det samspel över generationer som väver fram bekymmer, glädjämnen och vardagsliv. Man kan säga att vi inlett en historisering av socialpsykologin som akademiskt ämne.

En central formulering av den tyske historikern Reinhard Koselleck är att *nuet bör betraktas som en mötesplats mellan förgången tid och framtid*.¹⁶⁹ En bärande tankegång – som både vidareutvecklar och bryter med tidsgeografen – kan uttryckas som att tankemässig rörelse är möjlig åt alla håll i schemat förflutenhet-nutid-framtid.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Nordisk Familjebok 1904–1926; ”sociologi”, s. 210. Min hakparentes i citatet.

¹⁶⁹ Koselleck utvecklar på flera ställen en egen metaforisk begreppsapparat av spatial-temporal karaktär. Han anknuter därvid till filosofer som Gadamer och Heidegger som i sin tur kan ses i förlängning av Augustinos filosofiska arbeten: Se vidare Ewing 2018, s. 82ff.

¹⁷⁰ Enligt Ewing 2018, s. 84 är ”stretching of the mind” en tanke hos Koselleck som knyter an till mycket gamla tidsuppfattningar: ”Augustine wrote in Book XI of his *Confessions*, in present experience we find in our present awareness (*intentio*) the intentional stretching of the mind (*distentio animi*) where past is retained as memory and future foreseen as expectation. There is ”a present (*praesens*) of bygone, a present of presences (*praesentibus*), a present of future things.” Koselleck 2018, s. 102 kommer själv in på Augustinos, men det verkar ske i förbigående. Självklart utgör dock Augustinos tidsuppfattning(ar) ett eget forskningsområde. Jag lämnar dock frågan öppen om hur Augustinos bör tolkas.

Det finns en framtid i det förflutna och ett förflutet i framtiden. Ett exempel på förgången framtid är alla slags historiska profetior och prognoser som, förvisso med olika medel – extatiska eller statistiska – skapar en bild av en möjlig framtid. Föreställningen om ett framtida förflutet gör sig å andra sidan gällande varje gång vi bestämmer, beslutar eller uppför någonting som gör anspråk på framtida varaktighet, som är – som man säger – ”för framtiden”.¹⁷¹

Därmed kan vi också kommentera den tidsgeografiska ansats som inspirerade Asplund och som företrädarna hoppades så mycket på. En avgörande svårighet med tidsgeografien är dess bundenhet till linjär kronologisk klocktid. Ett av axiomen för det berömda och stimulerande notationssystemet *förutsätter ju tid som ett i jämn takt, kontinuerligt framskridande, irreversibelt fenomen*.

Tanken på en vidare spridning av tidsgeografiska perspektiv fick näring när den berömde sociologen Anthony Giddens (1984) uttryckte stora samhällsvetenskapliga förhoppningar på tidsgeografien (dock utan att ha återkommit till just detta perspektiv på ett uthålligt eller framträdande sätt).¹⁷² Men, en tillbakablickande kommentar nyanserar bilden:

Jag är inte säker på att Torsten Hägerstrand någonsin trodde att han skulle få någon större betydelse för samhällsteori. Faktum är att han ibland har utmålats som en oavsiktlig social teoretiker. Men jag är lika säker på att han gav ett viktigt bidrag till utvecklingen av social teori genom att vara en av de första som hade en speciell syn på dess styrka och möjligheter.¹⁷³

Tidsgeografins materialistiska, konkreta, yttre, logistiska, beteendeinriktade perspektiv – hur man nu skall uttrycka det, någon

¹⁷¹ Jordheim, ”Inledning”, ingår i Koselleck 2004, s. 13.

¹⁷² Det verkar som om en betydande entusiasm fanns under pionjäråren – när kretsen kring Torsten Hägerstrand i Lund utvecklade begreppsapparaten och det berömda notationssystemet – vilket var ungefär samtidigt som Asplund tog upp tråden. Som en illustration av det allmänna intresset kan resultatet från en snabbkoll i den vitt spridda *Fontana Dictionary of Modern Thinkers* (1990) nämnas där Torsten Hägerstrand föräras en artikel.

¹⁷³ Thrift 2005, s. 337.

betecknar perspektivet som ”physicalistic and reductionistic”¹⁷⁴ – en sådan ansats kan naturligtvis utgöra en både intressant och fruktbar korrektion mot alltför abstrakt teoretiserande.¹⁷⁵ Men, kopplat till just dessa egenskaper är nog tyvärr också den kritik som tidigt framfördes: Det tidsgeografiska perspektivet har problem med att begreppsligt formulera aktörernas förmåga att själva påverka, styra och kanske framför allt att tolka sin belägenhet.¹⁷⁶ Detta är en återkommande kritik.¹⁷⁷

En obönhörligt och linjärt framskridande tid kan möjligen betraktas som det spontana vardagliga perspektivet i vår kultur, men på många sätt är detta motsatsen till Kosellecks och flera andra nutida historikers perspektiv.¹⁷⁸ Vi kan få en första uppfattning om vad det handlar om när Koselleck gör en distinktion mellan *kronologisk* och *historisk* tid och skriver: ”Historiska tider består av flera lager som hänvisar till varandra på ett ömsesidigt sätt, men utan att vara helt beroende av varandra.”¹⁷⁹ Han menar att den historiska tiden är viktigast för människors orientering i samhället och i förhållande till varandra. Och vill med sitt sedermera berömda tal om ”sediment av historisk tid” komma bort från den gamla debatten om huruvida tid skall uppfattas som linjär eller cyklisk. Istället ligger fokus på människors erfarenhet av tid.¹⁸⁰ Han ”upptäcker” då – eller snarare formulerar utifrån empiriska iakttagelser – att människor ofta uppfattar att olika tider pågår samtidigt, med olika hastigheter och att dessa har olika kopplingar till då-nu-sedan. För att illustrera denna ”*samtidiga osamtidighet*” tas ett exempel från återföreningen mellan Öst- och Västtyskland (1989):

¹⁷⁴ Shaw 2012, s. 2.

¹⁷⁵ Thrift 2005.

¹⁷⁶ Lenntorp 1999, s. 158 tar upp detta och redovisar en kritik från 1989.

¹⁷⁷ Hallin 1991, s. 199: ”At several points in time efforts have been made to introduce man as an acting subject with feelings and intentions into the time-geographic models. The problem, however, is that these solutions do not in a systematic manner fit with or grow from the rest of time-geographical conceptual apparatus.”

¹⁷⁸ Om denna traditionella och vardagliga tidsuppfattning och andra perspektiv på tidsuppfattning; se exempelvis Koselleck 2004, s. 121, Burke 2008 och Fareld 2022.

¹⁷⁹ Koselleck 2018a, s. 4.

¹⁸⁰ Koselleck 2018a, s. 110.

Det politiska beslutet genomfördes snabbt, i ett kort tidsfönster och med anmärkningsvärd diplomatisk skicklighet, men kunde inte på något sätt momentant förändra de ekonomiska förhållandena. Det kunde inte heller förändra tankesätt hos människorna som bodde i det forna öst. De socioekonomiska svårigheterna att anpassa sig till den nya ordningen kan inte direkt lösas genom politik. De kan bara tas om hand genom beteendeförändringar, acklimatisering och processer av ömsesidig anpassning mellan befolkningarna i öst och väst.¹⁸¹

Tid blir i detta perspektiv inte något som enbart kan bli föremål för filosofisk analys. Tid blir ett begrepp som måste användas med insikten att olika mänskliga handlingar drivs och/eller sker genom olika mekanismer. Vi måste också ha beredskap för att vi inte känner till allt detta fullt ut och att vårt språk inte är transparent.

Historisk tid uppfattas enligt detta perspektiv inte längre som något som obönhörligt ”går framåt” och som är synkroniserat, utan som ett socialt fenomen bland andra. Och här kommer en viktig begränsning för oss alla in i bilden: Vi råder inte här och nu (varken som individer eller kollektiv) helt och fullt över språket. I en intervju försöker Koselleck klargöra denna tankegång – det handlar då inte enbart om hur vi *talat om* tidsliga fenomen – fokus ligger på det icke-synkrona vardagsliv som sammanhänger med språkets egna rytmer i olika ”sediment”:

Det förflutnas språk, vare sig talat eller skrivet, är autonomt på sätt som inte är beroende av senare talares individuella beslut. Begreppsmässiga förändringar är i allmänhet långsammare och mer gradvisa än politiska händelser. Det vill säga, förändringar i politikens språk motsvarar inte nödvändigtvis vad som händer i politiken. Språkhistorien, samhällshistorien och politikens historia förändras inte i samma takt.¹⁸²

- Människor kan varken individuellt eller kollektivt ”här och nu” styra vardagens språk och dess begreppsbyggnad

¹⁸¹ Koselleck 2018a, s. 6.

¹⁸² Lehman & Richter 1996, s. 66.

på ett transparent och/eller genomgripande sätt. Detta gäller samtidigt, förflutenhetens och framtidens begreppsbildning. Detta är en grundläggande erfarenhet och insikt som följer av historiska perspektiv.

- En undersökning av sociala fenomen bör därför precisera vilka begrepp och problem som undersöks av vem och varför. Och vem/vilka man talar till. Därför är tidplatsen en grundläggande aspekt och därför kan historisk forskning betraktas som alla undersökningars moder.
- Kan det vara så att tidsgeografins – som det verkar omedvetna – isolering från kärnan i ”alla undersökningars moder” hindrat dess potentiella bidrag till en bredare samhällsanalys? Finns det paralleller till folkhemssociologins medvetna avståndstagande från samma kultur?

Skriva är nu

Ofta konstateras att ”varje generation skriver sin egen historia”. I en viss mening är detta sant och kan betraktas som en självklar teknisk nödvändighet. Någon måste ju nedteckna (eller på annat sätt skapa) den berättelse, analys eller redovisning som eftervärlden kan tillgodogöra sig. *Skriva är alltid nu*; pågår i ett nu, eller om man så; befinner sig i en trajektoria.¹⁸³

Historiska fenomen (förflutenheten) kan inte praktiskt göras om i efterskott, utan endast tänkas eller skrivas om. Det är ju endast i nuet och framtiden som vi människor medvetet (ibland) kan påverka det konkreta skeendet. Både den förflutna tidens materiella kvarlevor (byggnader, teknologi, infrastruktur, arkeologi, symboler) och vår bild av förflutenheten sätter ramar för vad som är möjligt och önskvärt. Historiker före vår tid, vår tids historiker och framtidens historiker har en gemensam nämnare: Deras skrivgöra pågår alltid i ett nu. (I nästa kapitel skall ytterligare några distinktioner som det gäller att hålla rätt på i en undersökning diskuteras).

Det går att identifiera åtminstone *fem vanliga men olika sätt att här och nu skriva (och skriva om) historia*. Jag har gett dem var sin rubricering i ett försök att hålla resonemangen så kortfattade som möjligt:

1. *Sekvenserad additiv historieskrivning*. Koselleck fäster uppmärksamhet på en uråldrig *annalistisk* historietradition; ett slags dagboks- och loggboksskrivande som skapade ”annaler” för att registrera och bevara viktiga, märkliga och möjligen lärorika händelser för eftervärlden. Ögonvittnen och ibland även deltagande i själva skeendet sågs som en förutsättning för autenticitet. Med ett modernt uttryck kan man kanske se det som att man räknade med en ständigt framskjuten ”slot-tid” – ett nu för

¹⁸³ Se även Bouton 2016, s. 169ff.

skrivgörat – som obönhörligt följer det mönster som också tidsgeografin talar om:

De gamla berättelserna börjar när det inte finns några ögonvittnen kvar i livet eller det inte finns en direkt återberättelse att tillgå. I och med att generationerna dör undan förskjuts alltså gränsen för den gamla historien; den rycker framåt i samma mån som vittnena försvinner.¹⁸⁴

Annalistisk historieskrivning upprätthöll och var fångad i vad som i efterskott betecknats som en additiv historiesyn: Varje generation historieskrivare lade till det slags iakttagelser som traditionen krävde. Det var en stabil plattform som ”förutsatte en oföränderlig mänsklig natur och man förväntade sig att inga principiella förändringar skulle äga rum härvidlag.”¹⁸⁵ Enligt Koselleck blev dock denna annalistiska historieskrivning ett av modernitetens offer och additiv historieskrivning försköts ut i periferin under 1700-talet.¹⁸⁶ Det *nu* där skrivgörandet pågår förändrades genom bland annat den inbyggda temporala dynamik som modernismen förde med sig (se även punkt 5 nedan).

2. *Tolkning och omtolkning genom kontextualisering.* Man kan se både Asplunds och min egen undersökning av begreppet socialpsykologi som ett exempel. Min tolkning av Asplunds arbete – som en i stort sett ignorerad humanist med en begreppshistorisk ansats – skapas och tydliggörs genom att i *efterskott ställa Asplunds text i relation till några med-texter (con-text)*. Så går tolkning ofta till (men långt ifrån alltid). Det handlar då ofta om projicerade tolkningar, men sådana kan ju vara mer eller mindre lyhörda för de ursprungliga aktörernas begreppsvärldar. Av avgörande betydelse är att redovisa och väga olika perspektiv mot varandra.

Lägg märke till att förslagen här på omtolkning av moderna socialpsykologiska perspektiv faktiskt implicerar att (en del)

¹⁸⁴ Koselleck 2004, s. 124.

¹⁸⁵ För att nu här tala med Persson 2000, s. 62 i hans genomgång av detta och mycket mer och som också Koselleck tar upp.

¹⁸⁶ Se Koselleck 2004, s. 122ff.

socialpsykologer inte fullt ut är klara över vad de själva skriver och/eller att ett glapp mellan skribentens egna intentioner och omgivningen förståelse föreligger. Ett glapp som vanligen ökar ju längre tids- och kulturavstånd som råder mellan de inblandade. Och som naturligtvis drivs på av accelererad tidsuppfattning. Den som talar/skriver har inte alltid full kontroll över de begrepp som används. Den som lyssnar – och kanske speciellt den som läser eller lyssnar från en annan efterkommande tid eller parallell kultur – känner sannolikt inte till samma delmängd av innebörder som talaren/skribenten. Språket är långtifrån en transparent eller direktverkande överföring av ”färdiga” tankar. Genom att placera en text i ett nytt con-text (ny med-text) ökar vanligen tolkningsmöjligheterna och detta bör av också av etiska skäl bli inledningen till en dialog.

3. *Ex post händelser slår tillbaka på erfarenhetsrummet.* En omskrivning och omvärdering av en redan skriven historia kan bli nödvändig *genom händelser som inträffar efter nedtecknandet.* Detta kan möjligen te sig kryptiskt, men framstår förhoppningsvis som rimligt, om vi följer Kosellecks resonemang. Återigen; själva det historiska händelseförloppet kan inte ändras efter att det inträffat, men kännedomen om och tolkningen av detta kan kräva revidering av historieteckningen. Ett drastiskt exempel handlar om tysk historia:

Händelserna 1933 har inträffat en gång för alla, men de erfarenheter som bygger på dem kan förändras över tid. Erfarenheter överlagras och genomtränger varandra. Nya förhoppningar eller besvikelser, nya förväntningar inverkar dessutom retrospektivt på dem.¹⁸⁷

För att det skall bli möjligt att förstå vad Koselleck syftar på i citatet måste man ha klart för sig vad som avses med de två begreppen *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont*. De betecknar kvalitativt åtskilda ”modus” i människors föreställnings-

¹⁸⁷ Koselleck 2004, s. 175.

världar. I det ”nu” där individen enligt denna begreppsapparat ständigt befinner sig baseras det slutna erfarenhetsrummet på det förflutna. Förväntningshorisonten är visserligen kopplad till det förflutna, men förblir förhållandevis öppen mot framtiden, som ju karakteriseras av en förväntan om det okända. Historie-medvetande handlar till stor del om ett intrikat samspel mellan dessa två modus. Kosellecks egna ”försök” till definition av dessa två begrepp – som han betraktar som grundläggande för det egna historieperspektivet – uttrycks genom den essäartade och poetiska stil som kräver uppmärksam läsning:

Erfarenhet är närvarande förflutenhet, vars händelser har införlivats och kan hämtas fram ur minnet. Såväl rationell bearbetning som omedvetna förhållningssätt vilka inte eller inte längre behöver vara något vi direkt har kännedom om, sluter sig samman i erfarenheten. [...]

Något liknande kan sägas om förväntan: även den är både personbunden och interpersonell: förväntan uppstår i nuet; den är aktualiserad framtid som är inriktad på Ännu icket, på det icke erfarna, på bara det som kan göras tillgängligt. Hopp och fruktan, önskan och vilja, oro, men också rationell analys, mottaglighet eller nyfikenhet ingår i och konstituerar förväntan.¹⁸⁸

Genom att analysera hur samspelet mellan dessa två modus kan gestalta sig, vill Koselleck också resonera om hur bland annat ”en gång gjorda erfarenheter kan ändras med tiden” när nya händelser inträffar. Den som levde både 1933 och 1946 kan därmed få sitt erfarenhetsrum förändrat. Efter andra världskrigets slut när grymheterna börjat framträda i hela sin vidd skapas också en annan förväntningshorisont (jämfört med 1933).

4. *Ny empiri tillkommer.* Det är inget nytt fenomen att skriva om analyser av förflutenheten därför att nya källor, kvarlevor eller annan information tillkommit. En etablerad ”historisk sanning”

¹⁸⁸ Koselleck 2004, s. 171–172. Min hakparentes i citatet.

kan avslöjas som vilande på ett falsarium, eller att någon har ljugit eller påstått något som någon annan påstått osv. Historisk källkritik har utvecklats betydligt sedan 1800-talet. Ranke kom, som vi tidigare sett, att betraktas som en förgrundsgestalt i denna ökade källkritiska medvetenhet, men han var inte först eller ensam (och som vi sett finns andra problem inbyggda i hans källkritiskt förbättrade men tidsbundna samhällssyn).

5. *Tid uppfattas som en accelererande förändringskraft i sig.* Koselleck hävdar att en förändrad tidsuppfattning växte fram under perioden 1750–1850 (den så kallade sadeltiden som vi återkommer till i nästa kapitel), som ledde till ett ökat behov av att skriva om historien. Framförallt ökade behovet att skriva om samtidshistorien, eftersom ”skrivgöret” uppfattas ske i ett nu som ständigt förändras i en accelererande takt. Kanske kan man uttrycka det som att en och samma (kronologiska) förflutenhet upplevs som allt längre bort och mer främmande: Kultur, begrepp och uppfattningar från, låt oss säga tiden före 1947, då sociologi inte fanns som akademiskt ämne i Sverige, framstår som alltmer främmande för dem som blickar tillbaka.

Omskrivning för att korrigera fel har alltid funnits; omskrivning för att det föränderliga nutidsperspektivet har upptäckt något nytt har bara funnits sedan slutet av sjuttonhundratalet. Förändringen från registrering och kopiering [i historieskrivning] till omskrivning och tvång att skriva om kännetecknar tröskeln som passerades mellan 1750 och 1800. Därefter har historiens tid, tidens historiska kvalitet, dess singularitet och omöjlighet att upprepas fått en dominans som fortsätter att påverka professionell samtidshistoria till denna dag.¹⁸⁹

Reinhart Koselleck ledde under en följd av år det stora arbete som resulterade i det berömda verket *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politischen-sozialen Sprache in Deutschland* (7 stora band publicerade under åren 1972–1992, index färdigställt senare, innehållande 119 artiklar skrivna av samman-

¹⁸⁹ Koselleck 2018b, s. 113. Min hakparentes i citatet.

lagt 109 bidragsgivare).¹⁹⁰ Ett syfte var att klargöra ursprung, förändring och funktion hos ett antal centrala samhällsvetenskapliga begrepp för att på detta sätt bidra till ett mer precist språkbruk.¹⁹¹ Detta hade sina förebilder i flera uppslagsverk som skrivits av tyska forskare under 1800-talets senare del och som handlade om hur filosofiska begrepps innebörder förändrats genom åren.¹⁹² En ambition med dessa arbeten var att fastslå hur olika begrepp borde användas och utröna deras "egentliga" kärna. Koselleck gick dock en annan väg i sina analyser.

Visserligen understryker han den principiella distinktion som måste göras mellan å ena sidan begrepp som en eller annan forskare applicerar ex post på ett material och å andra sidan sådana begrepp som förekommer i de källor som undersökningen använder sig av. En av begreppshistoriens uppgifter är att bena ut vilka begrepp som tillhör vilken kategori.

Vi har följaktligen att göra med dels begrepp som är bundna till källorna, dels med vetenskapliga kunskapskategorier. De måste hållas åtskilda, även om de naturligtvis kan hänga samman men inte måste göra det. Det historiska begreppet och den historievetenskapliga kategorin uttrycks ibland med samma ord, och då är det desto viktigare att klargöra skillnaden i deras bruk.¹⁹³

Det stora genomslaget för vad som kom att kallas den tyska begreppshistoriska skolan, skulle dock sannolikt inte kommit till stånd, om syftet hade begränsats till att skapa ett slags handboks-mässig karta över olika innebörder över ett antal begrepp. Som redan nämnts ansåg Koselleck nämligen att han upptäckt ett övergripande mönster i begreppsfrskjutningarna – eller snarare att hans utgångshypoteser om detta faktiskt hade bekräftats genom det material han själv och medförfattarna gick igenom när

¹⁹⁰ Se vidare Olsen 2012 för en historik över arbetet. I Richter 1995 finns ett appendix där uppslagsorden anges på engelska.

¹⁹¹ Koselleck 2004, s. 166 hävdar att begreppshistoria också är ett slags propedeutik till historievetenskapens vetenskapsteori, se även Hampsher-Monk 1998, s. 47 och Bödeker 1998, s. 51.

¹⁹² Se Olsen 2002, s. 169.

¹⁹³ Koselleck 2004, s. 166.

de skrev det berömda uppslagsverket. En huvudpoäng som det är viktigt att hålla fast vid kan uttryckas som att text och kontext hela tiden samspelar via mänskligt handlande; därigenom förändras begreppens innebörder nära nog ständigt och dessutom; gamla och nya innebörder ”sedimenteras” i våra mentala bilder:

Istället för att betrakta begrepp som meningsenheter med en ursprunglig kärna och essens som kan upptäckas och återupptäckas, analyserade Koselleck dem som omtvistade och transformerande, föränderliga via sociala krafter och konflikter. Således avvisade han tanken att konceptuella ramar på ett enkelt sätt avspeglade verklighetens struktur och på detta sätt närmade sig Koselleck en konstruktivistisk ståndpunkt avseende de begrepp som förekommer i ett samhälle vid en given tidpunkt.¹⁹⁴

Insikten är att den som endast ser till texten (eller för den delen enbart intresserar sig för den just nu befintliga icke-lingvistiska omvärlden) stirrar sig blind, eftersom meningsskapande (och förståelse av mening) är ett intrikat samspel mellan text och kontext (med-text). Till ”text” kan då här också räknas uppmätta kvantiteter av något svårångat fenomen som operationaliserats av nomotetiskt arbetande samhällsvetare. En risk med alltför isolerade och atomistiska empiriska iakttagelser är begreppsapparater som lockar till binärt tänkande. Fokus på nomotetiska analyser kan bli ett hinder mot att också skapa idiografiska bilder som kopplar till vardagliga begrepp, föreställningar och aktörernas intentioner. Till detta måste då läggas att både text och kontext kan bestå av symboler, bilder, tonfall och såväl återkommande schabloner som nyskapade ord och begrepp. Endast den mänskliga fantasin och textens/kontextens karaktär sätter gränser för de element som kan dras in i bilden (och efter argumentation föras ut ur sammanhanget).

Koselleck talar om ett ”glapp” mellan *lingvistiska och icke-lingvistiska fenomen* och ägnar en hel del tankekraft åt att föreslå fruktbara sätt att förhålla sig till detta, men resonemanget gäller

¹⁹⁴ Olsen 2012, s. 187.

då främst begreppshistoria som ett forskningsperspektiv och är inte en filosofisk traktat. Det är kanske ingen tillfällighet att Koselleck inleder ett tal med rubriken ”Language and history” vid universitetet i Chicago 1988 – vid den tiden blomrade postmodernismen i USA – med nedanstående exempel från den grekiska historieskrivaren Herodotos. En del anser nog att Koselleck förenklar resonemanget, men talet är tankeväckande och anger en position:

”Käpp och sten kan bryta mina ben, men ord (eller namn) kommer aldrig att skada mig.” Liksom alla ordstäv innehåller detta en uppenbar sanning. Alla som har blivit slagna vet av erfarenhet att något mer har hänt än det språket kan åstadkomma. Men, som alla talesätt, ger detta bara en del av sanningen – för det kan vara verbal aggression som får någon att tillgripa ”käpp och sten.” Även ord kan förstöra. Herodotos berättar att blotta läsningen av Darius brev var tillräcklig för att hetsa Oroites livvakter att mörda just den man de skulle skydda, Oroites själv.¹⁹⁵

Hur olika slags ”glapp” mellan text och verklighet kan uppstå när historier görs i livsvärlden är faktiskt *delvis* känt. Och det är väl en god början, även om fortsatt analys behövs: Vi har ju inte alltid (ens) kännedom om våra egna motiv att göra si eller så, välja det ena eller det andra. Och naturligtvis kan viljesvaghet uppstå och dessutom rädsla och yttre hinder. Ibland döljer vi det vi känner till. Ofta saknar vi ord och begrepp för att beskriva och kommunicera våra oformulerade/omedvetna tankar. I tolkningar bör tolkaren naturligtvis också räkna med att mänskligt handlande ofta har oavsiktliga konsekvenser.

När det gäller andras motiv och intentioner är det lätt att missförstå och förlöjliga. Det som bevaras språkligt – oftast innebär väl detta att något ”frysas” i text – är långtifrån alltid rationellt, transparent och läsbart utan omfattande eftertanke. Problematiken är inte ny och en hel del går faktiskt att reda ut och att förstå. Det

¹⁹⁵ Koselleck 1989, s. 649; se även Koselleck 1998 som här återopats i diskussionen om livsvärldsbegreppet några sidor framåt i texten.

hjälp en bit på vägen med vanlig livserfarenhet, god analysförmåga, tillgång till historiska erfarenheter, olika källor och kvarlevor. Dialog är också möjligt ibland, liksom mod och öppenhet.

Att göra historia, tänka historia och skriva historia (speciellt efter upplysningens ”sadeltid”)

Det räcker dock knappast att inse att allt skrivande är bundet till och sker i en tidplats ”här och nu”. Jag tror att de grundläggande distinktioner som finns i rubriken också behövs för att undanröja en del missuppfattningar som ofta kommer i vägen för resonemang om begreppshistoria.

Koselleck skriver själv en hel del *om* sitt forskningsfält, inte sällan i polemik mot andra historiker och utspjutt över tid. Det finns dock inte någon uppsamlade eller egen systematisk redovisning av perspektivet¹⁹⁶ – och när hans texter från olika faser i sin tur kommenteras av andra – ja, då gäller det att hålla rätt på vem som talar om vad, när och kanske till och med varför. Saken blir inte mindre komplicerad av att historiker ofta anlägger ett historiskt perspektiv på de egna teoretiska perspektiven. Kanske måste vi helt enkelt försöka hantera en paradox:

... den språkliga reflektionen har en teoretisk och metodisk prioritet framför alla skeenden och historien, ty de utomspråkliga betingelser och faktorer som ingår i historien kan bara fångas språkligt.

Här kan man invända att sådana överväganden är triviala, så triviala att det inte är lönt att tala om det.¹⁹⁷

Eftersom en del utrymme här ägnas åt begreppshistoria à la Koselleck bör redan här markeras att han *både* stod på en solid traditionell historiografisk grund *och* samtidigt hade intresse för språkets roll och gränser mot icke-lingvistisk ”verklighet”.¹⁹⁸ Han

¹⁹⁶ Se vidare Olsen 2012, s. 220 som nog får betraktas som den (hittills) mest fullödiga genomgången av Kosellecks perspektiv och hur detta sammanhänger med annan historieskrivning.

¹⁹⁷ Koselleck 2004, s. 110.

¹⁹⁸ Här bör nämnas att mycket av Kosellecks historiesyn presenterades av honom själv *innan* genomförandet av det empiriska arbetet i det berömda uppslagsverket

försökte skapa en pluralistisk – kanske eklektisk men ändå teoretiskt profilerad – väg framåt i förhållande till de debatter som skisserats i ”Utvikning 1 och 2” och det mellanliggande kapitlet. Den kanske främste kännaren av hans insatser sammanfattar Kosellecks ställningstagande som att han ”försökte mejsla ut en position som insisterade på historieskrivningens både vetenskapliga och relativistiska karaktär.”¹⁹⁹ I samband med reflektioner kring profilerade representanter för ”linguistic turn” och kritiken av traditionellt historieberättande (Hayden White) utfärdade han också en varning ”för att ignorera källkritik inom historieskrivning som en kontroll (Kontrollinstanz) som skiljer den från fiktion.”²⁰⁰

Ett välkänt och teoretiskt utvecklat begrepp som delvis överlappar den metaforiska tidsbubbla som diskuterades inledningsvis är begreppet *livsvärld*. Låt oss nu helt enkelt postulera att människor alltid gör historia i livsvärlden/tidsbubblan.²⁰¹ Det är en analytisk distinktion som hänvisar till vardagslivet; sådant som gör livet värt att leva och som har ett värde i sig (och som kan vara plågsamt till den fysiska bristningsgränsen). ”Socialpsykologi” i dess olika former – ofta avseende mikro-världen av direkta mellanmänniska interaktioner – är en av modernitetens försök att förstå lite mer om detta. Till saken hör att en historiker av Kosellecks kaliber kan uttrycka sig nästan ordagrant som Jürgen Habermas i försök att ange vad som avses med ”geschehene Geschichte”;

Varje historia om vardagslivets dagliga framträdanden bygger på språkliga prestationer genom tal och konversation; precis som att ingen kärlekshistoria är tänkbar utan minst tre ord: du, jag, vi. Varje social händelse i dess mångfacetterade kontext

¹⁹⁹ *”Geschichtliche Grundbegriffe”* (första bandet publicerades 1972 och registret 1997). Detta upplysande förord har publicerats på engelska tillsammans med Kosellecks egna kommentarer till bland annat det sista bandet (8) och registret (1997): Koselleck 2011.

¹⁹⁹ Olsen 2005, s. 241.

²⁰⁰ Olsen 2005, s. 240.

²⁰¹ Se även Bouton 2016, s. 169ff.

vilar på kommunikativt grundarbete och sker genom lingvistisk förmedling.²⁰²

Det handlar om människors fenomenologiska värld eller horisont, någonting direkt och ofta spontant upplevt, vars oreflekterade känslor och språkliga reaktioner bildar underlag för de reflektioner människor bygger med varandra (inter-subjektivt). Den tid vi lever fysiskt – vår tid på jorden bland människorna – pågår i det som analytiskt betecknas som livsvärlden. Låt oss också anta att tidsgeografin analyserat viktiga materiella förutsättningar för människor när de gör historia. Man kan försöksvis se de axiom vi tidigare mött som yttre ramar, kanske som logistiska villkor för samverkan, möten, sammanstötningar, trängsel, men också för isolering, atomism och tomhet. Intressant nog gör Koselleck faktisk en sådan koppling. *Att* det finns ett slags glapp mellan språk och extra-lingvistiska, pre-lingvistiska och post-lingvistiska aspekter bör enligt Koselleck stå klart, även om kvaliteten på dessa är något som måste förutsättas, snarare än något som kan fångas språkligt fullt ut: ”Födelse, kärlek, mat, hunger, elände och sjukdom, kanske också glädje, och i varje fall bortrövande, seger, dödande och nederlag: allt sådant utgör både element i och medel för mänsklig historia – som sträcker sig från vardagsliv till mönster för politisk styrning – och vars extra-lingvistiska förutsättningar är svåra att förneka.”²⁰³ Och dessa utom-lingvistiska kvaliteter hänger bland annat samman med:

Spatial närhet eller distans, avstånd som beroende på omständigheter, kan främja eller hålla tillbaka konflikter; de temporala skillnaderna mellan olika åldersgrupper i en generation, eller bipolariteten mellan könen. Alla sådana skillnader bär på händelser, konflikt och försoning, som underlättas pre-lingvistiskt, även om de kan framkallas genom att uttryckas språkligt, men inte nödvändigtvis.²⁰⁴

²⁰² Koselleck 1998, s. 26.

²⁰³ Koselleck 1998, s. 27.

²⁰⁴ Ibid.

Detta är dock enbart en sida av våra liv: Samtidigt med att vi gör historia (då vi både själva skapar och kastas in i individuella trajektorier och samtidigt bidrar till de yttre ramarna för ett antal medmänniskor), så *tänker* vi också biografi och historia: En del berättar, några *skriver* historia och alla lämnar vi några spår eller kvarlevor (materiella, sociala, intellektuella).

Själva begreppet ”historism” kan faktiskt illustrera vikten av att vara tydlig när det gäller distinktionen mellan att *göra* respektive *tänka/skriva* historia: Många historiker som idag betraktas som historiker betecknade inte sig själva på detta vis.²⁰⁵ Det är således en etikett som ibland klistrats på retrospektivt, vilket naturligtvis både kan ses som ett tolkningsetiskt problem och som en risk att analysen fördunklas. En del historiker *gjorde* denna typ av historia när de arbetade, varav en del också beskrev sig själva som sådana. Den mest problematiska kombinationen gäller kanske dem som *varken gjorde eller själva uppfattade sig som historiker*, men som ändå skrevs in i traditionen av andra.

Det finns många olika sätt att uttrycka de distinktioner jag försökt tydliggöra i rubriken. De rör inte minst frågan om relationen mellan ”upphovsmannens intentioner” och ”projicerade tolkningar” (vilket endast är exempel på nutida uttryck för problematiken).²⁰⁶ Därmed kommer vi in på grundläggande tema i hela den hermeneutiska idétraditionen. Jag nöjer mig med att hänvisa till den huvudströmning som benämnts *hermeneutisk intentionalism* – som emanerade från filosofen Spinoza och hans program för historisk-kritisk texttolkning av Bibeln – och som föregick 1800-talets historism.²⁰⁷

²⁰⁵ Se Beiser 2011, s. 6.

²⁰⁶ Någon enhetlig terminologi verkar inte stabiliserats i dessa sammanhang. Munz 2002, s. 864 använder ordet ”explanation” i sammanhanget, Iggers 2005, s. 14 använder ”explication” vilket nog är mer adekvat och mindre förvillande. Muntz skriver: ”If one narrates other people in the terms in which they themselves would have told stories about themselves, one is explaining them. Whereas, if one is narrating in terms which they themselves would have rejected or been ignorant of, one is providing an interpretation.”

²⁰⁷ Se kapitel 2 i Gilje 2020.

Såväl historism som begreppshistoria blir egentligen obegrip-
liga – eller i varje fall riskerar de att framstå som ”nedfallna
meteoriter från himlen” – om inte många av de hermeneutiska
grundprinciper som tidigt formulerades dras in i bilden. Den
norske filosofen Nils Gilje förklarar varför företrädarna också för
den nutida så kallade Cambridge-skolan inom begreppshistorisk
analys hårt kritiserat förekomsten av anakronistiska perspektiv
när äldre teorier analyseras i modern politisk filosofi. Vi får då en
blyxtbelysning av hur ett *anakronistiskt* tankefel kan se ut och hur
det kan uppkomma som resultat av vad som här benämnes
projicerad tolkning:

Ett kännetecken på ett anakronistiskt misstag är att uttolkaren
inte tar hänsyn till hur en aktör, en text eller en händelse ingår
i en historisk kontext som kan vara helt annorlunda än
uttolkarens egen kontext. Det var lätt att skratta då romerska
soldater i filmen *Spartacus* gick omkring med armbands-
klockor. Men det är också ett anakronistiskt misstag att hävda att
Platon var ”fascist”. [...] Uttryckt på ett annat sätt: tolknings-
arbetet måste ta hänsyn till vilka slags *uppfattningar* som
aktören hade. Platon kunde omöjligt ha förstått sig själv som
fascist, och det är ett anakronistiskt misstag att karakterisera
hans tänkande i sådana termer.²⁰⁸

En viktig princip – som faktiskt kan läras ut – är att vid tolkning
av mänskliga utsagor och handlingar tillämpa den så kallade
barmhärtighetsprincipen. En gång i tiden kunde man i Sverige läsa
om detta i en lärobok för samhällsvetare, som dock trängdes ut
från kurslistorna till förmån för det slags tekniskt inriktade
”metodböcker” jag tog upp inledningsvis. Just därför att grund-
läggande frågor om tolkning, hermeneutik och skillnader mellan
olika förklaringsstyper vanligen inte ges den centrala ställning som
sig bör, kan det vara bra att påminna om att: ”För att kunna *förstå*
vad en person säger eller gör måste vi börja med att anta att han
är en förnuftig person. Vi kan inte börja med att anta att han inte

²⁰⁸ Gilje 2020, s. 210. Min hakparentes i citatet.

tänker och handlar förnuftigt.²⁰⁹ Barmhärtighetsprincipen löser naturligtvis inte alla problem i kommunikation, respekt och förståelse människor emellan och måste tillämpas med förnuft och filosofisk skärpa. Ändå vore det i många fall sannolikt nyttigt med den intellektuella öppenhet som barmhärtighetsprincipen tvingar oss till:

Vi kan aldrig utesluta möjligheten att det är *våra* tolkningar som det är något fel på och att det som andra människor säger och gör kan vara förnuftigt även om vi i förstone har svårt att förstå det. Bara om vi efter stora ansträngningar inte kan finna något förnuftigt i det som en person säger eller gör kan vi kanske dra den slutsatsen att han inte är förnuftig.²¹⁰

En begreppslik komplikation – som ofta uppmärksammas – är att historia på många språk både hänvisar till *den levda historien* och *den berättade/skrivna historien* (res gestae respektive historia rerum gestarum på latin).²¹¹ ”Sveriges historia” kan ju i ett resone-mang innebära att någon refererar till vad som skett (och sker) i detta land, men kan också vara titeln på en bok som skrivits vid något tillfälle (och där själva skeendet och bokskrivandet avslutats och ”frysts” för länge sedan).

Det är ju allra oftast *inte* samma individer (inte ens tillhöriga samma generation) som *gör*, *tänker* och *skriver* historia (eller på annat sätt kommenterar denna). Därför gäller det att vara tydlig beträffande vilka som deltagit i vilken aktivitet. Alla *tänkerörelser* mellan förflutenhet, nutid, och framtid bör anges som sådana och särskiljas från de fall där någon/några verkliga livsförlopp och trajektorier diskuteras.

Av generell betydelse för svårigheterna att upprätthålla och klargöra distinktionerna mellan att *göra* historia (leva i samhället och därmed lämna både materiella och immateriella spår) och att *tänka/skriva* historia är ett fenomen som Reinhart Koselleck undersökt. Det handlar om innehållsliga förskjutningar i vad

²⁰⁹ Gilje & Grimen 1993, s. 238.

²¹⁰ Gilje & Grimen 1993, s. 240.

²¹¹ Bouton 2016, s. 167.

människor gör, säger, tänker och skriver. Vi kommer därmed in på en av de (hittills) mest omtalade och betydelsefulla insikter som begreppshistoria à la Koselleck bidragit med. Enligt denna analys kan man iaktta framväxten av en grundläggande omvandling av tids- och historiebegreppen i europeiskt tänkande under en epok på cirka hundra år från någon gång på 1700-talets mitt – av Koselleck döpt till ”*sadeltiden*” (Sattelzeit som blivit ett väl etablerat begrepp trots upphovsmannens egna betänkligheter)²¹² – och som naturligtvis också innebar att både förutsättningarna för att göra historia och skriva historia förändrades i grunden (vi har redan kortfattat varit inne på detta under punkt 5 i kapitlet ”Skriva är nu”).

Efter det ”epokala skifte” som man talar om bör sociala undersökningar (historieskrivning) räkna med förekomsten av nya inbyggda förutsättningar i de begreppsapparater vi förlitar oss på i våra försök att utforma våra livsvillkor: *Förutsättningar som är svåra att upptäcka och formulera enbart utifrån livsvärldens och det vardagliga skrivgörats perspektiv*. Omvandlingen kom smygande och kan endast upptäckas genom mycket breda undersökningar av ordböcker, skönlitteratur, filosofiska verk, historieteckningar, dagspress med mera som producerats vid olika tillfällen. Naturligtvis finns här undersökningstekniska frågor som gäller vilket material som tas med i analyserna och vilka sociala kategorier som antas påverka och påverkas (intellektuell och politisk elit har hittills fokuserats, vilket ju kan ändras i fortsatta studier).

²¹² Koselleck säger själv i en intervju 2005, se Fernández Sebastián & Fuentes 2006, s. 120: ”I have to tell you that I invented the term and used it for the first time in commercial advertisements created to promote GG [Geschichtlice Grundbegriffe] – to sell more issues. [...] I do not particularly like the term, mainly because it is very ambiguous.” Och går sedan vidare i intervjun med att hänvisa till att ”Sattel” också kan hänvisa till ”Bergsattel” som också Williamson 2018 är inne på. Williamson bidrar med en intressant översikt över tysk historieskrivning under tiden efter andra världskriget och visar hur Kosellecks begrepp (Sattelzeit) hänger ihop med Kosellecks roll i tysk historieskrivning och kommenterar (s. 68) själva begreppet: ”The term *Sattelzeit* proved confusing to German- and English-speaking readers alike, but Koselleck seems to have meant to evoke a *Bergsattel*, over which a wanderer passes from one valley to the next.”

Försöker vi hålla de övergripande poängerna i sikte bör nämnas att dessa förändringar som alltmer kom att genomsyra modern historie- och samhällssyn inte minst bars fram av den fläckvisa, i olika takt framskridande och ständigt kontroversiella sekulariseringen:

Först när den kristna förväntan om världens slut inte längre var allestädes närvarande, banades vägen för en tid som är obegränsad och öppen för det nya.²¹³

De analyser som hävdar att under den transformativa epoken 1750–1850 växte ett kvalitativt nytt slag av begrepp fram – paradigm exempel är ”historien” som ett begreppsligt ”*kollektiv singularis*” – och kan tolkas som att Koselleck hävdar att en ny dynamisk social kraft uppstod. Uppfattningen om Historien (med stort H och i singular) som ett nära nog ostoppbart fenomen – trots att man också kan uppfatta detta som en mängd samverkande och divergerande historier – är delvis ett arv från den historism vi talat om tidigare.²¹⁴ Tidigare historieteckning var mer direkt knuten till konkreta händelser, personer och situationsuppfattningar. Efter upplysningstiden blev det dock allt tydligare att olika historier stegvis uppfattas som sammantvinnande med varandra och antog en abstrakt skepnad som en egen (kollektiv men ändå singular) kraft.

Tiden dynamiseras till en kraft hos historien själv. Denna nya formel för erfarenhet förutsätter naturligtvis också ett nytt historiebegrepp, nämligen ”Geschichte” i kollektivt singularis, som efter ca 1780 kunde tänkas som historia i och för sig, alltså utan tillhörande objekt och ett föregående subjekt.²¹⁵

Talet om ”historiens vingslag”, ”den historiska utvecklingen”, ”moderniseringen”, ”historisk nödvändighet” och liknande bidrar till och utgör samtidigt en del av synen på ”Historien” som något

²¹³ Koselleck 2004, s. 126.

²¹⁴ Se vidare Bouton 2016, s. 164f.

²¹⁵ Koselleck 2004, s. 133.

ostoppbart med en egen framåtsträvande dynamik. När det gäller folkhemssociologi kan man exempelvis tänka sig en sentida anslutning till detta mönster; det anglo-amerikanska inflytandet uppfattades kanske som naturligt och nödvändigt vid tiden strax efter andra världskriget. Kanske som något med en inneboende progressiv vetenskaplighet som allt snabbare lämnade gamla inaktuella filosofier bakom sig. En noggrann begreppshistorisk studie av detta vore intressant.

Ett antagande är också att sadeltidens omvandling av våra temporala begrepp också är en del av känslan och uppfattningen att *tiden går fortare och fortare*. En accelererad tid där allt fler människor känner krav att ”hänga med”, att ”vara uppdaterade” att ”förnya sig” och ”vara öppna” inför helt nya och okända företeelser:

Tiden själv kunde från och med nu också tolkas som ständigt ny, ty framtiden kom med något annat och kom med det snabbare än hittills förefallit möjligt. Därför kunde Friedrich Schlegel 1829 säga: ”Ingen tid har någonsin varit så stark och så nära, så uteslutande och så allmänt hänvisad till framtiden som vår.”

Det förflutnas, nutidens och framtidens tidsdimensioner sammanflätades nu med varandra på kvalitativt olika sätt, så att den för närvarande nyaste historien alltid kunde innebära en epokgörande ny fas.²¹⁶

Om det ligger någonting i dessa begreppshistoriska analyser talar vi alltså om generella förutsättningar för sociala undersökningar. Hur de bör bedrivas och hur resultaten kan tolkas.

Tesen om ”sadeltidens” förändrade begreppsapparater bör tas på allvar och kan förändra det sätt vi genomför och tolkar sociala studier:

- Att göra historia i en kontext där allt fler grundläggande samhällsbegrepp bär på ett slags automatisk och implicit extrapolering – ibland med positiva förväntningar men också under motstånd och med bromskrafter – kräver

²¹⁶ Koselleck 2004, s. 143.

andra tolkningar än under den additiva historieteckningens tid.

- Om nu tiden verkar gå fortare och fortare, om erfarenheterna av det förgångna får andra och mer obestämda relationer till framtiden: Vad *vill* vi? Vad *kan* vi vilja? Finns det några möjligheter att veta vart det bär ”när allt fast förflyktigas”?
- Borde vi inte efter sadeltiden ha ökat vår vaksamhet och skepsis mot olika slags försök att påstå något om ”förväntningshorisonten”, samhällets framtida historia, vare sig prediktionerna presenterades som vetenskapligt (empiriskt) grundade eller ej?

Altruism, egoism, sociologism

I svensk dagspress kunde man 1879 läsa att den franske samhällstänkaren Auguste Comte (1798–1857) bland annat hävdade att det bästa medlet att hindra ”rubbningar i organismens enhet” var ”att utveckla välvilja – att lefva för andra.”²¹⁷ Det vetenskapliga ordet för detta – altruism – hade Comte själv skapat. *Altruism* är ett helt nybildat begrepp från 1830-talet (av latinets *alter*; ”den andre” och franskans *autrui*; ”andra”). Konstruktören av beteckningen för denna framåtsyftande ism är samme man som faktiskt också skapade termen *sociologi* (av latinets *socius*; ”vän” och grekiskans *logos*; ”ord” och ”kunskap”). Comtes ambition var att skapa en samhällsvetenskap om vänskap, solidaritet, givmildhet och kärlek människor emellan.²¹⁸ Till detta kopplades också en idé om en sekulär religion. Till överstepräst för denna tänkta människo- och kunskapsdyrkande religion utsåg Comte sig själv. Ja, det är sant! I en orolig och föränderlig tid ville han kombinera stabilitet med framsteg. ”Ordning och progressivitet” (inkorporerat i Brasiliens flagga på inspiration av Comte) är kanske det slagord han blivit mest känd för, men samhällsfilosofin innehöll också inslag som idag skulle betraktas som extremt auktoritära och patriarkala.²¹⁹

Comte hävdade att mänskligheten var på väg mot en ny epok, ”den positiva”. Därav beteckningen ”positivism” för hans lära, vilket inte skall förväxlas med den form av empirisk positivism vi mött i kapitlet om idéers konkreta trajektorier och metod

²¹⁷ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1879. Jag följer här formuleringar från anmälan av en bok som en viss dr Anton Nyström skrivit om ”sinnesrubbningar” och hur de kan motverkas. Enligt anmälan referat av dr Nyströms utläggning av August Comtes epokgörande lära, så utgör altruism det främsta skyddet mot allvarliga sinnesrubbningar. Genom bland annat övningar och undvikande av överanstängning ”af hjernans såväl känslö- som förståndsområde” kan moralisk sinnesrubbning undvikas eftersom ingen ”altruistisk (för andra levande och verkande) människa kan angripas deraf, utan blott de som låta de onda drifterna och i allmänhet taget egoismen vinna valde öfver sig.”

²¹⁸ Se vidare Steiner 2017 för en introduktion.

²¹⁹ En mycket informativ sammanställning är: Bourdeau 2022.

för ”social science” som ett exempel på historielöshet. Tanken var att säker vetenskaplig kunskap inom en snar framtid skulle styra världen. Kristendomen var inte längre en del av lösningen vare sig som kunskapskälla eller för att normativt samla samhällsmedlemmarna. Comte hade kommit fram till att kristendomen var en del av problemet bland annat därför att den betraktade människan som egoistiskt ond och kunde uppmuntra till egoism (genom bland annat den individuellt tänkta frälsningen och personliga relationen till Gud).²²⁰ Comte hävdade också att hans *upptäckt* av altruismen låg i paritet med den kopernikanska revolutionens betydelse för modern vetenskap.²²¹

Altruism borde bli föremål för omfattande begreppshistoriska studier som ett (möjligen något apart franskt) exempel på en ism från Kosellecks ”sadeltid”, men jag har inte kunnat uppbringa någon sådan studie.²²² Det exempel på svenskt intresse för det Comteanska tankesystemet som här redan nämnts är dock av relativt sent datum (i förhållande till den internationella debatten). Jag skall ta upp några ytterligare exempel på den svenska receptionen, men det verkar inte finnas någon genomgång av hur och när begreppet altruism spreds i Sverige. Bland svenska sociologer har Comte – vad jag förstår – nära nog helt ignorerats eller betraktats som en kuriositet i den förvetenskapliga bakgrund man nog helst vill lämna bakom sig. Två undantag kan dock lokaliseras: Gustaf Steffen och Johan Asplund.²²³ Kanske inte så konstigt med tanke på deras historiska ansats. Förhoppningsvis kommer det dock att framgå att folkhemssociologins kopplingar till de ismer som här diskuteras är av mer komplex karaktär, än

²²⁰ Dixon 2008, s. 46, s. 370.

²²¹ Dixon 2008, s. 51.

²²² I varje fall ingår det inte i det stora verket *Geschichtliche Grundbegriffe* vilket förmodligen beror på att Koselleck med flera studerade tyskspråkig utveckling: Se Appendix A i Richter 1995.

²²³ Några av Steffens diskussioner på temat återges här senare i texten. Asplund 1991 s. 23ff, för ett intressant resonemang om Comte (bland annat om altruism) och nämner då den hänvisning till Anton Nyström som jag också återkommer till senare i kapitlet.

vad som låter sig avspeglas genom antalet svenska sociologer som tagit upp temat altruism-egoism.

I likhet med de flesta filosofer med klassikerstatus levererade Comte analyser som än idag är föremål för tolkning och analys, men Comte uttryckte även idéer som redan hans samtid (bland annat) John Stuart Mill i en berömd idéutväxling) uppfattade som stolligheter. Gång på gång återkom Comte till att ”mänsklighetens största problem” handlade om hur egoismen skulle kunna underordnas altruismen. Och altruism var enligt Comte en nedärvd egenskap inbyggd i människans nervsystem.

Den som är mest känd som introduktör av denna filosofi för en bredare publik i Sverige är Anton Nyström (1842–1931); läkare, folkbildare och positivist. Han hade också en roll som socialreformator och grundare av Stockholms arbetareinstitut. Här finns en konkret men svag koppling till folkhemsbegreppet som idé och praktik.²²⁴ När Nyström presenterade Comtes tankar på svenska framställde han dessa som epokgörande – och Nyström verkar faktiskt inte överdrivit upphovsmannens framtoning – läsaren uppmanades inse att det gäller ”att låta de sympatiska instinkterna få öfverhand öfver de egoistiska, samhälligheten öfver personligheten”. Inte nog med det. Den nya kampen mot egoism innefattade faktiskt också idén om ett slags omskolningsläger:

Egoismen ansåg Comte böra med tiden så undertryckas, att ett mera utprägladt framträdande däraf skulle brännmärkas af det allmänna föraktet, ja t.o.m. komma att betraktas som en verklig sinnesrubbing. Han föreslog därför inrättandet av *hospitaller för egoister*; öfver dessa inrättningar skulle sättas inskriften: *lefva för andra*.²²⁵

Det finns en mängd studier som indikerar att filosofer, kyrkomän, skönlitterära författare och socialreformatorer i Europa formligen kastade sig över det nya ordet altruism.²²⁶ I allt detta framhävs ofta den engelska lärdomsgiganten Herbert Spencer som en central-

²²⁴ Björck 2008, s. 36.

²²⁵ Nyström 1879, s. 421.

²²⁶ Jag följer här huvudsakligen Dixon 2008 som refererar en omfattande litteratur.

gestalt. Till saken hör att även han betraktas som en av de allra tidigaste sociologerna. I sin pretentiösa och förment allvetande filosofiska stil påminner han om Comte, men på viktiga punkter tog han avstånd från sin föregångare i altruismdebatten. Därmed lösgjordes ordet altruism från kopplingen till Comte (samtidigt som intresset för dennes delvis bisarra idéer stegvis klingade av). Ordet altruism kunde nu spridas över Europa som ett begrepp med förstärkt vetenskaplig klang.

Genom svensk dagspress kan vi faktiskt få några inblickar i Spencers roll i altruismens begreppshistoria. I en presentation av den svenska översättningen av hans *Grunderna för etiken* (på engelska 1879, svensk översättning 1884) betraktar artikelförfattaren ”detta arbete som ett synnerligt viktigt bidrag” för att förstå ”vår tids rörelser på det andliga planet”.²²⁷ Där framgår också tydligt den *evolutionistiska* ansats som vanligen kopplas samman med Spencer. I presentationen av hans etiska teori kan man läsa att Spencer kommit fram till att ”verlden går framåt i lycka, de sociala förhållandena och individens egenskaper, den mänskliga ’strukturen’, anpassas allt bättre till varandra.” Detta framåtskridande framställs som en viktig faktor som leder till att det *inte* kommer att finnas någon motsättning mellan egoism och altruism i framtiden: ”Då skola sympatiska känslor och altruistiskt handlande, istället för att såsom nu vara behäftade med en känsla av medlidande och försakelse, blifva en allmänt eftersökt njutning.”

I samma tidningsartikel kan vi också läsa att Spencer hävdar ”att egoismen visst icke är mindre berättigad än altruismen” och där finns ytterligare exempel på hur Spencer försökte tona ner motsättningen mellan egoism och altruism. Denna gång genom ett slags logiskt trick som kommit till användning många gånger.

Spencer hävdade nämligen att altruism vanligen har en bakomliggande egoistisk motivation/drivkraft. I den svenska presentationen sammanfattas tankegången som att: ”I allmänhet måste det ju vara vår egen lycka att se glada och lyckliga människor omkring oss och derföre befodra andras lycka”. Spencer

²²⁷ Jag följer här och i följande citat anmälan i: *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1885.

hävdade i andra texter att i nutida samhällen förekommer ofta ett slags blandkänsla – ”egoistic-altruistic sentiment” – och att endast i det längre evolutionära perspektivet kommer renodlade altruistiska känslor växa fram (utan att precisera hur sådana skulle visa sig). Spencer utvecklade en omvitnat krånglig begreppsapparat som dessutom förändrades över tid.²²⁸

Altruism som begrepp kom allt oftare till användning som en motpol till egoism och fick stor spridning i den engelskspråkiga världen under 1800-talet. I en ofta citerad studie av främst den engelska begreppshistorien tolkas den stora spridningen – också genom sällskap och organisationer som praktiskt ville gynna altruism – att utvecklingen väsentligen skedde; ”eftersom det hjälpte människor att tänka, argumentera och positionera sig i förhållande till två av tidens mest pressande politiska frågor, nämligen hur man skulle förhålla sig till imperiet och alla fattiga.”²²⁹

Spencers främsta betydelse för framtiden blev nog att ordet altruism upptogs i det allmänna språkbruket. 1800-talets strider rasade för och emot (och definitionerna, kopplingarna till olika tankesystem och användningen av ordet varierade), men ändå uppfattades debatten främst som en vetenskaplig eller filosofisk angelägenhet. Det paradoxala är att när altruism *alltmer fick en koppling till filantropi, fattigdomsbekämpande och till och med socialism* – ja, då var det dags för Spencer och hans anhängare att kritisera dessa sociala rörelser och att ändra terminologin för egen del.²³⁰

Spencers distansering från kampen mot egoism ledde nu till en kylig och förändrad ton. Under 1890-talet började han nämligen bekymra sig för hur man skulle hindra att en alltför frikostig statlig monetär givmildhet ledde till en multiplicering av ”the incapables and degraded”, ”relatively worthless people” och de horder av människor han angav som ”sources of misery to themselves and others”. Den sannolikt mest fylliga idéhistoriska analysen av detta (som jag redan citerat) sammanfattar:

²²⁸ Se vidare Dixon 2008, kap. 5.

²²⁹ Dixon 2008, s. 192–193.

²³⁰ Se vidare Dixon, s. 206ff.

Spencer ansåg att altruism mellan individer i det viktorianska samhället måste vara strikt begränsad. Den borde underordnas en rationell egoism och borde vara resultatet av individuell sympati, modererad genom noggrant övervägande av konsekvenser, snarare än att genomföras via statens urskillningslösa och tvingande apparat.²³¹

Sociologen/samhällsfilosofen Spencers reträtt från den mer villkorslösa altruismens teori och praktik han verkat för i Comtes anda, kunde svenska läsare ta del av 1891 genom en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Under rubriken *Herbert Spencer och den sociala frågan* beklagar då ingen mindre än Gustaf Steffen att denne filosof ”till hvilken hela världen lyssnar med uppmärksamhet” nu medverkar i en antologi som ”utan tvivel [är] det viktigaste anti-socialistiska aktstycke, som på länge sett dagen i England.”²³² Steffens kritik skjuter in sig på påståendet att ”det är under den frivilliga kooperationens system, som produktionen numera bedrifves öfverallt i de civiliserade samhällena”. Detta trots att alla (inklusive Spencer själv enligt Steffen) egentligen vet att det krävs kapital och andra förutsättningar för samtliga inblandade innan produktionsrelationer kan betraktas som *frivillig* kooperation.

Spencers inflytande över efterföljande debatter om altruism/egoism skulle visa sig bli omfattande och långsiktigt. Ett viktigt och kanske ödesmättat exempel är när en text från hans altruismvänliga period om etik översattes till tyska (1880) och lästes av en viss filolog vid namn Friedrich Nietzsche. Nu blev tanken på altruism definitivt ett hatobjekt. Vi ska här inte gå in på hur detta formulerades och förändrades fram till dags dato. Att en motkraft definitivt etablerats – sannolikt mer destruktiv för världen i materiella hänseenden än för altruismens fortsatta idéhistoria – står klart: På flera ställen och bland annat i sin bok *Den glada vetenskapen* (1882) attackerade Nietzsche ”den pedantiska engelsmannen Herbert Spencer” och undrade vad som fick honom ”att

²³¹ Dixon 2008, s. 212

²³² Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1891.

babbla” om den ”framtida försoningen mellan egoism och altruism” som denne ”väver fabler om”.²³³

Vid sekelskiftet mot 1900-talet var det nog många som såg kampen för altruism och mot egoismen som förlorad. Av betydelse på sikt var möjligen att alltfler intellektuella i likhet Comte, Spencer och Nietzsche i och för sig ifrågasatte människan som Guds avbild och skapelse, men i både samtida debatt och retrospektiv analys såg många Charles Darwins evolutionsteori som avgörande för den alltmer avkristnade människoupfattningen. Comtes egenkonstruerade religion framstod möjligen inte längre som en lika intressant ideologi.

Detta bidrog i sin tur till att nyckelordet *egoism* ersatte Comte-Spencers sekulariserade altruismförhoppningar. Bilden av naturen och samhället som ett allas krig mot alla verkade nämligen segra via Darwinismen och blev ”allestädes närvarande och definitivt en av de mest moderna trenderna i europeiskt och amerikanskt tänkande.”²³⁴ ”Survival of the fittest” fick en plats i det allmänna medvetandet. Mindre uppmärksammat är dock att Darwin själv fick begreppet ”*survival of the fittest*” direkt från Herbert Spencer och införde detta först i femte upplagan (1871) av sin bok om *Arternas ursprung* (först publicerad 1859). Redan mot slutet av 1850-talet hade Spencer formulerat denna tankegång och då huvudsakligen med dåtidens *samhällsförhållanden* i åtanke.²³⁵ Detta glöms ofta, eller förtigs.

Redan 1897 kunde faktiskt den svenska allmänheten läsa följande i en längre artikel om engelska evolutionister: ”Spencer fattade utvecklingstanken först i samband med de *sociala* företeelserna, deras uppkomst och fortskridande förändringar”. Och vidare i samma artikel; ”Darwins bok utkom 1859; och under åren 1850, 52, 54, 55, 57 och 58 gaf Spencer ut åtta olika publikationer, som behandlade social, biologisk, intellektuell och etisk evolution.”²³⁶

²³³ Dixon 2008, s. 344–345.

²³⁴ Claeys 2000, s. 226.

²³⁵ Se vidare Dixon 2008 och Claeys 2000.

²³⁶ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1897.

Många övertygades om att självhävdelse, överlevnadsinstinkt och egoism driver fram både samhällsutveckling och biologisk evolution. Här etablerades många paralleller till den nutida nyliberalismens ständiga tal om ”konkurrenstryck”. Inom hela det samhällsvetenskapliga fältet (inte enbart ekonomi) kom så den egocentriskt nyttokalkylerande – rationellt ”egoistiska” – människan att stå som modell under senare delen av 1900-talet.²³⁷

Johan Asplund kommer in på altruism-egoism-temat via sina analyser av ”snedstrecket” mellan individ/samhälle, som han själv betraktar som spänningsfyllt, ständigt föränderligt, ömsesidigt och poröst. Asplund hävdar bryskt att för Durkheim ”tenderar snedstrecket att bli till ett likhetstecken” när han granskar dennes teori om anomiska, altruistiska och egoistiska självmord. Många gamla sociologistuderanter ler sannolikt igenkännande när de ställs inför de Durkheimiska resonemang som Asplund ägnar betydande energi och skarpsinne åt i en starkt kritisk genomgång. I Asplunds utläggning hänger dock teorin och dess begreppsapparat *inte* i luften på sedvanligt sätt. Genomgången placerar sig i *tid och rum* och förlägger denna klassiker till den tredje republikens Frankrike där den en gång skapades.

Denna historiserande analys skall inte upprepas här. Jag lämnar även frågan öppen om huruvida just Asplunds tolkning av detta sociologiska perspektiv är den mest rimliga (det finns hyllmetrar skrivna om detta). Och detta är faktiskt min huvudpoäng här: Asplunds kritik går inte enbart ut på att Durkheim ignorerar eller förenklar hela den socialpsykologiska problematik Asplund ägnat betydande tid åt att försöka förstå. Asplunds anklagelse gäller nog snarare Durkheims anspråk på att stänga och tysta ner debatten. Durkheim vill knappast fortsätta undersökningen och diskutera sina rön med andra, snarare vill han fastslå och redovisa vad han kommit fram till. Vi står inför en ny ism-variant med vetenskapliga anspråk:

²³⁷ Se exempelvis Monroe 1994.

Den nya samhällsvetenskapens – sociologins – konturer tycks ha klarnat för Durkheim i Tyskland. Från och med nu fanns det för honom knappast någon återvändo från den ståndpunkt som har kallats för hans ”sociologism” eller ”sociala realism”. Enligt denna ställs kollektivet eller samhället i alla avseenden framom individen.²³⁸

Den sociologism som utpekas av Asplund som inte enbart ett vetenskapligt snedsprång, utan också som ett humanitärt problem, innebär att samhället framställs som en allt annat över-skuggande och tvingande kraft. Samhällets ”kollektiva medvetande” och ”sociala fakta” antas genomsyra individens tankar, handlingar och ansvar på ett sådant sätt att individualiteten upphör som ett tänkbart begrepp (inom Durkheims teori). *Sociologi blir att konstatera och beskriva hur det är och måste vara.* Frågan om anpassning till realiteter och moralisk fostran i detta syfte – disciplin, besinning och moderation är återkommande temata hos Durkheim – sådant detta träder i förgrunden till förmån för historisk förändring, ambivalens, debatt, deltagande och kreativitet. Enligt Asplund kulminerade Durkheims bild av samhället i och med formuleringarna i hans religionssociologi. Människor framstår som störande friktioner som måste underordnas ”samhället”:

Samhället är heligt och gudomligt. Individerna är för evigt beroende av samhället, och samhället förföljer sina egna mål men kräver härvidlag människornas bistånd. Människorna blir samhällets tjänare, och samhället kräver av dem alla slags försaker och offer, samtidigt som det framträder som en god och välvillig princip.²³⁹

Den tredje republikens pionjärsociologi – Durkheim var Europas första fast anställda professor i sociologi enligt Asplund och tillika mycket aktiv i samhällsdebatten – hans teorier om bland annat altruistiska självmord bidrog till det idéhistoriska stafettlopp som

²³⁸ Asplund 2022, s. 337.

²³⁹ Asplund 2022, s. 349.

numera på sina håll förstenats genom en avhistoriserad begreppsapparat:

Med sin analys av det egoistiska respektive altruistiska självmordet sätter Durkheim ett slags punkt för en sekellång debatt.

Motsättningen mellan egoism och altruism dyker upp på nytt i våra dagars ekologiska debatt, men förbindelsen med det samhällsfilosofiska arvet från förra seklet synes vara avskuret. Det kan vidare konstateras, att det i amerikanska läroböcker i socialpsykologi från 1970-talet regelmässigt inkluderas ett eller flera kapitel om "altruism" eller "helping behavior", liksom om "egoism" och "hurting behavior". Inte heller i detta sammanhang finns det förbindelse med den klassiska traditionen.²⁴⁰

Låt oss inventera vilka förhållningssätt som överhuvudtaget är möjliga i förhållande till dessa under långa tider hett omdiskuterade frågeställningar; vilken betydelse *har de facto* altruism respektive egoism och vilka roller *bör* de normativt ges i vårt samhälle? Åtminstone fyra positioner kan identifieras:

För det första kan naturligtvis hela den omfattande debatten om detta bland filosofer, samhällsvetare, historiker, samhällsförbättrare och politiker av olika valörer vara *okänd*. Det är fullt möjligt att detta sammanfattar den svenska folkhemssociologins position. Och det är här Asplund försöker göra en insats.

För det andra kan problematiken *ignoreras eller medvetet väljas bort* därför att andra forskningsfrågor eller metodperspektiv betraktas som mer angelägna. Slutresultatet kanske inte avviker så radikalt från vad ren okunskap leder till. Det är inte orimligt att tänka sig att den tidiga folkhemssociologins stora fokus på amerikansk empirisk sociologi, i kombination med nedtonandet av kontinentala och filosofiska inriktningar, bidrog till att temat egoism-altruism aldrig blev speciellt framträdande.

För det tredje kan frågan behandlas *empiriskt*. Det finns omfattande forskning enligt det mönster som kortfattat redovisats i inledningskapitlet och som läroboken Frankfort-Nachmias &

²⁴⁰ Asplund 2022, s. 353.

Nachmias ser som kungsvägen för samhällsvetenskap: Operationalisera de filosofiskt ofta oklara begreppen så att de blir mätbara, distribuera sedan en enkät eller genomför intervjuer, helst också ett socialpsykologiskt experiment, mät och analysera därefter hur andelarna ”egoister” och ”altruister” fördelar sig på olika grupper, situationer, personlighetsvariabler, yrken osv.²⁴¹ Detta är möjligen det naturliga förhållningssättet för folkhemssociologiska perspektiv, men några svenska undersökningar av denna karaktär finns helt enkelt inte. De amerikanska läroböcker Asplund kritiserar är fulla av uppdateringar av empiriska och huvudsakligen ahistoriska forskningsrön om sådant som ”helping behavior” och ”rational choice”.

För det fjärde kan man ta fasta på att både altruism och egoism är möjliga exempel på ismer och då undersöka hur själva *problematiken* uppkommit – inte då vem eller vilka som *är* på det ena eller andra sättet (och hur och varför) – utan snarare genom att försöka skapa ett metaperspektiv: Undersöka huruvida altruism-egoism-temat är kopplat till den typ av begrepp som Koselleck förknippar med sadeltid.

Det försöker jag i nästa kapitel.

²⁴¹ Se vidare exempelvis; Doris & Stephen & Lachlan 2020.

Sociologi som rörelsebegrepp och alternativ framtid

Redan i förordet till sitt stora uppslagsverk diskuterar Koselleck att begreppsliga förändringar kan öppna framtiden, vidga valmöjligheterna, öka osäkerheten och därmed också skapa ett stegrat behov av att analysera relationen förflutenhet-nu-sedan. Sådana begrepp vi här tidigare sett att man betecknar *kollektiv singularis* betraktas som intressanta därför att de också är *rörelsebegrepp* (ej att förväxla eller koppla samman med arbetarrörelse eller liknande). Låt oss se på ett exempel: En kollega till Koselleck som diskuterar en passage av honom har gjort en pregnant sammanfattning. Det handlar om att en del begrepp som ursprungligen gäller fenomen i *singularis* ibland förändras för att så småningom bli till ett ”*kollektiv singularis*” och då också kopplas ihop med en (oönskad eller önskad) framtidsbild:

Exempelvis kunde det moderna begreppet ”revolution”, först kopplat till den stora engelska revolutionen 1688, tillämpas på den franska revolutionen 1789 och sedan, under artonhundratalet, bli till en ”kollektiv singular” (Revolutionen med stort R). Detta kollektiva *singularis* är inte längre ett singulart begrepp som hänvisar till en viss serie händelser; den är snarare en allmän kategori tillskriven en allmän politisk betydelse som kan tillämpas på olika tider och platser.²⁴²

Man kan förenklat tolka det som att sådana begrepp antas sätta igång människors tankeverksamhet. Begreppens abstrakta och vaga karaktär bidrar till att föreställningen om en mer öppen framtid – på gott och ont – ökar på ett kvalitativt nytt sätt.

... Termer formulerade i kollektiv *singularis* har fördelen av att vara generella och tvetydiga. Dessa egenskaper underlättar öppna, ospecifika uttryck som kan uppfattas i olika, motsägelse-

²⁴² Bouton 2016, s.180.

fulla betydelser beroende på klasstillhörighet eller intresse hos användaren. [...] En strukturell omvandling är uppenbar: en trend bort från liv i miljöer av hanterbar storlek och relativ stabilitet, och mot nya horisonter av möjliga erfarenheter. Dessa framtidsutsikter hade dock ett pris. De krävde begrepps-användning på en ständigt stigande abstraktionsnivå, en egen-skap som möjliggjorde begreppens integrering i ideologier.²⁴³

I den begreppshistoriska tradition vi diskuterar hävdar många forskare att Kosellecks utgångsidé (hypotesen om ”sadeltiden”) bekräftats. Här finns naturligtvis avvikande meningar och nyan-seringar som inskränker omfånget av dessa förändringar (till olika språkområden, begreppsfält, tidsperioder), men tanken är alltså att det mot slutet av 1800-talet har uppstått ett nytt sätt att tänka, skriva och handla utifrån grundläggande samhällsbegrepp.

Viktiga exempel är *alla dessa ”ismer” som dyker upp på bred front i den ökade ”temporaliseringen” av samhällspråket under denna period*. Detta har att göra med att erfarenheterna av svun-nen tid då blir allt mindre relevanta för möjligheterna att agera och förstå framtiden. Den historiska tid som tidigare upplevdes som långsamt och förutsägbart framskridande framstår hos allt fler som accelererande. Osäkerhet och till och med känslan av att vad som helst kan hända blir en ny känsla som människor bär på och som inte minst förmedlas av ”ismer”:

Den faktiska substantiella erfarenheten och förväntningshori-sonten sammanfaller mindre och mindre. Det är här de många ”ismer” som myntades hör hemma, som tjänar som kollektiva och motiverande begrepp kapabla att om igen omorganisera och mobilisera massorna som berövats platser i den gamla ständsförvaltningen. Tillämpningen av sådana uttryck utsträck-tes, som idag, från slagord till vetenskapligt definierade be-grepp. Man behöver bara tänka på ”konservatism”, ”liberalism” eller ”socialism”.²⁴⁴

²⁴³ Koselleck 2011 [1972], s. 13. Min hakparentes i citatet.

²⁴⁴ Koselleck 1998, s. 80. Här bör också nämnas det fortsatta begreppshistoriska intresset för ism-ord; se Marjanen 2018.

Här kan vi roa oss med en liten illustration av hur alla dessa ”ismer” kom att uppfattas i Sverige. En elektronisk snabbkoll av huruvida ordet ”ismer” dyker upp i *Dagens Nyheter* ger napp: Första gången sökordet ”ismer” ger en träff i DN är den 4 januari 1866. Det förekommer i ett referat från en riksdagsdebatt om anläggandet av ett universitet i Stockholm. Borgare- och bondestånden har ”ännu icke förehaft debatt om detta”, under det att ”presteståndet har förkastat förslaget derom, utan att ett ord yttrades hvarken för eller emot.” Frågan diskuterades dock intensivt hos adeln och när argumentation för ett huvudstadsuniversitet avslutats, verkar det som om en riktig tirad om faran med alla dessa framtids-ismer bröt ut:

Generaldirektör Huss och flere andre talare understödde motionären [som föreslagit ett universitet i huvudstaden] – Å andra sidan – den konservativa och ultraroyalistiska – talade generalerna Björnstjerna och af Klint emot ett universitet i hufvudstaden. Med tillhjälp av parisstudenternas obetydande demonstrationer, föranledda af några kamraters olagliga relegation, målade greve Björnstjerna ett förfärligt rödt spöke af atheism, socialism och libertinism; och genom alla dessa -ismer jemte hån mot Stockholm i afseende universitetssubskriptionen, förmåddes 73 personer att gifva sitt sitt bifall till det afstyrkande betänkandet, hvaremot 50 röstade för den föreslagna utredningen.²⁴⁵

Ett enstaka exempel är naturligtvis ingen begreppshistoria, men vi får en illustration av att 1860-talets svenska maktelit åtminstone på sina håll oroade sig för vad dessa nya ism-ord kunde bära i sitt sköte.

Vad gäller det nyskapade begreppet ”sociologi” kan vi tryggt utgå från att endast en mycket begränsad krets makthavare, literatörer och intellektuella ens hört talas om sociologi under 1800-talets senare hälft. Även om kretsen vidgas ju närmare sekelskiftet vi rör oss sig, så tillhörde ”sociologi” knappast något som under denna tid var framträdande. Visserligen ansträngde sig

²⁴⁵ *Dagens Nyheter* 1866-01-04. Min hakparentes i citatet.

Gustaf Steffen för att introducera dessa internationella strömningar – och det förekom andra sporadiska ansatser – men den breda, sökande och historiskt orienterade bild som Steffen ville förmedla och förankra slog som vi sett aldrig riktigt rot.

När så folkhemssociologin till slut drevs fram i det statliga samarbetet kring förstärkningen av den efterkrigstida välfärdsstaten, så har vi sett att detta inledningsvis väsentligen bars fram av en anti-auktoritär, gruppbasead, liberal-demokratisk strömning.

Ser vi nu folkhemssociologi i ljuset av erfarenhetsrummet ”*bakåt i tiden*” kan vi tolka denna strömning som uppmaning: *Att inte* fokusera på att förverkliga kristendomens bud om att taga vara på sin broder, *inte* bejaka (tysk) historism, *inte* fokusera på hermeneutik, *inte* inleda en eller annan filosofisk diskurs.

Ser vi folkhemssociologin som en *förväntan framåt i tiden* handlar det väsentligen om en framtid som på ett märkligt sätt både är öppen och stängd. Visserligen tonades de konkreta planritningarna ner, men istället framhölls en metod; den sociala ingenjörskonsten. Driver man metaforerna kanske lite väl långt kan man säga att vägbanan jämnades ut och kurvorna blev mindre tvära, samtidigt som destinationen blev till ett allmänt hållet ”bättre”. Folkhemssociologin ville förbättra livet genom att skapa en mer solid empirisk grund för en modern politik i folkets tjänst.

Vart tog då temat altruism-egoism vägen? I ett vidare internationellt perspektiv stod ju sociologi som en av motkrafterna mot egoism.²⁴⁶ Durkheims sociologism är ett tydligt exempel på anti-ekonomism, men som vi sett hävdade Asplund att denna sociologism ville komma fram till definitiva sanningar och avsluta diskussionen.

Folkhemssociologin ville integrera individen i gruppen och på det sättet bidra till ett slut på industrisamhällets oro, människors anpassningssvårigheter och styra in välfärdspolitiken på liberal-demokratisk social ingenjörskonst. Men något ytterligare steg ut i en öppen argumentation är det svårt att identifiera: Altruism,

²⁴⁶ Bykov 2017 är en intressant skildring av uppgång, fall och återkomst av temat egoism-altruism i internationell sociologi; se även Wuthnow 1993 och Gustafsson 2004.

egoism, sociologism, individualism? Folkhemssociologin blev svaret skyldigt. Folkhemssociologins historia blev en historia *om* och *i* historielöshet.

Håller vi oss till empirisk samhällsforskning – det slags ”social science” vi diskuterat inledningsvis och där folkhemssociologi är en underavdelning – kan vi konstatera att mot 1900-talets mitt började allt fler ställa frågan: Är vi egoistiska eller *är* vi altruistiska eller möjligen både och (antagande om ”mixed motives” verkar idag vara den vanligaste positionen).²⁴⁷ Empiriska undersökningar av verkligheten, människors verkliga drivkrafter, ibland postulerade som undersökningar av den mänskliga naturen, kanske till och med besvarade genom kunskap om våra gener, blev allt oftare den rekommenderade metoden.

Det kan då vara värt att påminna om att Comte inte upptäckte altruismen, som han själv hävdade; han *uppfann* den i ett visst polemiskt syfte. Och det finns fler som ”lagt sig i”, skapat, uppfunnit och drömt om många olika sätt att visa medkänsla, solidaritet och bidra till gemenskap och samarbete.

- En samhällsvetenskap utan kontakt med sin egen historia riskerar att skymma sikten för det egentligen uppenbara: Vi är alla förmögna till olika slags handlingar, i olika historiska och sociala sammanhang. Vi skapar olika slags ”altruism” och olika slags ”egoism” och för den delen olika slags sociologism, ekonomism och individualism. Vi tolkar och omtolkar ständigt våra begrepp.
- När svensk sociologi sent omsider etablerades på fast bas i Sverige 1947 hade intresset för temat altruism-egoism à la Comte-Spencer-Darwin-Durkheim internationellt sett klingat av. Det faktum att någon alternativ (altruistisk, egoistisk, individualistisk) framtid inte skapades via folkhemssociologin – varken begreppsligt eller praktiskt – var på gott och ont. Dock sammanhängande det med metoden att bita sig fast i det mätbara nuet. Detta bidrog ytterligare till att koppla loss folkhemmet från de hörn av

²⁴⁷ Doris & Stephen & Lachlan 2020 och Gustafsson 2004, s. 80ff.

idéhistorien där debatter om sådana frågor böljade fram och tillbaka.

- Kanske blev folkhemssociologin till ett slags *kollektiv singularis*: En Sociologi om ett slags ”här och nu” utan tid och plats. En samhällsvetenskap på väg mot en bättre framtid, men inte explicit kopplad till olika historier; en sociologi som inte diskuterar olika sociologier. En sociologi som framstod som en nedfallen meteorit från himlen och som ville avsluta alla dessa ism-debatter med objektiv empiri? En Sociologi som ville mer och bättre än alla som tjafsats i historien?
- Och så har vi hela räckan där närmare begreppsanalys av svensk samhällsvetenskaplig terminologi vore både möjlig och önskvärd; ”vetenskaplighet”, ”framsteg”, ”progressivitet”, ”samarbete”, ”trygghet” och något senare i kronologin; ”ekonomi”, ”tillväxt”, ”välfärdssamhälle”, ”nyliberalism”.
- Rörelser utan destinationer? Rörelser utan dialog? Begrepp som lånar form och kraft från ismer, men själv låtsas stå utanför?

Svensk sociologi i förkastningslinjen?

Metaforer kan fungera som heuristiskt tankestöd men också leda fel. Därför anslås en prövande och försiktig ton i det följande, som knyter an till den begreppshistoriska forskningstraditionen. Vi har redan mött en omvittnat underlig, lite svårförståelig, men ändå etablerad metafor; ”*sattelzeit*” (”sadeltiden”) som ju betecknar den period då många samhälleliga grundbegrepp antas ha omformulerats mer och mer i riktning mot moderna innebörder.

Ett annat centralt begrepp som uttrycks genom en metafor är ”*sediment*”. Denna metafor är explicit hämtad från geologisk vetenskap. Avsikten är då att diskutera hur olika begrepp, ord och erfarenheter avsätts i urskiljbara lager, som dock kan interagera med varandra och bära fram konstellationer av uppfattningar och tolkningar (dessutom med olika hastigheter). Och vi har mött en hel del andra metaforer av spatial-temporal karaktär (förväntningshorisont, förväntningsrum).

Ett skäl till varför Koselleck och andra tar till metaforer har naturligtvis att göra med abstraktionsgraden i de undersökningar som genomförs. Man rör sig dessutom ofta på okänd och osäker mark – ytterligare metaforer! – och det handlar därför delvis om att skapa ett språk för att (försöka) tala och skriva om sådant som få eller ingen talat om tidigare.

Hursomhelst skall vi nu försöksvis introducera en nyligen presenterad idé som föreslår att ”sadeltid” byts ut mot metaforen ”tratt-tid” när det gäller nordiska förhållanden. Tanken är att göra något åt den begränsning som ligger i att de ojämförligt mest omfattande begreppshistoriska studierna riktats mot det tyska språket, även om det också finns livaktig forskning som gäller franska, holländska, engelska och spanska. Frågan har därför uppkommit om hur mycket av begreppshistoriens resultat som också är tillämpligt på *nordiska förhållanden*.

Henrik Stenius som inlett forskning om detta hävdar att den nordiska situationen skiljer sig från den tyska. Därför borde nordisk begreppshistoria uppvisa specifika drag. Till skillnad från

tyskspråkiga kontext, så saknades exempelvis många egna inhemska begrepp som kunde omformuleras när moderniseringens vindar satte in kring 1700-talets mitt. Och därför föreslår Stenius begreppet *tratt-tid* som ersättning för sadeltid:

Denna metafor skulle kunna göra rättvisa åt det faktum att de förmoderna nordiska länderna i detta avseende befann sig i en "år noll-situation" när ett stort antal "centrala" europeiska nyckelbegrepp ganska plötsligt importerades och, som genom en tratt, pressades, destillerades och hälldes ut som en enhetlig uppsättning begrepp. Tratten fungerade som ett medium för nordisk eklekticism, vilket gjorde det möjligt för nordiska aktörer att välja ut och kombinera olika diskurser från Europas centrum till en ny nordisk uppsättning av begrepp.²⁴⁸

Här öppnas således ett nytt forskningsfält. Huruvida tratt-metaforen kommer att visa sig adekvat eller ej återstår att se, även om de specialstudier Stenius själv genomfört av finskspråkig begreppshistoria verkar lovande.

Och nu kommer vi till rubrikens förslag på en geologisk metafor som skulle kunna vägleda fortsatta undersökningar av eventuella egenheter i svensk samhällsvetenskaplig begreppsbyggnad. *Svensk sociologi skulle kunna studeras som ett möjligt resultat av en udda geologisk förkastning*. Man kan metaforiskt tänka sig en begreppsbyggnadsprocess – delvis ombildning, delvis nybildning, delvis ohämmad import av aktörer i perifera språkområden (eller kanske kolonisation utifrån) – som inleds när inhemska, stabila och förmoderna begreppssediment möter en förkastningslinje. En tyskspråkig begreppskontinent trycker på och sammanstöter med en i huvudsak svenskspråkig (delvis latiniserad genom kyrkan). Hela processen blir unik, och sediment på båda sidor bryts mot varandra. En tillkommande komplikation är de explicita (myndighets)försök som görs under tiden efter andra världskriget för att undvika tyska influenser till förmån för anglo-amerikanska.

²⁴⁸ Stenius 2019, s. 266.

Nybildningar av begrepp och tankar blir följden: Folkhemssociologin träder fram.

En begreppshistorisk studie enligt detta mönster skulle naturligtvis kräva omfattande forskning, men det finns indikationer på att detta skulle kunna vara fruktbart. Den förhållandevis smala och ihållande positivistiska forskningstraditionen – folkhemssociologi – skulle förtjäna en sådan belysning. Henrik Stenius talar om den nordiska kontexten som ”one-norm societies” och ger exempel på att begreppsbildning, politiska, ideologiska och vetenskapliga diskurser där tenderar att bli mindre polemiska, polariserade och mångfacetterade (än på den europeiska kontinenten).

I de nordiska en-normsamhällena [one-norm societies] fick partiers och fraktioners idéer ingen resonans, inte heller oppositionens. De religiösa meningsskiljaktigheterna var inte heller upprivande. Reformationen var uppifrånstyrd snarare än ett resultat av protester underifrån. Och reformationen var framgångsrik i så måtto att den hindrade de nordiska samhällena från att splittras i antagonistiska subkulturer, vilket ju skedde i Tyskland, Polen, Nederländerna, Ungern, England och många andra europeiska länder.²⁴⁹

Idén går ut på att undersöka om det finns en nordisk ”sonderweg” inom begreppshistoria, eftersom flera relevanta samhällsförhållanden där sannolikt gynnar ”one-norm societies”:

Man bör här undersöka hur hela befolkningen införlivades genom att varje vuxen tvingades arbeta (istället för att man förlitade sig på filantropi), det pedagogiska program som effektivt likriktade undersåtarnas ideologi (den nordiska läskunnigheten, som inte gick hand i hand med förmågan att skriva), integrationen av den manliga befolkningen i lokalt beslutsfattande (lokaldemokrati) och en värnpliktsarmé baserad på plikt och tvång istället för en betald armé.²⁵⁰

²⁴⁹ Stenius 2019, s. 267–268. Min hakparentes.

²⁵⁰ Stenius 2019, s. 267.

Forskningsuppslaget kräver naturligtvis att forskarna bryter med den snart sekellånga avskärmningen från vad som här benämns ”alla undersökningars moder”. En återgång till moderdisciplinen skulle kunna bli ett steg framåt. Speciellt angeläget är det med en teoretiskt genomtänkt historisering av begreppsapparaten.

Nuet och framtiden kan intellektuellt endast förstås *via* förflutenheten – inte som en upprepad kopia, inte som ”more of the same”, inte heller som ”meteoritnedslag” och framförallt: Nuet och framtiden kan bara påverkas praktiskt genom det vi gör nu.

Fångad i tidplatsbubblan

Tidsgeografiska kartläggningar kan betraktas som grundläggande för begreppshistoriska analyser (inklusive då tillägget av punkterna 12 och 13 i den här bokens inledande kapitel om tidsgeografisk begreppsapparat): Hur språkligt framburna tankar sammanträffar i ”knippen”, hur sekvenserna gestaltas, hur trängsel uppstår eller om isolering och ”atomism” är förhånden och *vem* som gör *vad* och *när*. Och vilket medium som bär fram begreppen, tankegångarna, ställningstagandena osv. Åtminstone delar av denna logistiska väv av text och kontext bör skymta innan det är lönt att arbeta vidare.

Detta kan illustreras genom en liten undersökning av hur ”den tyska begreppshistoriska ansatsen” med Koselleck som förgrundsgestalt – som ju hittills stått i fokus – kom att sammanstöta med, eller snarare sammanföras med, ”Cambridge-skolan” vars ledande namn bland andra är Quentin Skinner och John Pocock. Det finns numera en växande och förgrenande väv av forskning som undersöker begreppsfröskjutningar över tid.²⁵¹ Här begränsar vi oss till de två kanske mest omtalade ansatserna.

Melvin Richter gjorde tidigt en viktig insats med sitt omfattande verk, *The History of Political and Social Concepts. A critical introduction* (1995), genom ett försök att koppla samman dessa: ”Jag har skrivit i hopp om att uppmuntra en dialog mellan engelsktalande historiker som studerar ”diskurser” och ”ideologier” om politik och samhälle å ena sidan och tyska begreppshistoriker å andra sidan.”²⁵² Vissa har också försökt att syntetisera och hitta vägar som de menar leder vidare bortom de två ansatserna.²⁵³ Här skall

²⁵¹ Redan Richter 1995 introducerar upplysningar om detta växande forskningsfält, men också Hampsher-Monk & Tilmans & van Vre 1998 och kanske framförallt mest uppdaterat i Ifversen 2021b, se även introduktionen till Steinmetz & Freeden & Fernández Sebastián (2019).

²⁵² Richter 1995, s. 5.

²⁵³ Ifversen 2021a och 2021b är två initierade översikter över teoriutvecklingen och som även innehåller personligt färgade redovisningar av de centrala forskarnas trajektorier och som vi får anledning återkomma till senare i detta kapitel.

främst några kommentarer som rör *relationerna* mellan dessa forskningsinriktningar göras. Det handlar då om svårigheter att över-skrida tidplatsbubblornas ibland tvingande makt. En ”makt” som knappast är inbyggd i tidrummet, utan skapas genom ett komplicerat socialt samspel som alltid har en (undersökingsbar) historia.

Sett i ett fågelperspektiv är det lätt att se förenande drag mellan de två traditioner vi fokuserar på. Detta är i varje fall Melvin Richters utgångspunkt, en historiker som spenderat långa tider i såväl tysk- som engelskspråkiga bibliotek, berättar att i ”Herzog August Bibliothek”; ”En dag fann jag den första volymen av GG [Geschichtliche Grundbegriffe] som jag aldrig hade hört talas om. Efter att ha läst ett antal artiklar, sade jag till mig själv: det här är bättre än vad jag är utbildad för att göra eller hittills gjort.”²⁵⁴ Detta blev startpunkten för arbetet med den bok som omnämns ovan och som argumenterar för möjligheterna av utbyte och integration mellan dessa ansatser.²⁵⁵ Några av de gemensamma nämnrarna kan sammanfattas som följer:

För det första kan vi konstatera att sällan uppmärksammas att båda forskningstraditionerna genererat en *stor mängd ny information* – andra vetenskapliga traditioner skulle kanske tala om ”nya data” – som skapats genom att man helt enkelt letat rätt på, läst och försökt förstå en mängd texter om politik, moral, samhälle, filosofi med mera. Forskarna har väckt till liv såväl kanoniserade texter som en stor mängd resonemang från figurer utanför de akademiska allfartsvägarna. Detta innebär att en stor ”databank” tillskapats och som andra forskare kan använda.

Båda traditionerna har utvecklat breda *teoretiska perspektiv* som inte minst gäller den komplicerade frågan om hur lingvistiska fenomen påverkar och påverkas av icke-lingvistiska fenomen. Dessa filosofiska (epistemologiska) analyser har dessutom skett *mot bakgrunden av omfattande empiriska studier* av hur mening, språk och mänskligt handlande förändras över tid.

Båda perspektiven kan också ses som en vidareutveckling av den kärna i historievetenskapen som *alltsedan 1800-talets historism* (i

²⁵⁴ Richter & Oieni & Júnior 2008, s. 235.

²⁵⁵ Se Richter 1995, s. 6 och när det gäller syntesmöjligheter; kapitel 6.

snäv mening) rört sig i en strömning där nyckelorden fortfarande är kontext, tolkning och hermeneutisk intentionalism.

Vad Skinner delar med begreppshistoriker är kontextkänslighet, nyfikenhet inför det specifika och betoning på tolkning, snarare än sökandet efter sanning, en upptagenhet med det rätta och/eller det goda, snarare än att ge idéer en abstrakt universalism som många politiska filosofer gör.²⁵⁶

Föregående citat påminner oss också om att båda forskningstraditionerna kan sägas sätta parentes kring många i och för sig rimliga forskningsfrågor – ”vilka politiska partier har politisk makt i industrisamhällen?”, ”vilka kungliga privilegier bibehölls 1809?”, ”hur avvecklades ämbetsmannastaten Sverige” – för att istället *öka förmågan till metaperspektiv*. Att fokusera på att analysera långa förlopp av förflutenhet-nu-framtid; en historisering av de begrepp med vilka vi tänker, handlar och skriver om vårt handlande.

Den kanske mest betydelsefulla gemensamma nämnaren – som bryter med stora delar av den socialvetenskap vi inledningsvis diskuterat och som även innebär kritik av en hel del både ny och äldre akademisk historieskrivning – har av den framträdande begreppshistorikern Kari Palonen uttryckts som; ”opposition mot all ahistorisk och apolitisk förståelse av begrepp” och vidare enligt en sammanfattning;

De betonar båda att alla begrepp har en historia; att begrepp är benägna att förändras; och att det alltid kommer att förekomma en kamp om definitionen av deras betydelse. Huvudskillnaden mellan de två är [...] att Skinner studerar begreppsliga förändringar genom att fokusera på hur historiska agenter, ofta kända politiska filosofer med olika intentioner, genomför så kallade retoriska omdefinitioner av vissa begrepp, medan Koselleck studerade begreppen i ett mer strukturellt perspektiv, ofta i syfte att urskilja samhällens och epokers temporala perspektiv avseende övertygelser, erfarenheter och förväntningar.²⁵⁷

²⁵⁶ Steinmetz & Freedon 2019, s. 29.

²⁵⁷ Olsen 2012, s. 194–195. Min hakparentes. Se även Palonen 2019.

Kan vi då lära oss något om humanismens villkor genom de två forskarnätverkens möten (och icke-möten)? Ja, kanske en del: december 1992 genomfördes en konferens vid German Historical Institute i Washington D.C. som Melvin Richter tagit initiativ till.²⁵⁸ Den formella anledningen var att uppmärksamma och fira att det sista (sjunde) bandet av *Geschichtliche Grundbegriffe* snart skulle komma från trycket (index till detta verk publicerades senare). Reinhart Koselleck hade rest över från Tyskland och inbjudits för att ge sina reaktioner på de konferenspaper som producerats i förväg av ett antal celebra gäster, inte minst John Pocock (Quentin Skinner var inte fysiskt närvarande). Vi skall i det nedanstående faktiskt *inte* ta ställning till de komplicerade – möjligen *onödigt* tillkrånglade sakfrågorna – istället räcker det med att konstatera att utbytet av det personburna mötet mellan de två forskningstraditionerna blev magert. Möjligen kan det till och med betraktas som misslyckat:

Pocock inleder sitt inlägg med att uppriktigt deklarerar: ”Jag läser inte tyska och är därför förhindrad att direkt dra nytta av *Geschichtliche Grundbegriffes* stora arbete.”²⁵⁹ Han förklarar att han därför kommer att hålla sig till den engelskspråkiga introduktion som skrivits inför konferensen av Melvin Richter. Så långt allt väl. Möjligen lite oroväckande är dock hans deklARATION; ”diskurshistoriska ansatsen [det vill säga Pockocks egen ansats] är förhärskande över fältet bland engelsktalande och befinner sig inte, så vitt de vet, i något kristillstånd som brådskande kräver innovativ räddning eller hjälp.”²⁶⁰

Resonemanget fortsätter sedan i en stil som de flesta som deltagit i denna typ av seminarium känner igen: Ganska mycket positivt om det egna perspektivet, lite funderingar och randanmärkningar i form av hovsamma frågetecken beträffande Kosellecks studier och därefter vissa tveksamheter kring det kloka i att (som Koselleck och medarbetare gjort) utarbeta omfattande lexikon med begrepp och presentera dessa i bokstavsordning: ”... sepa-

²⁵⁸ Se förordet till Lehman & Richter 1996 (red.).

²⁵⁹ Lehman & Richter 1996 (red.), s. 47.

²⁶⁰ Lehman & Richter 1996 (red.), s. 48. Min hakparentes.

rerade från varandra och arrangerade i alfabetisk ordning kan begreppen inte visa de inbördes samband de har när de är ordnade [...] så att de utgör ett skrivet eller talat språk i mänskliga diskursers komplexitet.”²⁶¹ Efter denna försiktiga antydan om att Pococks egna mer diskursorienterade forskning – där debatter och deras förlopp detaljstuderas så att varje inlägg betraktas som en talakt i en pågående konkret process – kommer så en punschline. Pocock menar att visserligen är en sådan lexikalisk uppläggning som Koselleck arbetat med möjlig och kan ha ett värde, *men*:

Ändå kommer jag på mig själv med att se på denna aktivitet som underordnad diskurs-historia ansatsen [Pococks egen ansats] och de människor som har använt och använts av dem, och jag kan inte föreställa mig detta förhållande omvänt.²⁶²

Hårdare, tydligare och mer specifik blir nog inte Pocock i sin skepsis mot den ansats han kommenterar utifrån sin begränsade tillgång till Kosellecks omfattande arbeten. Möjligen skulle i och för sig tolkningen av Pococks kritik här kunna utvecklas – läsaren bör betrakta den som en skiss – men slutsatsen står ändå klar.

Det är nämligen tydligt att *Kosellecks* svar uttrycker ett starkt avståndstagande från de mest kritiska (om än inlindade och bitvis svårtolkade) punkter just Pocock levererat. Koselleck kopplar först ihop Pocock och Quentin Skinner med varandra, där den senare tydligare tagit avstånd från möjligheterna att (på ett adekvat sätt) överhuvudtaget utarbeta ett begreppshistoriskt lexikon à la Koselleck. För Kosellecks del landar de egna kommentarer kring den kniviga och sammansatta frågan om hur ett lexikon är möjligt: ”Som mina tidigare kommentarer visar tog jag redan för länge sedan upp de frågor, som han [Pocock] tog upp.”²⁶³ Kosellecks sammanfattande bedömning är alltså att de invändningar och funderingar Pocock tagit upp, för länge sedan har uppmärksamats och lösts på ett bra sätt av Koselleck själv. Och som en slutkläm hävdar han i positiv tonart:

²⁶¹ Lehman & Richter 1996 (red.), s. 51. Min hakparentes.

²⁶² Lehman & Richter 1996 (red.), s. 51. Min hakparentes.

²⁶³ Lehman & Richter 1996 (red.), s. 64. Min hakparentes.

Jag tror inte att begreppshistoria och diskurshistoria kan ses som oförenliga och motsatta. Var och en beror oundvikligen på den andra. En diskurs kräver grundläggande begrepp för att uttrycka vad den talar om. Och analys av begrepp kräver behärskning av både språkliga och extra-språkliga sammanhang, inklusive de som tillhandahålls av diskurser.²⁶⁴

Hur gick det sen?

Tursamt nog har vi faktiskt tillgång till tre intervjuer som gjordes separat med några av de inblandade efter att cirka ett decennium förflutit. Intervjuerna var av tillbakablickande karaktär och cirkulerade främst kring dessa tre förgrundsgestalters hela forskningsperspektiv och idéer om framtida forskning, men kommer också in på frågan om relationen mellan de två ansatserna.

Koselleck får i intervjun (som genomfördes 2005; ett år innan Kosellecks död) en direkt fråga: ...”vår fråga är om ni tror eller inte tror på möjligheten att integrera båda perspektiven [Cambridge-skolan och Koselleck] för att uppnå en adekvat ansats för begreppens historiska semantik och de politiska diskursernas historia.”²⁶⁵ Av svaret står det klart att Koselleck beklagar att språkbarriärer hindrat hans försvar, men vidhåller samtidigt avståndstagandet eller skepsisen mot Cambridge-skolan. Nu slås han i intervjun dessutom av att Skinner är alltför normativ i sina analyser. Kanske spökar den tidigare kritiken av den lexikaliska uppläggningsen fortfarande. Pococks synpunkter från 1992 berörs inte alls av Koselleck i intervjun 2005, men Skinner uppmärksammas och kommenteras av Koselleck. Det viktiga är att Koselleck fortfarande vill hålla isär de två forskningstraditionerna:

Jag är rädd att när vi har möten är min engelska inte tillräckligt bra för att svara på deras invändningar. När det gäller Skinner, som är en mycket strikt historiker inom fältet för hermeneutisk historia, ligger den verkliga skillnaden i att hans analytiska förmåga, enligt min mening vägleds av normativa hänsyn. [...] Skinner slår mig som en konventionell historiker som är upp-

²⁶⁴ Lehman & Richter 1996 (red.), s. 65.

²⁶⁵ Fernández Sebastián & Fuentes 2006, s.108. Min hakparentes.

tagen med en mängd normativa begrepp. Det är verkligen synd att vi inte kan träffas för att diskutera allt detta. I mitt fall är jag glad att låta normativa begrepp vara.²⁶⁶

Richter får i en intervju publicerad några år senare (2008) frågan om hans ansträngningar att närma de två forskningsinriktningarna till varandra – genom idéutbyte, översättningar och direkta kontakter – lett till framsteg. Hans svar innehåller några exempel på framgångar i dessa ambitioner. Richters främsta hopp verkar dock vara att Skinner nu ändrat sin tidigare klart avvisande uppfattning om möjligheten av Kosellecks lexikaliska uppläggning, men den övergripande slutsatsen blir ändå en bild av fortsatt parallellitet. Richter hävdar nämligen;

det är ett obestridligt faktum att det inte skett någon reception av begreppshistoria i den engelskspråkiga världen, med det noterbara undantaget Quentin Skinner, vars inflytande kanske inte bör underskattas. Däremot har John Pocock inte ändrat uppfattning, som intressant nog till stor del bygger på Quentin Skinners ursprungliga formulering att begreppshistoria varken borde eller kunde prövas.²⁶⁷

För att få en bild av *Skinners* position tvingas vi att förflytta oss några år tillbaka i tiden eftersom intervjun med Skinner genomfördes 2006. Vi hamnar då vid en tidpunkt innan Skinner (enligt Richter) förändrade sin negativa inställning till Kosellecks lexikaliska arbete.

Intervjufrågan till Skinner 2006 formuleras ganska utförligt, men inleds rakt på sak: ”Vi skulle nu vilja undersöka er syn på möjligheten att harmonisera er egen metodik med andra tillvägagångssätt, särskilt med *Begriffsgeschichte*.”²⁶⁸ Och svaret kan sägas ha burits fram av en akademiskt formulerad skepsis, ett avståndstagande och en kritik vars kärnpunkter, jag tar mig friheten att kondensera ner till ett minimum:

²⁶⁶ Fernández Sebastián & Fuentes 2006, s. 109. Min hakparentes.

²⁶⁷ Richter & Oieni & Júnior 2008, s. 229.

²⁶⁸ Skinner & Fernández Sebastián 2007, s. 113.

Jag är försiktig med att säga något om förhållandet mellan mitt och Kosellecks arbete, eftersom jag har insett att detta är ett minfält. [...] Mitt största tvivel härrör emellertid från det faktum att Koselleck ledde produktionen av en ordbok. Jag känner fortfarande att det ligger något ohistoriskt över listor där de flesta uppslagsorden utgör betydelser och antagna betydelseförskjutningar. [...] Detta är kanske ett omständligt sätt att än en gång säga att den adekvata historiska uppgiften för mig inte synes vara ett studium av ordens historia utan historien om hur dessa ord användes i argumentation vid olika tidpunkter.²⁶⁹

Den berättelse jag här skisserar börjar alltså likna ett slags vetenskaplig såpopera; några enstaka personer agerar, talar och visar sympati respektive antipati i förhållande till varandras (förmodade) ”projekt”. Man verkar ofta tala förbi varandra. Den som vill kan se liknande mönster i folkhemssociologi-kvartettens kamrarspel (i ”Lund, Uppsala, Stockholm 1947”). Med en liknelse kan vi även tala om trajektorier där utomstående ”lägger sig i” och försöker påverka förlopp och innehåll, utan att det eftersträvade tankeutbytet och ökande kreativiteten riktigt börjar växa.

Förklaringarna till bristen på ömsesidig dialog kan naturligtvis ligga på flera plan. Uppenbart i det aktuella exemplet är de olika språkområdenas betydelse vad gäller vilka slags texter/kontext forskarna har att arbeta med, men begränsningarna hänför sig också till kompetens. Den forskning vi talar om kräver ju stor förtrogenhet med det språk som undersöks. De närmast inblandade har ju dessutom under en följd av år gjort metodologiska och substantiella uttalanden – som ”frys” i publicerade texter – och vem har mod, tid och intellektuell öppenhet att då genast börja lyssna på andra som dyker upp. Men, det kan naturligtvis också handla om mer prosaiska motiv som konkurrens om uppmärksamhet och forskningsmedel, statusjakt, personkemi, tidsbrist med mera.

Det konkreta resultatet av dessa medvetna försök att få till stånd ett idéutbyte måste alltså betraktas som nedslående. Vi har två nätverk av språnglärda och hårt arbetande forskare som ägnat

²⁶⁹ Skinner & Fernández Sebastián 2007, s. 114–115. Min hakparentes.

en stor del av livet åt att förstå hur mänskligt handlande *både* uttrycker *och* påverkas av vårt gemensamma förråd av ord, begrepp, kategorier och retoriska mönster. Hur människor *både* skapar nytt genom språklig interaktion *och* reproducerar tusenåriga traditioner. Dessa forskare vet att det människor säger i text och handling kan förvridas, förringas, missförstås och skapa konflikt. Alla är också medvetna om att det finns många betydelsefulla faktorer utanför texterna.

Någon total brist på utbyte och samarbete verkar det visserligen inte handla om och vem kan avgöra vad som är optimalt i dessa avseenden (förutom möjligen dagens forskningsbyråkrater)? Få skulle väl hävda att samarbete *alltid* är bra eller att forskare *alltid* bör vara överens eller att forskning som är samstämmig i sina resultat *alltid* bör eftersträvas. Det finns ju reella och nödvändiga differenser vad gäller värderingar och kunskap, dessutom förändras ju vår värld till stor del genom konflikter och missförstånd.

Det förvånande är den begränsade förmågan och/eller viljan att ens sätta sig in i vad kollegorna har att säga.

De två parallella spåren illustrerar ofta förekommande svårigheter att bryta sig ut ur tidplatsbubblor: Två konstellationer av västvärldens kanske främsta intellektuella – med avancerade och uttalade ambitioner att öka förutsättningarna för ömsesidig språklig kommunikation – misslyckas ändå med att läsa varandras texter på ett kreativt vis. Om spränglärdade humanister har svårt att ta sig ut ur tidplatsbubblan hur skall vi andra klara detta?

Eller så är det inte ett misslyckande vi bevittnat: Det *kan* naturligtvis vara medvetna, övervägda och aktiva ställningstaganden (intentioner) som visar sig i det begränsade utbytet. Man kan kanske uttrycka det som *de parallella (tanke)spåren är resultat av att de inblandade lyckats i sina ansträngningar*.

Det visar sig nu att den begreppshistoriska forskningens konkreta historia – dess trajektorier – och det därtill kopplade utbytet (eller snarare begränsade utbytet) med anglosaxiska forskning (Cambridge-skolan) givits åtminstone en chans till. Den här gången kan man säga att nätverket av trajektorier växte och för-

grenade sig bortom tidigare situationer. Bortom en överblickbar transparens och kontroll av de ursprungligen närmast berörda.

Den danske historikern Jan Ifversen har publicerat ögonvittnesrapporter från en (ytterligare) internationell konferens i London 1998 – planerat av den tydliga outröttlige Melvin Richter tillsammans med Kari Palonen – i syfte att jämföra och möjligen närma de olika men närliggande forskningsdiskurserna på detta fält till varandra. Ett resultat denna gång blev bildandet av ett vetenskapligt sällskap, ”The History of Political and Social Concepts Group”, som så småningom via sitt newsletter bidrog till att skapa den internationella tidskrift ur vilken berättelsen här är hämtad (*Contributions to the History of Concepts*). Nästan trettio forskare från ett femtontal länder samlades i London 1998 och huvudattraktion var en sedan länge emotsedd paneldebatt mellan Reinhart Koselleck och Quentin Skinner.²⁷⁰

Tyvär saknas dock dokumentation från denna debatt. Jan Ifversen minns en artig och akademiskt hövlig debatt, men ändå andas hans korta skildring besvikelse. De som möjligen hade hoppats på ömsesidigt utbyte, upptäckten av kopplingar, formuleringar av överbryggnings- och gemensamma nämnare blev besvikna och Ifversens skriver: ”Debatten gav intryck av att den bro som skulle skapas måste genomföras utan medverkande av dessa två grundpelare [Koselleck och Skinner].”²⁷¹ Hans ögonvittnesskildring fortsätter dock och avslutas intressant nog med en personligt hållen tolkning av hur sammanflätningen av några trajektorier såg ut vid detta formativa tillfälle:

Vi som närvarade på mötet kommer emellertid att komma ihåg den fantastiska och exotiska midsommarfest som anordnades av Henrik Stenius och hans fru Kerstin, först på en pub som

²⁷⁰ Ifversen 2021a, s. 13–15 och Ifversen 2021b, s. v.

²⁷¹ Ifversen 2021a, s. 14. Hela passagen om detta lyder: ”It was undertaken [the debate] in a very polite atmosphere with the more jovial Reinhart Koselleck responding to the standard criticism of BG’s [Begriffsgeschichte] linguistic myopia that Quentin Skinner formulated in a rhetorically elegant way. The debate left the impression that the bridge to be created would be without the involvement of these two pillars.” Mina hakparenteser.

hyrts för detta tillfälle och sedan under den ljusa midsommarnatten i Stenius våning en trappa upp ovanför puben. När några av oss yngre forskare åkte hem i taxi efter att vi hade blivit marinerade i finländsk kultur, beslöt vi att vi skulle bli delar av ett internationellt äventyr. Intill mig i taxin satt Martin Burke, en tidigare elev till Melvin Richter. Jag skulle komma att bli sekreterare i den nya sammanslutningen och Martin Burke skulle senare ta över.²⁷²

De föregående utsnittet ur forskarvardagens konkreta trajektorier och tankebanor kan naturligtvis expanderas och kontraheras i olika riktningar. Dessa olika möjliga gestaltningar kan dessutom tolkas på olika sätt. I det här sammanhanget föreslår jag för min egen del nedanstående funderingar:

- Även begreppshistoriska studier kan paradoxalt nog fastna i – som det verkar – de egna begreppsapparaterna och bli alltför begeistrade i dessa. Då hjälper inte alltid vare sig kontakt/närhet eller lingvistisk kommunikation.
- Intellectuellt och/eller emotionellt utbyte människor emellan *förutsätter inte ovillkorligen närhet eller sammankoppling i tidsrumsliga avseenden*. Människor har ju minnen och förmåga att kommunicera lingvistiskt, men tidsrumsliga trajektorier kan naturligtvis underlätta eller försvåra intellectuellt och emotionellt utbyte.
- Intellectuellt och/eller emotionellt utbyte människor emellan är *dock mycket svårt att hindra eller utesluta i det fall lingvistisk kommunikation sker*, men tanketrajektorier kan påverkas på olika sätt. Fortsatt förändring kan ske bortom insyn och kontroll av igångsättarna.
- *Alla tankar måste rimligen tänkas första gången på en viss tidplats*. Detta har stor betydelse för innehåll och form, men låser inte fortsättningen på historierna (varken de gjorda historierna eller de skrivna). Ett exempel; ”Som-maren med Monika 1953” kan bli ”Sommaren med

²⁷² Ifversen 2021a, s. 14–15.

Monika 2023”. På liknande sätt; ”German Historical Institute, Washington 1992” kan bli ”The History of Political and Social Concepts Group, London 1998” och så vidare.

- Ahistorisk samhällsvetenskap är knappast intresserad eller förmögen att beskriva – och sannolikt inte heller stimuleras av – det slags analys av dialog- och forskningshinder vi sett exempel på. Kan man då dra slutsatsen att Folkhemssociologin hade mått bra av en Melvin Richter? Någon som lockat, övertygat eller kanske tvingat fram öppnare och mer ömsesidiga dialoger? Ja, möjligen. Men hur många sociologer (statsvetare, ekonomer, psykologer och pedagoger) skulle på allvar acceptera historia som alla undersökningars moder?
- Det finns ett ”glapp” mellan intellektuella/språkligt framburna insikter och den väv av passioner, intressen, materialitet och historisk förändring som de ingår i. Vi kan nog lära oss hur vi kan tänka, tala och skriva om detta på ett mer begripligt sätt än idag, men för det krävs tålamod och lyhördhet.
- Glappet mellan lingvistiska och icke-lingvistiska fenomen måste vi nog leva med. *Tänk om allt sagt blev gjort eller tvärtom!* Men vi kan skaffa oss en bättre bild av hur denna väv förändras över tid. Och så kan vi ju alltid försöka kommunicera ömsesidigt och respektfullt med varandra.

Refererad litteratur

- Agevall, O (2013) Inledning. Heinrich Rickert och vetenskapsläran. Ingår i: Rickert, H (2011) *Kulturvetenskap och naturvetenskap. Översättning och inledning Ola Agevall*. Daidalos.
- Ahrne, G (2013) Sociologisk Forskning för 50 år sedan. *Sociologisk Forskning*, årg 50, nr 1, 2013, s. 69–74.
- Ambjörnsson, R (1983) När fick individen en mask att avslöja? *Dagens Nyheter* 1983-09-22.
- Andersson, G & Brante, T & Edling, C (red.) (2014) *Det personliga är sociologiskt – 14 professorer om svensk sociologi*, Liber-Sociologisk forskning.
- Ankersmit, F (2010) Truth in History and Literature. *Narrative*, vol 18, no 1, 2010, s. 29–50.
- Ankersmit, F R (1995) Historicism: An attempt at Synthesis. *History and Theory*, vol 34, no 3, 1995, s. 143–161.
- Aronova, E (2012) The Congress for Cultural Freedom. 'Minerva' and the Quest for Instituting 'Science Studies' in the Age of Cold War, *Minerva*, vol 50, no 3, 2012, s. 307–337.
- Asplund, J (1987) Sociologistudier i Uppsala i början av sextioalet. Ingår i: Fridjónsdóttir (red.) *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Carlssons.
- Asplund, J (1991) *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Bokförlaget Korpen.
- Asplund, J (2022) *Människan som samhällsvarelse Tid, rum, individ och kollektiv*. Arkiv moderna klassiker (första utgåva 1983 som *Tid, rum, individ och kollektiv*).
- Beiser, F (2011) *The German Historicist Tradition*. Oxford university press.
- Bengtsson, J & Molander, A (1998) *Den svenska sociologins födelse. Historiska samtal med Torgny T Segerstedt, Bertil Pfannenstill, Joachim Israel, Edmund Dahlström*. Daidalos.
- Bergryd, U (1982) Sociology in Shorts: Sociology as Obsessional Neurosis, *Acta Sociologica*, vol 25, no 4, 1982, s. 367–372.
- Björck, H (2008) *Folkhemsbyggare*. Atlantis.
- Björck, H (2022) Folkhem. Ingår i: Hansson, J & Savin, K (red.) *Svenska begreppshistorier*. Fri tanke.

- Bloch, M (2022) [1949] *Till historiens försvar eller Historia som yrke*. Utgiven och kommenterad av Etiénne Boch. Inledning av Nils Edling och översättning av Johan Wollin. Daidalos.
- Boalt, G (1965) *Profetgloria och forskarmöda: En förstudie till forskningsarbetets sociologi*. Almqvist & Wiksell.
- Boalt, G (1988) *Minnen och meningar*, Stockholms universitet: Sociologiska institutionen, forskningsrapport nr 2, 1988 (Stenciltryck).
- Boalt, G & Bergryd, U (1973) Institutionsimperiernas nedgång och fall, *Häftan för Kritiska Studier*, årgång 6, nr 4, 1973, s. 39–48.
- Bourdeau, M (2022) Auguste Comte, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (red.), URL <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/comte/>>.
- Bouton, C (2016) The Critical Theory of History: Rethinking the Philosophy of History in the Light of Koselleck's Work, *History and Theory*, 55, May 2016, s. 163–184.
- Bouton, C (2019) Learning from History. The Transformations of the topos historia magistra vitae in Modernity, *Journal of the philosophy of history*, 13, 201, s. 183–215.
- Burke, P (2005) Western Historical Thinking in a Global Perspective – 10 theses. Ingår i: Rüsen, J (red.) *Western Historical Thinking. An intercultural debate*. Berghahn Books.
- Burke, P (2018) Reflections on the cultural History of Time. Ingår i: Burke, P *What is history really about? A historian reflects on theory and practice*. EER.
- Bykov, A (2017) Altruism: New perspectives on a classical theme in sociology and morality, *Current Sociology Review*, vol 65, no 6, 2017, s. 797–813.
- Bödeker, H E (1998) Concept-Meaning-Discourse, *Begriffsgeschichte Reconsidered*. Ingår i: Hampsher-Monk & Tilmans, K & van Vree, F (red.) *History of Concepts Comparative Perspectives*. Amsterdam University Press.
- Chignola, S (2005) Reviewed Work: Die Entzauberung Der Begriffe. Das Umschreiben der Politischen Begriffe bei Quentin Skinner Und Reinhart Koselleck by Kari Palonen. *Contributions to the History of Concepts*, vol 1, no 2, 2005, s. 245–251.
- Christensson, J (2008) Mot bättre vetande. Ingår i: Christensen, J (red.) *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet*. Bokförlaget Signum.
- Claeys, G (2000) The "Survival of the Fittest" and the Origins of Social Darwinism, *Journal of the History of Ideas*, vol 61, no 2, 2000, s. 223–240.

- Dagens Nyheter* (1866) Riksdags-nyheter, 4 januari 1866.
- Dahlbom, B (1985) Ge byråkraterna en chans. *Dagens Nyheter* 1985-04-02.
- Dixon, Th (2008) *The Invention of Altruism. Making Moral Meanings in Victorian Britain*. Oxford University Press.
- Doreian, P (1970) Reviewed work(s): The sociology of research by Gunnar Boalt, *Sociology*, vol 4, no 2, 1970, s. 256–257.
- Doris, J & Stephen S & Lachlan W (2020) Empirical Approaches to Altruism. Ingår i: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (red.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/altruism-empirical/>>.
- Ellegård, K (2019) The roots and diffusion of time-geography. Ingår i: Ellegård, K (red.) *Time Geography in the Global Context. An Anthology*. Routledge.
- Ely, R G & Gruner, R & Dray, W H (1969) Mandelbaum on Historical Narrative: A discussion. *History and Theory*, vol 8, no 2, 1969, s. 275–294.
- Eriksson, B (2005) Johan Asplund: Ideas and Position, *Acta Sociologica*, vol 48, no 4, 2005, s. 284–291.
- Eriksson, K E & Fasth, E & Gunnarsson, L & Jarlbro, G (red.) (1997) *Från seminarium till storinstitution. Sociologi i Lund 1947–1997*. Lunds universitet: Sociologiska institutionen Årsbok 1996.
- Ewing, B (2018) Koselleck's Historik and the Horizons of Politics, *Contributions to the History of Concepts*, vol 13, issue 2, 2018, s. 79–99.
- Fareld, V (2022) Time. Ingår i: van den Akker, C (red.) (2022) *The Routledge Companion to Historical Theory*. Routledge.
- Fernández Sebastián, J & Fuentes, J F (2006) Conceptual History, Memory and Identity: An interview with Reinhart Koselleck, *Contributions to the History of Concepts*, vol 2, no 1, 2006, s. 99–127.
- Fisher, C (1970) Reviewed work(s): The sociology of research by Gunnar Boalt, *American Sociological Review*, vol 35, no 2, 1970, s. 354.
- Fitting, P (1991) Utopias Beyond Our Ideals: The Dilemma of the Right-Wing Utopia, *Utopian Studies*, vol 2, no 1/2.
- Forsling, J (2015) Topphemliga planer: Träna upp krigsörnar. Aftonbladet besökte platsen där Sveriges försvarsmakt satte djur i militär träning. *Aftonbladet Plus*, 14 oktober 2015. (<http://www.aftonbladet.se/nyheter/article21574001.ab>).
- Frankfort-Nachmias, C & Nachmias, D (2005) [1996] *Research Methods in the Social Sciences*. Fifth edition. Arnold.

- Fridjónsdóttir, K (1987) Den svenska sociologin och dess samhälle, Fridjónsdóttir (red.) *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Carlssons.
- Fuchs, E (2011) Contemporary Alternatives to German Historicism in the Nineteenth Century. Ingår i: Macintyre, S & Maiguashca, J & Pók, A (red.) *The Oxford History of Historical Writing, Volume 4:1800–1945*. Oxford University Press.
- Gabaccia, D R (2010) Is It about Time? *Social Science History*, vol 34, no 1, 2010, s. 1–12.
- Gilje, N & Grimen, H (1993) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Gilje, N (2020) *Hermeneutik som metod: En historisk introduktion*. Översättning Sten Andersson. Daidalos.
- Gouldner, A W (1969) Introduction: Personal reality, social theory and the tragic dimension in science. Ingår i: Boalt, G (1969) *The sociology of research*. Southern Illinois University Press.
- Gunnarsson, L & Lindberg, S (1997) Vägen mot paradiset – Lundsociologins första 20 år, Eriksson, K E & Fasth, E & Gunnarsson, L & Jarlbro, G (red.) (1997) *Från seminarium till storinstitution. Sociologi i Lund 1947–1997*. Lunds universitet: Sociologiska institutionen Årsbok 1996.
- Gustafsson, R Å & Kjellberg, A (1983) *Beteendevetenskaplig arbetsmiljöforskning. Historisk bakgrund och utveckling i Sverige*. Arbetarskyddsfonden rapport 1983:6.
- Gustafsson, R Å (2000) *Välfärdstjänstearbetet. Dragkampen mellan offentligt och privat i historie-sociologiskt perspektiv*. Daidalos.
- Gustafsson, R Å (2004) Tillit och respekt bortom homo economicus och homo sociologicus, *Sociologisk Forskning*, vol 41, no 2, 2004, s. 69–95.
- Gustafsson, R Å (2020) Coronakrisens slukhål, *Dagens Arena*, 5 maj 2020.
- Gustafsson Chorell, T (2003) *Studier i Hayden Whites historietänkande*. Skellefteå: Norma.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1879) Bokverlden: om sinnesrubbing och människans förmåga att motverka detta sinnesjukdomstillstånd af Anton Nyström 1878. Anmälan. (anonym). 13 november 1879.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1885) Bokverlden: Grunderna för Etiken af Herbert Spencer, Almqvist och Wiksell. Anmälan. Signaturen X. 30 oktober 1885.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (1891) Herbert Spencer och den sociala frågan, London i juni 1891. Gustaf Steffen. 6 oktober 1891.

- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (1897) Engelska evolutionister, London i Aug. 1897. Signaturen G.F.S. 30 augusti 1897.
- Hagstrom, W O (1970) Reviewed work(s): The sociology of research by Gunnar Boalt, *American Journal of Sociology*, vol 75, no 6, 1970, s. 1047–1048.
- Hallin, P O (1991) New Paths for Time-Geography? *Geografiska Annaler. Series B Human Geography*, vol 73, no 3, 1991, s. 199–207.
- Hammarström, G & Ekerwald, H (2022) (red.) *Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet 75 år*. Uppsala universitet: Sociologiska institutionen.
- Hammar, I (2017) Klassiska karaktär. Den moraliska samhällsnyttan av klassiska studier, ca 1807–1828, *Historisk Tidskrift*, årg 137, nr 4, 2017, s. 607–639.
- Hamnell, B (2020) Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i Historisk Tidskrift och Scandia, 1965–2009; *Scandia*, bd 86, häfte 1, s. 55–80.
- Hampsher-Monk, I & Tilmans, K & van Vree, F (1998) A comparative Perspective on Conceptual History – An Introduction. Ingår i: Hampsher-Monk & Tilmans, K & van Vree, F (red.) *History of Concepts Comparative Perspectives*. Amsterdam University Press.
- Hampsher-Monk, I (1998) Speech Acts, Languages or conceptual History? Ingår i: Hampsher-Monk & Tilmans, K & van Vree, F (red.) *History of Concepts Comparative Perspectives*. Amsterdam University Press.
- Hansen, L (1999) *Sociologiska institutionen i Göteborg 1959–1999*. Göteborgs universitet: Monograph from the Department of Sociology, No 72.
- Hoffmann, S- L & Kollmeier, K (2012) Introduction: "Geschichtliche Grundbegriffe" reloaded? "Writing the Conceptual History of the Twentieth Century", *Contributions to the History of Concepts*, vol 7, no 2, 2012, s. 79–86.
- Iggers, G G (1995) Historicism: The History and the Meaning of the Term, *Journal of the History of Ideas*, vol 56, no 1, 1995, s. 129–152.
- Iggers, G G (2005) *Historiography in the Twentieth Century from Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. With a new Prologue by the author*. Wesleyan University Press.
- Israel, J (1998) *Ett upproriskt liv Memoarer*. Norstedts, 1998.
- Ifversen, J (2021a) The Birth of International Conceptual History, *Contributions to the History of Concepts*, 16, no 1, 2021, s. 1–15.

- Ifversen, J (2021b) Part 2: After the Big Bang. The Fusing of New Approaches, *Contributions to the History of Concepts*, 16, no 2, 2021, s. v–xvii.
- Joyce, P & Kelly, C (1991) History and postmodernism I, II, *Past & Present*, no 133, nov 1991, s. 204–213.
- Koselleck, R (1989) Linguistic Change and the History of Events, *The Journal of Modern History*, vol 61, no 1, 1989, s. 649–666.
- Koselleck, R (1998) Social History and Begriffsgeschichte. Ingår i: Hampsher-Monk & Tilmans, K & van Vree, F (red.) *History of Concepts Comparative Perspectives*. Amsterdam University Press.
- Koselleck, R (2002) *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (translated and with an introduction of Keih Tribe). Columbia University Press.
- Koselleck, R (2004) *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*. (Översättning av Joachim Retzlaff). Daidalos.
- Koselleck, R (2011) [1972], Introduction and Prefaces to the "Geschichtliche Grundbegriffe" translated by Michaela Richter, *Contributions to the History of Concepts*, vol 6, no 1, 2011, s. 1–37.
- Koselleck, R (2018) Historik and Hermeneutics. Ingår i: Koselleck, R (2018) *Sediments of Time: On possible Histories*. (Translated and edited by Franzel and Hoffmann). Stanford University Press.
- Koselleck, R (2018a) Sediments of Time. Ingår i: Koselleck, R (2018) *Sediments of Time: On possible Histories*. (Translated and edited by Franzel and Hoffmann). Stanford University Press.
- Koselleck, R (2018b) Constancy and Change of All Contemporary Histories: Conceptual-Historical notes. Ingår i: Koselleck, R (2018) *Sediments of Time: On possible Histories*. (Translated and edited by Franzel and Hoffmann). Stanford University Press.
- Kramer, L & Maza, S (2011) Introduction: The Cultural History of Historical Thought. Ingår i: Kramer, L & Maza, S (red.) *A Companion to Western Historical Thought*. Blackwell publishing.
- Kraut, R (2020) Altruism. Ingår i: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/altruism/>>.
- Kreiswirth, M (1992) Trusting the Tale: The Narrativist Turn in the Human Sciences. *New Literary History*, vol 23, no 3, 1992, s. 629–657.
- Krol, R (2022) Objektivitet and relativism. Ingår i: van den Akker, C (red.) (2022) *The Routledge Companion to Historical Theory*. Routledge.
- Krol, R (2010) Friedrich Meinecke: Panentheism and the Crises of Historicism, *Journal of the Philosophy of History*, vol 4, 2010, s. 195–209.

- Kuklinski, A (1987) Torsten Hägerstrand Laudatio, *GeoJournal*, vol 14, no 4, 1987, s. 503–510.
- Larsson, A & Magdalenic (2015) *Sociology in Sweden: A History*. Palgrave Macmillan.
- Larsson, A (2001) *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi Sverige 1930–1955*. Umeå universitet, Idéhistoriska skrifter nr 34.
- Lehmann, H & Richter, M (ed.) (1996) *The Meaning of Historical Terms and Concepts New Studies on Begriffsgeschichte*. (With contributions by Kelley, Koselleck, Melton, Motzkin, Pocock, Richter.) German Historical Institute, Washington D.C., Occasional Paaper No. 15, 1996.
- Lenntorp, B (1999) Time-Geography – at the end of its beginning, *GeoJournal*, vol 48, no 3, 1999, s. 155–158.
- Libersohn, H (2011) German Historical Writing from Ranke to Weber: The Primacy of Politics. Ingår i: Kramer, L & Maza, S (red.) *A Companion to Western Historical Thought*. Blackwell publishing.
- Lilliestam, Å (2007–2011) Gustaf F Steffen, Ingår i: *Svenskt biografisk lexikon*. Se länk: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/20049> (2017-09-02).
- Lindberg, B (2006) *Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*. Kungliga vitterhets historie och antikvitetsakademien. Filologiskt arkiv 45.
- Lundberg, G A (1952) *Kan vetenskapen rädda oss?* Tidens förlag, 1952 [1947] (Tidens miljöserie, ett fackbibliotek för lekmän, översättaren inte angiven, inget svenskt förord).
- Lundmark, L (1990) Berättande och verklighet i historieskrivningen, *Scandia*, vol 56, no 2, 1990, s. 127–138.
- Mah, H (2011) German Historical Writing in the age of Herder, Kant and Hegel. Ingår i: Kramer, L & Maza, S (red.) *A Companion to Western Historical Thought*. Blackwell publishing.
- Mandelbaum, M (1967) A Note on History as Narrative, *History and Theory*, vol 6, no 3, 1967, s. 413–419.
- Marjanen, J (2018) Editorial: Ism Concepts in Science and Politics, *Contributions to the History of Concepts*, vol 13, no 1, 2018, s. v–ix.
- McCullagh, C B (1987) The Truth of Historical Narratives, *History and Theory*, vol 26, no 4, s. 30–46.
- Monroe, K R (1994) A Fat lady in a Corset: Altruism and Social Theory, *American Journal of Political Science*, vol 38, no 4.
- Munz, P (2002) The Historical Narrative. Ingår i: Bentley, M (red.) *Companion to Historiography*. Routledge.

- Murphey, M G (1986) Explanation, Causes and Covering Laws. *History and Theory*, vol 25, no 4, 1986, s. 43–57.
- Nilsén, Å (1997) Sociologiska föreningen i Lund 1936–1940”, Ingår i: Hansen, L & Johansson, T & Kollind, A-K & Månson, P & Svensson. L 1997 *Sociologi i tiden. Bakgrund, utveckling, framtid*. Daidalos, 1997 (också publicerat som nr 1–2 1997 av *Sociologisk forskning*).
- Nilsson, M (2011) The editor and the CIA: Herbert Tingsten and the Congress for Cultural Freedom: a symbiotic relationship, *European Review of History*, vol 18, no 2, 2011, s. 147–174.
- Nordin, S (2008) *Humaniora i Sverige. Framväxt-Guldålder-Kris*. Atlantis.
- Nordin, S (2012) *Filosoferna. Det västerländska tänkandet sedan år 1900*. Atlantis.
- Nordisk Familjebok 1904–1926. Uppslagsordet *Individ*. Nordisk familjeordboks förlag; 38 volymer; sökbara: <http://runeberg.org/nf/> (22 september 2022).
- Nordisk Familjebok 1904–1926. Uppslagsordet *Sociologi*. Nordisk familjeordboks förlag; 38 volymer; sökbara: <http://runeberg.org/nf/> (22 september 2022).
- Nyström, A (1879) *Positivismen. En systematisk framställning af denna jemte en biografi öfver dess grundläggare Auguste Comte*. Stockholm: Positivistiska missionens förlag.
- Olsen, N (2012) *History in the Plural. An Introduction to the work of Reinhart Koselleck*. Berghahn.
- Palonen, K (2019) Concepts and Debates: Rhetorical Perspectives on Conceptual History. Ingår i: Steinmetz, W; Freedon, M & Fernández Sebastián, J (red.), *Conceptual History in the European Space*. Berghahn.
- Partner, N (2022) Postmodernism. ”The Crises of narratives” and the Historical Discipline. Ingår i: van den Akker, C (red.) (2022) *The Routledge Companion to Historical Theory*. Routledge.
- Persson, M (2000) Upplysningen och historismen. Utsikt över ett forskningsläge. *Lychnos*. Swedish Science Press.
- Pfannenstill, B (1945) Sociologien som vetenskap, *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr 5, 1945, s. 447–478.
- Popper, K (1944) The Poverty of Historicism, I. *Economica*, vol 11, no 42, 1944, s. 86–103.
- Ralph, B: Torgny (T:son) Segerstedt, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6431>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Bo Ralph), hämtad 2022-09-28.
- Richter, M & Oieni, V & Júnior, J F (2008) Conceptual History and Translation: An interview with Melvin Richter, *Contributions to the History of Concepts*, vol 4, no 2, 2008, s. 226–238.

- Richter, M (1995) *The History of Political and Social Concepts. A critical introduction*. Oxford University Press.
- Rüsen, J (1987) Historical Narration: Foundation, Types, Reason. *History and Theory*, vol 26, no 4, 1987, s. 87–97.
- Segerstedt, T (1977) American and Swedish Sociology. Ingår i: Kastrup, A & Olsson, N W (red.) *Partners in Progress A Chapter in the American-Swedish Exchange of Knowledge*, Swedish Council of America.
- Shaw, S-L (2012) Guest editorial introduction: Time geography – its past, present and future. *Journal of Transport Geography*, vol 23, 2012, s. 1–4.
- Skinner, Q & Sebastián Fernández, J (2007) Intellectual History, Liberty and Republicanism: An interview with Quentin Skinner, *Contributions to the History of Concepts*, vol 3, no 1, 2007, s. 103–123.
- Smedberg, C-P (2019) Grupp-kategorins förvandlingar. Epistemologi, ontologi och politik i Torgny T. Segerstedts studium av grupper 1939–1955, *Historisk Tidskrift*, årg 139, nr 4, 2019, s. 717–740.
- Sohlberg, P (2000) Sociology and Normative Power: The Heritage of Torgny T. Segerstedt, *Acta Sociologica*, vol 43, no 4, s. 353–364.
- Steiner, Ph (2017) Religion and the sociological critique of political economy: Altruism and gift, *European Journal of History of Economic Thought*, vol 24, no 4, 2017, s. 876–906.
- Steinmetz, W & Freeden, M (2019) Introduction. Conceptual History: Challenges, Conundrums, Complexities. Ingår i: Steinmetz, W & Freeden, M & Fernández Sebastián, J (red.), *Conceptual History in the European Space*. Berghahn.
- Stenius, H (2019) Concepts in a Nordic Periphery. Ingår i: Steinmetz, W & Freeden, M & Fernández Sebastián, J (red.), *Conceptual History in the European Space*. Berghahn.
- Stone, L & Spiegel, G M (1992) History and postmodernism III, *Past & Present*, no 135, May 1992, s. 189–208.
- Stone, L (1991) History and postmodernism, Notes, *Past & Present*, no 131, maj 1991, s. 217–218.
- Svallfors, S (2022) Sociologi som svindlande äventyr, *Respons*, nr 3, juni 2022, s. 54–57.
- Svenska akademiens ordbok (2022) *Uppslagsordet historia*. <https://www.saob.se/artikel/?seek=historia&pz=1>. (22 september 2022.)
- Svenska akademiens ordbok (2022) *Uppslagsordet individ*. <https://www.saob.se/artikel/?seek=individ&pz=1>. (22 september 2022.)
- The Fontana Dictionary of Modern Thinkers* (1990) [1983]; A. Bullock & R B Woodings (red.). Fontana Paperbacks.

- Thompson, V T (2022) Narrativism. Ingår i: van den Akker, C (red.) (2022) *The Routledge Companion to Historical Theory*. Routledge.
- Thrift, N (2005) Torsten Hägerstrand and Social Theory, *Progress in Human Geography*, vol 29, no 3, 2005, s. 337–340.
- Torstendahl, R (2011) Scandinavian Historical Writing. Ingår i: Macintyre, S; Manguashca, J & Pók, A (red.) *The Oxford History of Historical Writing, Volume 4: 1800–1945*. Oxford University Press.
- Tribe, K (2020) Intellectual History as Begriffsgeschichte. Ingår i: Whatmore, R & Young, B (red.) *A Companion to Intellectual History*. Wiley Blackwell.
- Whatmore, R (2020) Quentin Skinner and the Relevance of Intellectual History. Ingår i: Whatmore, R & Young, B (red.) *A Companion to Intellectual History*. Wiley Blackwell.
- Williamson, G S (2018) Retracing the Sattelzeit, *Central European History*, vol 51, no 1, 2018, s. 66–74.
- Windelband, W (1915) [1894] Historia och naturvetenskap. Ingår i: Windelband, W *Preludier*. Albert Bonniers förlag.
- Wisselgren, P (1997) Sociologin som inte blev av. Gustaf Steffen och tidig svensk socialvetenskap. Ingår i: Hansen, L; Johansson, T; Kollind, A-K; Månson, P & Svensson, L (red.) *Sociologi i tiden. Bakgrund, utveckling, framtid*. Daidalos, 1997 (också publicerat som nr 1–2 1997 av *Sociologisk forskning*).
- Wright, K J (2011) Historical Thought in the Era of the Enlightenment. Ingår i: Kramer, L & Maza, S (red.) *A Companion to Western Historical Thought*. Blackwell publishing.
- Wuthnow, R (1993) Altruism and Sociological Theory, *Social Science Review*, vol 67, no 3, s. 344–357.
- Zelenák, E (2015) Two Versions of a Constructivist View of Historical Works, *History and Theory*, vol 54, no 2, 2015, s. 209–225.
- Åmark, K (2012) Teoriernas intåg i svensk historieforskning. Ingår i: Artéus, G & Åmark, K (red.) *Historieskrivningen i Sverige*. Studentlitteratur.
- Östberg, K & Andersson, J (2013) *Sveriges historia 1965–2012*. Norstedt.
- Österberg, E (2012) Kultur, genus, samtiden. Ingår i: Artéus, G & Åmark, K (red.) *Historieskrivningen i Sverige*. Studentlitteratur.

Här skildras det politiska spel och de rena tillfälligheter som skapade en ahistorisk och naivt vetenskaplig folkhems-sociologi. En sociologi "här och nu" utan specifik tid och plats, men ständigt med en "förväntningshorisont" öppen för något ospecifikt bättre. En sociologi i kortbyxor enligt en hittills sällan åberopad självbild.

Den sociolog – Johan Asplund (1937–2018) – som ihärdigt arbetade för att historisera ämnet rönste en bred uppskattning i offentligheten, samtidigt som hans perspektiv gick spårlöst förbi den etablerade sociologin.

Avsikten här är att både illustrera och bidra till förklaringen av motståndet mot historiska perspektiv. Genomgående argumenterar författaren för att närma sociologi och historisk forskning till varandra. Texten kan därmed också ses som en uppgörelse med den sociologi som skapades i efterkrigstidens svenska folkhem.

Rolf Å. Gustafsson är pensionerad professor i sociologi och har genom en rad böcker och artiklar undersökt välfärdsstatens organisering i historiesociologiskt perspektiv, bl a en omfattande studie av offentlig arbetsgivarpolitik (*Från ämbetsmannastat till välfärdsstat*, Daidalos 2016).